

૨૮૬૦

હિંદના લોકના ટૂંકા ઇતિહાસનો

રાષ્ટ્રદાર્થ કોષ.

૨૮૬૦

(પુસ્તક વ્યુત્પત્તિ, પર્યાય અને સમજૂતી સહિત.)

લખનાર.

દયાશંકર શામજી ત્રિપાઠી.

તાલુકા સ્કૂલ માગર

અંબાર—કચ્છ,

— ❦ ❦ ❦ —

અમદાવાદ.

મામાની હવેલીમાં પુનાઇટેડ પ્રિન્ટિંગ અને જનરલ

એજન્સી કંપની 'લિમિટેડ' ના પ્રેસમાં

રણછોડલાલ અંગારાએ છાપ્યો.

(સર્વ હક સ્વાધિન)

સંવત ૧૯૪૨.

સન ૧૯૮૮.

કિંમત રૂ૦—૬—૬

૨૮૯૦

હિંદના લોકના ટૂંકા ઇતિહાસનો
રાષ્ટ્રદાર્થ કોષ.

(યુક્તળ વ્યુત્પત્તિ, પર્યાય અને સમજ્યુતી સહિત.)

લખનાર.

દયાશંકર શામજી ત્રિપાઠી.

તાલૂકા સ્કૂલમાસ્ટર

અંગર—કચ્છ.

—૦૦૦૦૦—

અમદાવાદ.

મામાની હવેલીમાં યુનાઇટેડ પ્રિન્ટિંગ અને જનરલ

એજન્સી કંપની “ગ્લિમિટેડ” ના પ્રેસમાં

રણછોડલાલ ગંગારામે છાપ્યો.

(સર્વ હક સ્વાધિન)

સંવત ૧૯૪૨.

સન ૧૮૮૬.

કિંમત રૂ૦—૬—૬

અર્પણ પત્રિકા.

રા. રા. છોટાલાલ સેવકરામ—

કચ્છ દેશાધિપતિ મહારાજાધિરાજ મહારાજા
શ્રીના પ્રથમશિક્ષક અને પાઠજથી સેક્રેટરી સાહેબ.
મુ. ભુજ.

હરિગીત છંદ.

શુભ પુત્ર સેવકરામના સત્પાત્ર છોટાલાલજી,
જો સુખ સ્નેહ નિધાન સદ્ગુણ આણુ જીવિ વિશાલજી;
દીપે સદા દિલમાં જોને દેશ હિતની કામના,
અભિમાન રહિત અહનિયા જન સર્વને સુખ ધામના. ૧
ન્યાયી નિપુણ નિષ્કપટ હરતા જન હિતેપિ જરૂર છો,
અભિલાપિ સારી વાતના સદ્ધર્મના અંકૂર છો;
સૌજન્ય સાગર મુશિલ દીલ દયા રસે દરિયાવશું,
પામ્યા રૂડી પદ્ધી પ્રયમથી પરમ જીવિ પ્રભાવશું. ૨
મન વૃત્તિ કૃતિ નિર્મળ નિરંતર સત્યવક્તા સર્વદા,
નયી ક્રોધને વિશ્રામ આપે આપિયો મનમાં કદા;
વિદ્યા વિજ્ઞાસિ વિશ્લેષ અભિરૂચિ ઊંચાએ બહુ આપમાં,
વસિયા દિસે વિનયાદિ ગુણ ગંભીર મોટે માપમાં. ૩
હિત દષ્ટિ સૌના કામમાં પરિપૂર્ણ પેળિ તમો તણી,
સર્વ પ્રજા નિજ અંધુ સમ તમ પર ધરે પ્રીતી ધણી;
પ્રતિ દિવસ વધતી પદ્ધી સાથે નમ્રતા વધતી દીણી,
વસિ સમ્યતા છે અચળ થળ ગણિ આપના અંતર વિષે. ૪
કચ્છાધિપતિ પાસે વસી જન હીત કાર્ય કરાવતા,
વિદ્વાન ગુણિ કવિયો વિષે આદર અપાર ધરાવતા;

(૪)

છો આપ પણ વિદ્વાન ગૂંથ્યા ગ્રંથ ગુણકારી ધણા,
ગુજરાતિ ભાષા રાણિના ગંગાર સમ શોહામણા. ૫
આમંત કુચ્છ મહીપના સદ્ગુણ નિધી સેકેટરી,
મમતા વળી મુજ પર ધરો છો એય અંતરમાં ધરી;
એ અધિક સૌ આભારના સંભારણા સાર કરી,
ગ્રંથાર્પણ કોડે દયાચંકર કરે ઊલટ ધરી. ૬

આપનો અતિ આગ્રાનુસારી સેવક
લખનાર.

પ્રસ્તાવના.

હાલ થોડીક સુદત થયાં મે. મહીપતરામસાહેબ કૃત ઇતિહાસને બદલે મે. ડા. હંટર સાહેબ કૃત ઇતિહાસ શાળાઓમાં ચલાવવાનું હુંચુંછે. પરંતુ તે માંહેલા અધરા શબ્દોને લીધે વિદ્યાર્થીઓને તે સમજવામાં કેટલીક અડચણ પડતી જણાઈ; તે દૂર કરવાના હેતુથી મેં એક નોટ લખી તૈયાર કરી. જે મારા મુરબ્બી તેમજ મિત્રોનાં જોવામાં આવતાં તેને છપાવવા સલાહ મળી. જેનું પરિણામ આ લઘુ પુસ્તક છે.

ક્રમ્ત શબ્દના અર્થ લખી બેશી ન રહેતાં જોઈ કેળવણી લેનારાના લાભ માટે ઘણાખરા શબ્દો કદી બાધાના છે તે તથા વ્યુત્પત્તિ, પર્ચાય, અને ઘણી જગોએ વિશેષ સમજાતી આપી છે. જેથી આશા રહે છે કે આ સોપડી ગૂંજરાતી સોથા ધોરણથી તે ટૂંનિંગકોલેજ સુધીના અભ્યાસ કરનારા અને ઇંગ્રેજી મુકલ્લીનાં એ ઇતિહાસ શીખનારા વિદ્યાર્થીને પણ એક સરખી ઉપયોગી થશે.

આ ઇતિહાસ પાંચમી સોપડીથી શરૂ થવાનો હોવાથી એ વર્ગના વિદ્યાર્થીઓને જે શબ્દો શીખવવા યોગ્ય જણાયા છે, તે સર્વ આમાં દાખલ કર્યાંછે. તોપણ સોપડીનું કદ બહુ વધી ન જવા માટે, ભૂગોળ ઇ. ના સહેલા શબ્દો, જે વિષે શિક્ષક એકવાર શિખ્યને બરાબર સમજાવીને શીખવે, તો તે વીસરી ન જાય, તેવા શબ્દો તથા પાછલી સોપડીઓમાં આવી ગએલા શબ્દો છોડી દીધાંછે.

શિક્ષકને દરરોજ વર્ગમાં અર્થા ઉતરાવવાની પડતી કડાકૂટ, વળી તેમાંએ વિદ્યાર્થીઓની અનિયમિત હાજરી,

લખવાને જોઈતાં સાધનોની તંગી વિગેરે કારણથી થતાં અડચણ દૂર કરવાને આ પુસ્તક છપાવવા ઘટિત વિચારું છે. તેનો લાભ શિક્ષક તથા શિષ્ય વર્ગ તરફથી ઉલટી લેવામાં આવતો જોઈ લખનાર પોતાનો અમ સાર્થક થયો ગણશે.

આ ચોપડી લખવા તથા છપાવવામાં જે જે ગૃહસ્થો તરફથી મને કીમતી મદદ મળી છે તે સર્વનો હું આ જગોએ અંતઃકરણથી આભાર માનું છું.

આ પુસ્તક લખવામાં વ્યુત્પત્તિપાઠ, વ્યુત્પત્તિ પ્રકાશ, નર્મકોપનો થોડોક ભાગ, એ ગ્રંથોની મદદ લીધી છે તે માટે સદરહુના વિદ્વાન કર્તાનો મારા ઉપર ઉપકાર થયો છે.

અમારા વિદ્યોત્તેજક નામદાર મહારાવ શ્રી ખેંગારજી સયે ખડાકુર સાહેબ તરફથી જે આશ્રય મળ્યો છે તે માટે તેમનો તેમજ આ પુસ્તકમાં મને જે જે સ્થળે શંકા જેવું લાગ્યું ત્યાં યોગ્ય સમાધાન તથા સૂચના કરવા માટે મે. દલ પત્તરામ પ્રાણજીવનદાસ તથા રાજકોટ ટ્રેનિંગકોલેજના પ્રિન્સિપાલ સાહેબ નવલરામ લક્ષ્મિરામનો અંતઃકરણથી આભાર માનું છું.

મારા આવી જાતના પહેલા પ્રયત્નને લીધે આમાં અનેક દોષ વિદ્વાનોને નજર આવશે. પણ તેઓ પોતાના સ્વભાવ પ્રમાણે, તે તરફ નજર ન કરતાં, માત્ર સાર ગૃહણ કરશે. અને થએલી ચૂક મને જણાવવા કૃપા કરશે, તો તેમનો હું અનુલ્લેખ આભારી થઈશ —

લખનાર.

સુચના.

શબ્દની પાસે કૌંસમાં તેના બાધા, પછી વ્યુત્પત્તિ, ધાતુ કે મૂળ શબ્દ ઈં લખી, તેનો વ્યુત્પત્તિ પ્રમાણે જે અર્થ થતો હોય તે લખ્યો છે. પછી તેનો ચાલુ અર્થ, અને પર્યાય તથા બીજા અર્થ અને છેવટ યોગ્યસ્થળે વિશેષ નોંટ કૌંસમાં આપી છે. તેમાંથી વિદ્યાર્થીની શક્તિ અને ચાલુ પોરણને અનુસરીને મહેતાશ્રીએ યોગ્ય લાગે એટલું શીખવવું.

વિદ્યાર્થીનું બાધાસ્થાન વધવા માટે પર્યાય વિશેષ આપ્યા છે તેમાં જૂજ અર્થ ફેરવાળો શબ્દ જણાય તેનો તકાવત શિક્ષકે સમજાવવો.

આ ચોપડીમાં સંક્ષેપ નિશાનીઓ નીચે મુજબ વાપરી છે.

બા. ના. પ્ર. — બાવવાચક નામનો પ્રત્યય.

(સં.) — સંસ્કૃત. ના. જા. પ્ર. — નારી જાતિનો પ્રત્યય.

(આ.) — આરબી. ક્રિ. નું. ક્ર. — ક્રિયાનું ક્ર. જ.

(ફા.) — ફારસી. ભૂ. ક્ર. પ્ર. — ભૂત કૃદંતનો પ્રત્યય.

(ઈ.) — ઈંગ્રેજી. ભ. ક્ર. પ્ર. — ભવિષ્ય ,

(અપ.) — અપભ્રંશ. ક્રિ. વા. પ્ર. — ક્રિયાવાચક પ્રત્યય.

(મૂ. શ.) — મૂળ શબ્દ. મ. બ. આ. — મર્યાદા બતાવનાર આદ્ય.

(ધા.) — એમાં એ રી. બ. રીત બતાવનાર ક્રિયા વિ-

ધાતુ છે. ક્રિ. પ્ર. શેષણ અભ્યયનો પ્રત્યય.

ક્રિ. ક. — ક્રિયાનો કુરનાર.

અપનાર.

हिंदना लोकना टूका इतिहासनो शब्दार्थ कोष.

प्रकरण १ लुं.

देशनुं वलुं.

धतिडास (सं)—(धति=छेवट + डस् = कहेवुं + अ=कि०
वा० प्र०)=अन्या पछी प्परी (अतिशयोक्ति के कल्पना
वगैरणी) हुकीकत कहेवी ते, तवारीप्प, नूना वप्पन-
मां अनेली वात विगतवार कहेवी ते, अप्पर.

प्रकरु (सं)—(प्र = वधारे + कृ=करवुं + अत=कि०
वा० प्र०) वधारे करवुं ते. कोर्ध विषय लांयो न थर्ध
जवा भाटे तेना कडका करेछे ते. भाग, अंड, अर्ध्याव,
भुंघ, तरंग, पाप्प, हुलाय.

स्थिति (सं)—(स्था=उभा रहेवुं + ति=पणुं)=जग्या, स्थण,
ठेकाणुं.

त्रिकोणाकार (सं)—(त्रि=त्रणु + कोणु=अणु + आकार) =त्रणु
अणुवाणा आकारनुं.

कृद्रति (आ.) = कृचरे कुरेली, स्वाभाविक, कृश्चरकृत,
कृश्चरकृत-कृत्रिम नहीं ते.

अक्षांश (सं)—(अक्ष + अंश) = विषुववृत्तने समांतर उत्तर
दक्षिण जे लीटीअो छेरी होय छे ते.

विषुववृत्त (सं)—(विषुव + वृत्त) = पृथ्वीना मध्य भागमांथी
तेना उत्तर दक्षिण जे भाग करी जनार्भ महुवृत्त,
भूमध्य रेखा.

उज्जु (सं)=उजुं, गरम.

પ્રદેશ (સં)—(પ્ર+દિશ્-ધા૦) ભાગ, મુલક, પ્રાંત.

સમશીલોભણ (સં)—(સમ્ = બરાબર + શીત = ટાઢ + ઉભણ =
ગરમી) = ટાઢ તડકો બરાબર હોય એવું.

કટિબંધ (સં)—(કટિ = કેડ + બંધ્ = બાંધવું + અ) = ભાગ. વતી
ઝોઝી ગરમી પ્રમાણે પૃથ્વીના ભાગ પાડ્યા છે તે.

રેખાંશ—(રેખા = લીટી + અંશ = ભાગ) ભુમધ્ય રેખાના ભા-
ગ પાડનાર લીટી. = વિરુવવૃત્તને કાટખૂણે છેદી બનેલ ધ્રુ-
વમાં થઈને જનાર લીટી. દક્ષિણોત્તર-યામ્યોત્તરવૃત્ત.

રેખાંશ બે પ્રકારનાં છે. પૂર્વ અને પશ્ચિમ. મુખ્ય યામ્યો-
ત્તરવૃત્ત (હાલ ઇંગ્લેન્ડનું ગ્રીનીચમાંથી જનારું) ની પૂર્વ
તે પૂર્વ રેખાંશ, અને પશ્ચિમે તે પશ્ચિમ રેખાંશ.

નોંક (કા.)—અણી.

ત્રણ પ્રદેશો.

શ્રીમાન (સં) — (શ્રી = પૈસા + માન = વાળું) = પૈસાવાળું, ત-
વંગર, પૈસાદાર, ધનવાન, દ્રવ્યવાન, લક્ષ્મીવાન, શ્રી-
મંત. ધનાઢય.

સૃષ્ટિ (સં)—(સૃજ્ = પેદા કરવું + તિ = પાણું) = પેદા થએલી,
ફુનિઆ, જગત, આલમ, જહાન, સંસાર, પરિદ્રવ્ય-
માન, શબ્દાદિ પાંચ સોનેદ્રીના વિષય.

આરંભ (સં)—(આ = મ. બ. આ. + રંભ્ = શરૂ કરવું + અ =
ક્રિ. વા. પ્ર. ૦) = શરૂઆત, મૂળ, પહેલ, પ્રારંભ, સ્થિતિ
થવાનો પ્રથમ ક્ષણ.

પહેલો પ્રદેશ હિમાલય.

સમાંતર (સં)—(સમ્ = બરાબર + અંતર = છેદું) સરખું
અંતર—છેદું.

ખીણ—(મૂ. શ. ક્ષીણ—એમાં ક્ષી = નાશ પામવું ધા. ૦)
ડુંગરો કે પર્વત વચ્ચેનો નીચો પ્રદેશ.

ઉચ્ચપ્રદેશ (સં)—ઊંચાણવાળી જમીન ઉપરનો મુલક.

અરણ્ય (સં)—ઝાડવાળું અગર તે વગરનું મોટું મેદાન,
વસ્તી કે ખેતી વગરની ઘણી જમીન, જંગલ, રાન,
વગડો, વન, કાનન.

હિમાલયનો જલાશય.

સંચય (સં)—(સમ્+સાથે+ચી=એકઠું કરવું+અ=કિં ૦ વાં
પ્ર૦)=એકઠું કરવું, જથ્થો, ઢગલો, સંગ્રહ.

ઇંચ=(ઇં.)—વરસાદનું માપ કરતાં સો સેટ (દોકડા)નો
એક ઇંચ ગણાય છે.

ઉપમા (સં) —(ઉપ+મા=માપવું)= સરખાવણી, મુકાબ-
લો, જે પદાર્થનું કોઈ વાતે મળવું આવવું તે. સાદૃશ્યતા.

પ્રતિવરસ(સં)—(પ્રતિ=દર+વરસ)=દરવરસ-સાલ, હર સાલ.

મનવાર (ઇં)—(નંન આફવાર)= લડાઈની આગમોટ.

હિમાલયની નીચજ અંતે તેનો દેખાવ.

પાષાણ (સં)=પહાણો, પથ્થર.

ફર્ન (ઇં)—ફૂલના જે ભાગમાંથી ફળ થાય એવો ભાગ
જેનાં પાંદડાંની પછવાડે હોય એવી એક જાતની વનસ્પતિ.

-હોદોદ્દેક્રોન-(ઇં)=સદા લીલું રહેનાર નાહાતું ઝાડ, જેને
ગુલાબ જેવાં ચળકતાં ફૂલ થાય છે તે.

સુશોભિત (સં)= {સુ=સારી રીતે+શોભિત.(એમાં શુભ્=
પ્રકાશવું. ધા૦)= શોભાવાળું } =સારી રીતે શોભીવું,
સોહામણું, ખૂબસુરત, રૂપવાન, ઘણી શોભાવાળું.

તેજસ્વી (સં) —(એમાં તિજ્=અણી કરવી ધા૦)=તેજવા-
ળું, પ્રકાશવાળું, પ્રકાશિત, ઝગઝગવું.

ધમારતી (આ)=મોટાં ઘર બાંધવામાં કામ આવે એવું.

બોજવૃક્ષ (સં)=એક જાતનું ઝાડ જે બરફવાળા પહાડમાં
થાયછે. જેનાં પાંદડાં તે બોજપત્ર. (કાગળનો ચોધ થયા

અગાઉ એ પત્રો ઉપર અક્ષરો લખતા હતા).
બટાટા-(ઇ. માં પોટેટો ઉપરથી અપભ્રંશ) તે દક્ષિણ અ-
મેરિકાની મૂળ પેદાશ છે, ત્યાંથી ૧૬મા સૈકામાં સરવા-
હરેરેલ બ્રિટિશ બેટોમાં લાવ્યો.

અવ્યવસ્થિત (સં)—(અ=નહીં+અવસ્થા = ગોઠવણ+ધત
=વાળું)=ગોઠવણવાળું નહીં તે, ગેર બંદોબસ્તવાળું.
દૈત્ય (સં)=કરેયપત્ની દિતિ નામ સ્ત્રીથી ઉત્પન્ન થયેલા
પુત્રો=રાક્ષસ, દાનવ, અસુર.

હિમાલયમાંથી નીકળનારી નદીઓ.

જળ (મ., શ. જલ છે એમાં જલ્=ઘેરી લેવું ધાં) જેથી
માછલાં પકડે છે તે.

નદ (સં) મોટી નદી.

નદીઓનો પ્રદેશ.

અદ્યાપિ (સં) —(અદ્ય=આજ+અપિ=સુધી)=આજ સુ-
ધી, આજ લગી, હમણાં સુધી.

આછી =એછી, થોડી. (એથી ઉત્પન્ન થાડી.)

જળદાતા (સં)—(જલ=પાણી+દા=દેવું+તા=કરનાર)=
પાણી દેનાર.

સંગમ (સં)—(સમ્=સાથે+ગમ્=જવું+અ. કિં વાં પ્રંં)
સાથે જવું, સાથે જોડાવું, મળવું, એકઠા થવું.

નદીઓથી થતું કામ.

ઉત્પત્તિ(સં)—(ઉત્=બહાર+પત્=પડવું+તિ=પણું)=બહાર પ-
ડવાપણું; પેદાશ, નીપજવું, જન્મ, ઉદ્ભવ, પ્રાગભાવનો
અંતસ્કણ.

અગ્નિબળ (સં)— {અગ્નિ-(અન્=પ્રકાશવું ધાં)=વસ્તુ-
માંથી જે પ્રકાશ તથા ઉજ્જ્વળતા બહાર પડીને દેખાય
છે તે, દેવતા+બળ=જોર=દેવતાનું જોર. }

(૫)

પરાપૂર્વ (સં)—(પરા=ધણું+પૂર્વ=પહેલાનું)=ધણું પહેલાનું,
જીનું, પ્રાચીન, અસલ, પરમપરાથી ચાલતું આવેલું.

ગુપ્ત (સં)—(ગુપ્ત = રક્ષણ કરવું+ત=ભૂં કૃં પ્ર૦) રક્ષણ
કરેલું, છાનું, અપ્રસિદ્ધ, (રહસ્ય), ગૂઢ.

વેગ (સં)=ઝડપ, ગતિ.

બવ (સં)—(ભૂ=હોવું ધા૦)=સંસાર.

પ્રવાહ (સં)—(પ્ર=વધારે+વહ્=વહેવું+અ.)=વધારે વહેવું,
વહન, વહેણ.

બંગાળાનો ડેલ્ટા.

ડેલ્ટા—નદીના મુખ આગળ ત્રિકોણાકાર નવી થએલી
(નદીએજ બનાવેલ) જમીન, નદીદ્વીપ.

પ્રત્યેક (સં)—(પ્રતિ=દર+એક) = દરેક, હરેક, એકેએક.

સ્વાભાવિક (સં) — (સ્વ=પોતાનું+ભૂ=હોવું+ઈક=વાણું)=
પોતાની મેળે હોવા વાણું, કુદરતી.

નદીઓ જમીન બનાવે છે.

નીતર્યા=ચોખ્ખો, સાફ.

ધૂધળો=ધૂળના રંગ જેવો.

નદીઓ નાશકારક પણ છે.

મહત્વ (સં)—(મહત્=મોટું થવું+ત્વ=પણું)=મોટાપણું, મો-
ટાઈ પરિમાણ.

ચિન્તાતુર (સં) — {ચિન્તા (ચિન્ત્ ધા૦) + આતુર=
પીડાવું} =ચિન્તાથી પીડાવું, ચિન્તાવાણું આર્ત.

માતબર (આ.)-અહીં કૃણદ્રૂપ, (જમીનને લાગેછે માટે).

અનિવાર મૂ. શ. {અનિવાર્ય- (અ=નહીં+નિવાર્ય)
વૃ=રક્ષણ કરવું. ધાતુ} દૂર કરી શકાય નહીં એવું,
અટકાવાય નહીં એવું.

પાત્ર (સં)=નદી જે જગામાં થઈને વહેછે તે.

નિરંતર (સં)=(નિ:=નહીં+અંતર=છેટું)=છેટું નહીં તે,

ચાહુ, હમથ, સદા, સદાકાળ, દરરોજ,

વિકાર (સં)—(વિ=ઉલટું+કૃ=કરવું+અ=ક્રિ० વા० પ્ર०)=

ઉલટું કરવું, ફેરફાર, બગડેલી મનોવૃત્તિ, કામ, ક્રોધ,

લોભ, મોહ, મદ, મત્સર, એથી માણસના મનમાં

થતો ફેરફાર.

નિરૂપાય(સં)— રૂનિ:=નહીં+ઉપાય(એમાં અય્=જવું ધા०

=ઈલાજ } ઇલાજ નહીં તે, ઇલાજ વગરનું, લાઈલાજ,

લાચાર.

મનસ્વીપણે (સં)-(મન્=વિચારવું ધા०)=મનમાં આવે

તેમ, મરજી પ્રમાણે, સ્વેચ્છાએ.

પ્રાચીન (સં)—(પ્ર=આગળ+અચ્ = જવું+ઈનિ=વાળું)=

પહેલાં જવાવાળું, જુનું, અસલનું, પુરાતન.

નદીઓથી બનેલા ઉત્તર પ્રદેશોના પાકે અને દેખાવ.

આતુરતા (સં)—(આ+તુર્=ઝપટ કરવી+અ+તા=પણું)

=અરોઅર જેસમાં આવવા પાછું, ઉતાવળ, અધીરતા,

અધીરાઈ, અધીરપ, ઇચ્છેલું વેહેલું મળવાને ટાંપી

રહેવાપણું.

હેહટાના પાક.

તૃણવૃક્ષ (સં)—(તૃણ+વૃક્ષ=ઝાડ)= અજુરી, સોપારી,

નાળિયેર, તાડ વિગેરે ઝાડો.

દક્ષિણ ઉચ્ચ ભૂમિનો દેખાવ.

ભિન્ન ભિન્ન (સં)—(ભિદ્=ભાગ કરવા+ન=ભૂં કૃં પ્ર०+

ભિન્ન)=ભાગ કરેલું, જૂઠું જૂઠું.

ઉચ્ચ ભૂમિ (સં) જુઓ ઉચ્ચપ્રદેશ પૃ. ૩

માળા (સં)=હાર.

બબ્બ (સં)—(બૂ=હોવું+ય)=શોભીવું, બબકાદાર, સુંદર.

પૂર્ણ (સં)—(એમાં પૂ=પૂરવું, બરવું, ધાતુ)=પૂરું, સમાપ્ત.

હિમરેખા (સં)—(હિમ=બરફ+રેખા= લીટી)= બરફની લીટી,=જે સમોબલ રેખા બરફની હદ બતાવે છે તે.

(તે ઉબલ કટિબંધમાં ૧૬ હજાર ફૂટ ઊંચે અને શીત કટિબંધમાં પૃથ્વીની સપાટી ઉપર આવી જાય છે).

દક્ષિણ ઉચ્ચ ભૂમિની નદીઓ.

પ્રવાસ (સં)—(પ્ર=આગળ+વસ=રહેવું+અ) મુસાફરી કરવી, દેશાટન.

દક્ષિણ ઉચ્ચ ભૂમિનાં વન.

કૃત્રિમ (સં)=હાથે બનાવેલાં, અસ્વાભાવિક, હસ્તકૃત, કૃદરતી નહીં તે, મનુષ્ય કૃત.

રાગી=એક જાતનું અનાજ.

ઉચ્ચ ભૂમિના ખનિજ.

ખનિજ (સં)— {ખનિ=ખાણ(એમાં ખનૂ=ખોદવું ધાતુ)+ જ=જન્મેલું. એમાં જન્ ધાતુ ખાણમાંથી પેદા થએલું, ખાણમાંથી નીકળેલું, જમીનમાંહેથી ખોદી કાઢેલું.

ઉદ્ધમ(સં)—(ઉત્=બહારથી+યમ્=અટકાવવું+અ)=કોઈપણ કામમાં લાગવું તે. અહીં, કામ, ધંધો, રોજગાર, રોજ.

શિટિશ બ્રહ્મદેશ.

સ્વતંત્ર (સં)—(સ્વ=પોતાને+તંત્ર=તાબે) બીજા કોઈને તાબે નહીં તે, સ્વાધીન, આપ અખતાર.

સિગાર (ઇ)—તમાકુના ભૂકાને કોઈ બીજા ઝાડના પાંદડામાં વીંટાળવાને બદલે તમાકુનાંજ પાંદડાની જાડી બીડી વાળે છે તે, ચીરટ.

સર્વોત્તમ (સં)—(સર્વ+ઉત્+તમ) સહુથી સારું, ઉત્કૃષ્ટ, શ્રેષ્ઠ.

લોહ (સં)=લોહું.

પ્રકરણ ૨ જું.

લોક.

સામાન્ય (સં)—સાધારણ, બધાને લાગુ પડતું.
 અવલોકન (સં)—(અવ=નીચું+લોક= જોવું+અન= ક્રિ०
 વા० પ્ર०)=નીચું જોવું, નિહાળીને જોવું, વિચારવું.
 રાજ્યકર્તા (સં)—રાજ્ય (એમાં રાજ્ ધા०)+કર્તા= કરનાર
 (એમાં કૃ. ધા०)=રાજ કરનાર.
 અધિપતિ (સં)—(અધિ=ઉપર+પતિ=ધણી) = ધણી,
 માલિક.
 વાઘસિરાય (ઘં)—(વાઘસિ = બદલે + રાય = રાજ)=
 રાજને બદલે કે નામે રાજકરનાર, રાજપ્રતિનિધિ, ક-
 લકર્તાનો ગવર્નર જનરલ જે હિંદમાં બ્રિટીશ રાજનો
 સર્વોપરી અમલદાર છે, તે વાઘસિરાય કહેવાય છે.
 (હાલ લાર્ડ ડક્લીન છે).

દેશી સંસ્થાનો.

રૈસાડંટ (ઘં)—દેશી મોટાં રાજ્ય દરબારમાં રાખેલો સરકાર
 તરફનો અમલદાર-વકીલ. (પોલીટીકલ એજન્ટ કરતાં
 કંઈ ઊંચા દરજ્જાનો બ્રિટિશ અધિકારી.)
 દેહાંતદંડ (સં)—(દેહ=શરીર+અંત=છેડો+દંડ= શિક્ષા)=
 મોતની સજા.
 સ્વીકારી (સં)=કબૂલી, માની, માન્ય કરી, શીકારી, અંગિ-
 કાર કરી.
 અખતાર (શ.)—અમુક કામ કરવા સંબંધી મળેલી
 સત્ત્વ, સત્તા, જોર, અધિકાર, શક્તિ.
 રૂએ-લીધે, પ્રમાણે, અનુસરે.
 સંધી (સં)=સલાહ.

પદભ્રષ્ટ (સં)— (પદ=રાજગાદી+ભ્રષ્ટ=પડવું+ત=ભૂં કૃં

પ્ર૦)=રાજગાદીથી પડેલો. ઉઠાડી મૂકેલો—સ્થાન ભ્રષ્ટ.

ગવર્નર જનરલ ઇનકૌન્સિલ(ઇં)—(ગવર્નર જનરલ = હાકે
મ, સર સૂબો, આપ્પા હિંદનો સર્વોપરી હાકેમ+ઇન=માં
+કૌન્સિલ=સભા—ગવર્નર જનરલને મદદ કરનારી
સભા.) તેને મદદ કરનારી સભા સાથે ગવર્નરજનરલ.
આધીન (સં)=તાબે, વશ.

લેફ્ટેનન્ટ ગવર્નર (ઇં)—(લેફ્ટેનન્ટ=સહાય કરનાર, મદદગાર
+ગવર્નર) ગવર્નરથી (ઉતરતા દરજ્જાનો હાકેમ.
(અંગાળા, પંજાબ, અને વાયવ્ય પ્રાંતમાં જે મુખ્ય સ-
રકારી સૂબા છે તે.)

સ્ટેટ સેક્રેટરી (ઇં)—હિંદુસ્તાન ખાતાનો પ્રધાન. તે ઇંગ્લાંડ-
માં રહે છે. (હાલ લાર્ડ ક્રીમ્પલી છે)

ખાતલ (આ.)—ખાદ, રદ, નકામું.

ચીફ કમિશ્નર (ઇં)—(ચીફ=મુખ્ય+કમિશ્નર=આડતીઓ)=
સરકારનો મુખ્ય આડતીઓ. (અયોધ્યા, મધ્યપ્રાંત, ને
બ્રિટિશ બ્રહ્મદેશમાં જે સરકારી મુખ્ય અમલદાર છે તે).
કમિશ્નર (ઇં) મૂ. અર્થ આડતીઓ. વરાડ, અજમેર,
અને કુર્ગનો વહીવટ કરનાર સરકારી અમલદાર.

નવો ખાલસા થએલો મુલક જેમાં સરકારી બધા કાય-
દા દાખલ નહીં કરતાં તે દેશની જુની રીતભાત રહેવાદર્ષી
તેમાં ઘટતો ફેરફાર કરે છે. એવા ભાગને નેન રેગ્યુલેશન
પ્રોવિન્સિસ.(કાયદાવિનાશ મુલક)કહે છે. તેના બંદોબસ્ત માટે
જે મોટો સરકારી અમલદાર મૂકે છે તેને કમિશ્નર કે
ચીફ કમિશ્નર કહે છે. સિંધમાં એ મુજબ છે.

ફ્રમ=ફ્રાન્સદેશનું, ફ્રાંસિસ, ફ્રાન્સ તાખાનું.

સમાવેશ (સમ+આ+વિશૂ=પેસવું+અ) = સાથે=પેસવું,
સમાવું, સમાશ, પ્રવેશ.

માપ નહીં એવી વસ્તીવાળા જીલ્લા.

પેટપૂર-પેટ ભરાય એટલું.

નિર્વાહ (સં)—(નિ:=માદિ+વહ્=લઈ જવું+અ)=જેનાવડે
ગુજરાત ચાલે તે; ગુજરો, નિભાવ, પોષણ, ગુજરાત.
ભમતા ખેડુતની ખેતીની રીત.

ગણોત=જમીનનું ભાડું, સાંથ.

સ્થળ (સં)=ઠેકાણું, જગ્યા.

નાકૌવત (કા.)(ના=નહીં+કૌવત(આ.)=જોર) = જોરવાળું
નહીં તે, કમતાકત, કમજોર, અહીં-ઓછા કસવાળી.

ખેતી કરનારાઓનું દાસ્ત કાઢી નાંખ્યું.

દાસ્ત (સં)=દાસપણું, ગુલામગીરી.

વંશજ (સં)—(વંશ=કુળ, ઓલાદ+ જ = જન્મેલું એમાં
જન્ ધા.) વંશ,—કુળ—ઓલાદમાં જન્મેલા, કુળના.
ઈતિહાસના સમયની પૂર્વની એ જાતો.

પ્રવત્ન (સં)—(પ્ર=વધારે+વત્=મહેનત કરવી+ન)=મહેનત.
યત્ન, કોશિશ, પ્રયાસ, શ્રમ, તજવીજ.

ઉમરાવ (આ.)—અમીર, શ્રીમંત, ખડે લોક.

પ્રોહ (સં)—મોટું, અહીંઆં ઉમદા, એજ.

પ્રિય (સં)=(પ્રી=પુત્ર કરવું ધા.)=વહાલું, ઇજ, ખ્યારે,
મનગમતું.

સૌથીઅત-મધ્ય એગિઆના શક લોક, જેઓ બાકિઅન
સ્વારી બંધ પડવા પછી હિંદપર ચડી આવવા લાગ્યા.

પ્રકરણ ૩ જું.

અનાર્ય કે મૂળ વતનીઓ.

વાસ્તવિક (સં)=ખરેખર, ખરેખાત.

ઉપજાતિ (સં)—(ઉપ=ઊતરવું, પેટાનું+જાતિ)=પેટાની

જાતિ, મુખ્ય જાતના પેટાની જાતિ.

ચિત્રલીપિ (સં)—ચિત્ર+લીપિ=લખેલી ભાષા, જનાવર, પક્ષી, ગ્રાડપાન, ધરનો સામાન ઇત્યાદિકના આકારના અક્ષરો આગળ લખતા તે.

અણુધડ—(અણુ=તહીં+ધડ=ધડેલા)=ધડેલા નહીં તે.

ચક્ર (સં)=ચક્રર.

અનિશ્ચિત (સં)—(અ+ નિશ્ચિત= નકી)= નકી નહીં તે.
અચોક્કસ.

પુરાતન (સં)—જુઓ પ્રાચીન પૃ. ૬

અનાર્ય લોકને આર્ય લોકે નીચે પ્રમાણે વર્ણવ્યાછે.

વિજયી (સં)—(વિ= વિશેષે કરીને+જય= જીતવું+ઇ= કરનાર)=વધારે જીત કરનાર, વિજેતા, ફતેહ કરનાર, જીત કરનાર.

વીર (સં)=યોદ્ધા, લડાવૈયા, શૂરવીર, બદ્, બહાદૂર, સુભટ.

રૌદ્ર (સં)—શિવનાં રૂપો. (એમા રૂદ્=રડવું ધાં) એ અગ્નીઆર કહેવાય છે.

ઉગ્ર (સં)=ભયંકર, બોહામણું.

ત્રિંગોલી-માણસ જાતના વિદ્વાનોએ ભૂતજીવિદ્યામાં પાંચ વર્ગ કર્યા છે. તેમાંનો એક, જેનું નાક, કપાળ, અને દાઢી ચપટાં, હોઠ જરા જડા, ગાલનાં હાડકાં બહાર નિકળી આવેલાં વિગેરે ચિન્હો છે.

મહાન્ (સં)—મોટું.

બદસુરત—(કા.) (બદ=ખરાબ+સુરત= ચહેરો)=ખરાબ ચહેરો, કદરૂપ.

યત્ (સં)—(યજ્=પૂજા કરવી+ત=ભૂં કું પ્રાં)=હવન, હોમ, યાગ.

વિપ્ર (સં)—(વિ=વિશેષે કરીને+હત્= નાશ કરવો+ અ)
=વિશેષે કરીને નાશ કરનાર, હરકત કરનાર.

વિધિ (સં)-ક્રિયા, સંસ્કાર, આચાર.

વેતાલ-ભૂતની એક જાતિ. (વિક્રમને એ પ્રસન્ન હતો એમ કહેવાય છે.)

પિશાચ-થોડોક દેવનો અને ઘણોક ભૂતનો ગુણુ રાખનાર વિકરાળ પ્રાણી (તે કુખરનો બંડાર સાચવે છે એમ કથા છે.)

વધારે સુધરેલી અનાર્ય જાતો.

અભિલાષ (સં) = આતુર થઈને ઇચ્છવું તે. ઇચ્છા, કામના, ઉમેદ-હોંશ ઉલટ.

સમાધ (સં). સત્યાસી, અતીત ઇ. નાં મુડાંઓને દાટીને ઉપર કરેલું ચણતર.

રામાયણ(સં)—(રામ+અય્=જવું+અન)=રામના વનવાસ જવાના વર્ણનનું પુસ્તક, વાલ્મિકિ રૂપિનો કરેલો ગ્રંથ; જેમાં રામાવતારની કથા છે. (તે પછી ઘણા કવીઓએ એ વિષય વર્ણવ્યો છે.)

સંસ્કૃત (સં)—(સમ્=સુંદરી રીતે +કૃ=કરવું+ત=ભૂં કૃં પ્ર૦)= સુંદર રીતે કરેલી, સુધારી મૂકેલી, પવિત્ર કીર્તિની ભાષા, સંસ્કાર પામેલી ભાષા, જોઈએ તેવા વ્યાકરણ કોષ વિગેરેથી સંપૂર્ણ કીર્તિની.

રસ (સં).—(રસ=સ્વાદ લેવો+અ=કિં વાં પ્ર૦)=ખોલવા લખવા વાંચવા, સાંભળવા ઉપરથી આપણી સ્થિતિ બદલાઈને આનંદ ઉપજે છે તે. તેના નવવર્ગ પાડ્યા છે. શૃંગાર, હાસ્ય, કરુણા, રૂદ્ર, વીર, ભયાનક, બિભત્સ, અદ્ભુત, શાંત (કેટલાક દશમો વત્સ—વાત્સલ્ય ગણે છે.)

વીરરસ(સં)—(વીર+રસ)=દયા, ઉદારતા, યુદ્ધમાં પરાક્રમ અને પરમાર્યમાં ઉત્સાહ બતાવવો તે, નવરસ માંહેલો એક.

કાવ્ય (સં)—(કૂ=ખોલવું ધાં)=કવિતા, કાવ્ય શાસ્ત્રમાં

કહેલાં લક્ષણવાળી, રસાલંકારવાળી ઉત્કૃષ્ટ કવિતા, કવિતાનો ગ્રંથ.

ધનશ્યામ (સં) — (ધન = વરસાદ + શ્યામ = કાળું) = વરસાદ જેવું કાળું.

હાલના અનાર્થ લોક.

નાબુદ (કા.) થએલું. નાથ પામેલું, છેડો આવેલું.

અવશેષ (સં) — (અવ + શિષ્ = બાકી રહેવું + અ) = બાકી રહેલું, બાકી રહેલો ભાગ.

સંગ્રહસ્થાન (સં) { સમ્ = સાથે + ગ્રહ્ = લેવું + અ = ક્રિ० વા० પ્ર० } + સ્થાન = ઠેકાણું } = સંગ્રહ કરવાનું ઠેકાણું. દેશ દેશના તરેહ તરેહના પદાર્થો અમુક જગોએ એકઠા કરી રાખે છે તે સ્થળ.

વિચિત્ર (સં) — (વિ = વિશેષે કરીને + ચિત્ = જોવું + ર = લ. વા. પ્ર.) = વિશેષે કરીને જોવાનું; નવાઈ જેવું; જૂદી જૂદી ઘણીજ તરેહ જેમાં હોય એવું.

રૂઢી-ઘણા વખતથી ચાલતી આવતી રીત.

આન્દામાન ખેટવાશીઓ.

શ્વાતમુખા (સં) = કૂતરાંના જેવા મોઢાવાળાં.

શોક (સં) — (શુચ્ = દિલગીર થવું + અ) = દિલગીરી, અ-કુશોષ, ખેદ.

લેપ (સં) — (લિપ્ = ચોપડવું + અ) = ચોપડવું.

તન (સં) — (તન્ = તાણવું + અ) = શરીર, દેહ.

અપદેવતા (સં) — (અપ = અરાખ + દેવતા = દેવ) = અરાખ દેવ.

સ્થાયી (સં) — (એમાં સ્થા. ધા०) — અમુક ઠેકાણે કાયમ રહેનાર.

મધ્ય ભાગના અનાર્થ લોક.

નમન (સં) — (નમ્ = નમવું + અન = ક્રિ० વા० પ્ર०) નમવું,

પ્રણામ, વંદન, નમસ્કાર.

હિમાલયની જાતો.

તમાકુ=(આ ઓજ મૂળ અમરિકા ખંડના ટોચેકો શહેરમાં થતી તે ઊપરથી અપભ્રંશ થઈ તમાકુ શબ્દ થયો છે. તે સર વૉશ્ટર રેલે ઇ. સ. ૧૫૮૮માં ઇંગ્લાંડમાં લાવ્યો. જહાંગીરના વખતમાં તે હિંદુસ્તાનમાં આવી. બજાર, છીંકણી, તપખીર.

વિકરાળ (સં.)-(વિ=વિશેષે કરીને+કરાળ=ભયંકર)=વધારે ભયંકર, બીહામાણું, ત્રાસજનક-ત્રાસદાયક-ભીતિ ભરેલું. પોલીસ (ઇ.) શહેર કે ગામનો બંદોબસ્ત રાખનાર ખાતું. વધારે સુધરેલી અનાર્ય જાતો.

વેદ (સં.)-(એમાં વિદ્=જાણવું ધાતુ)=હિંદુનું મૂળ ધર્મ પુસ્તક.(ત્રગ્, યજુર્, શામ, અથર્વ એવા ચાર વેદછે.) સંતાલ લોક.

વનચર (સં) {વન=જંગલ, વગડો, અરણ્ય.+ચર(ચર્=જવું+અ=કરનાર)=જનારે} =જંગલમાં ફરનાર.

તથાપિ (સં.)-(તથા+અપિ=પણ.)=તોપણ.

મદદગાર {મદદ (આ.)=સહાય+ગાર (ક્રા.)=કરનારે} =સહાય કરનારો, ટેકો દેનાર.

આસા (સં.)-(આ=મર્યાદા+સા=જાણવું=મર્યાદામાં જાણવું

મોટાનું નહાનાને જે કહેવું તે, હુકમ, ફરમાન, આણ.

જ્ઞાતિભેદ (સં.) {જ્ઞાતિ (જ્ઞા=જાણવું+તિ=પણું, જાણવા-

પણું, માણસ જેથી ઓળખાય તે. જ્ઞાતિ+ભેદ (એમાં

ભિદ્=ભાગ કરવા+અ.)=તફાવત} =નાતજાતનોતફાવત.

બહુધા (સં.)-(બહુ=ધણું+ધા=રીત બ. કિં વિં પ્રગ)=ધણું કરીને-વિશેષે કરીને, મુખ્યત્વે કરીને.

દેવ (સં.)—(દિવ્=પ્રકાશવું+અ)=પ્રકાશવાળા, કશ્યપના
આદિતિય થએલા પુત્ર (એમાં મુખ્ય ઇંદ્ર છે. તેનું
ધામ સ્વર્ગ છે.)

પૂજન (સં.)—(પૂજ=પૂજવું+અન=ક્રિ-વાં પ્ર૦)=પૂજવું,
પૂજ કરવી.

સંતાલ લોકની ક્રિયાઓ.

બાળલગ્ન (સં.)—(બાળ+લગ્ન (લગ્=જોડાવું+ન)=યોગ્ય
ઉમરના યથા પહેલાં બાળકને પરણાવવું તે.

તરણ (સં.)—જીવવાન.

સન્માન (સં.)—(સત્=સાર્+માન (એમાં મા ધાતુ)=
સારી આપર. આદરભાવ સત્કાર.

સહિત (સં.)—(સહ=સાથે+હિત=જવું+ત=ભૂ-કૃ-પ્ર.)=સાથે
ગએલું. સાથે, સુદાંત, સમેત.

પવિત્ર (સં.)—(પૂ=ચોખ્ખું કરવું+ધત્રિ)=ચોખ્ખું, નિર્મળ, સાફ,
સ્વચ્છ.

સંતાલ લોકનો ધર્મ.

દિવ્ય (સં.)—(દિવ્ય=પ્રકાશવું+ય)=પ્રકાશવાળા, તેજસ્વી,
અબ્ધકતા.

હિત (સં.)—એય, બહું, શુભ, સારું, કલ્યાણ.

સર્વ શક્તિમાન (સં.)—સર્વ=અધી+શક્=અમવું+તિ=પાણું+
માન=વાણું)=અધી શક્તિવાળું, પરમેશ્વર. તમામ ઓજની
કુદરતનો સાહેબ, એશ્વર્ય (સામર્થ્ય, ધર્મ, યશ, લક્ષ્મી,
વૈરાગ્ય, મોક્ષ) વાળો.

કલ્યાણકારી (સં.)— { કલ્યાણ = બહું + કારી = કરનાર (કૃ
ધાતુ } = બહું કરનારો.

પાલન (સં.)—(પાલ=પાળવું+અ=ક્રિ-વાં પ્ર૦)=પાળવું, રક્ષણ

હાનિ (સં.)—(હન=નાશ કરવો, એ ધાતુ)=નુકશાન, ગેરલાભ.

અમેય અરાખ, ખિગાડ, વણસાડ, નાશ, અનિષ્ટ.
વાચાળ (સં.) (વચ્ચ=ખોલવું. ધા૦)=ખહુ ખોલનાર.

પાદ્રી—અસ્તિ ધર્મનો ઉપદેશક.

કુદૃષ્ટિ (સં.)—કુ=અરાખ+દૃશ્=જોવું+તિ=પણું)=અરાખ ન-
જર, બદનજર.

પૂર્વજ (સં.)—(પૂર્વ = પહેલાં + જ = જન્મેલાં.) આગળ થઈ
ગએલા, બાપદાદા.

અદૃશ્ય (સં.)—(અ = નહિ + દૃશ્ = દેખાવું + ય) = દેખાય
નહિ એવું, જોઈ શકાય નહિ એવું, પરોક્ષ.

સંતાલોનો ઈતિહાસ.

સૈકો—સો વરસનો અરસો, સદી, એકથી સો વર્ષ સુધી પ-
હેલો સૈકો, ૧૦૦ થી ૨૦૦ સુધી બીજો. (હાલ ઇ. સ. નો
૧૬ મો તથા વિક્રમનો ૨૦ મો સૈકો ચાલે છે.

સખળ (સં.)—(સ = સાથે + ખળ = જોર) = જોરાવર, જોર-
વાજું, અહીં ઘણું પણ થાય.

ભવ (સં.) = (ભૂ = હોવું + અ) સંસાર, દુનિઆ.

તરણ (સં.) = દેવું, કરજ.

આખર (ફા.)—(આખ = પાણી + ર = મોટું.) = મોટાનું
પાણી, કીર્તિ, પ્રસિદ્ધિ. લોકમાં સારું કહેવાય તે. માન,
પ્રતિષ્ઠા, ગુણ-કર્મ, પદ, ધન, ઇ. ઉપરથી લોકમાં નામ
જાહેર થાય તે.

ખૂન (ફા.) લોહી, રક્ત, રૂધિર, શોણિત.

આબાદી (ફા.) સુખશાંતિ, પૈસેટકે સુખી અવસ્થા, ચડતી
દશા, ઉત્કર્ષ. ઉન્નતિ, સુખાકારી, સંપત્તિ, ભરદોલત, વ-
સ્તીની સારી હાલત.

વશિતપત્રક (સં.) {વશિત-(વસ્ = રહેવું + તિ = પાણું)=
રહેનાર, વસનાર + પત્રક} = અચુક એક દિવસે રહેના

રાની ગણતરી કરી પત્રક બતાવે છે તે. આખાની પત્રક,
લોક ગણતરી પત્રક.

કુંધલોક.

રાજ્યવહીવટ (સં.) {રાજ્ય (રાજ્ = પ્રકાશવું + ય) + વહીવટ
એમાં (વહ્ = લઈ જવું ધા. ૦) = રાજ્યનો કારભાર—અં-
દોખસ્ત, રાજ્ય કરવાનું ધોરણ.

સમેત (સં.) = સાથે, ભિજો.

જમાત = ટોળું, જથો, સમુદાય.

કુંધલોકની વરવાલો અને સજા કરવાની રીતો.

ઢંઢ પુદ્ધ (સં.)—(ઢંઢ = ભેડું + પુદ્ધ = લડવું + ત) = ભેડાનું
લડવું. જેજ આદમી પોત પોતાના મદદગારની મદદ વગર
જાતે એક બીજા સાથે લડાઈ કરે તે. જેમકે ખ્યાદા
સામે ખ્યાદો, ઘોડેસ્વાર સાથે ઘોડેસ્વાર ઇત્યાદિ.
ધીજ—દિવ્ય, એક માણસ અપરાધી છે કે નિરપરાધી તે-
ની પરીક્ષા કરવાની એક અસલી રીત.

કુંધ લોકની ખેતી.

વંશ પરંપરા (સં.) = પેઢી દર પેઢી.

નિયમ (સં.)—(નિ + યમ્ = અટકાવવું + અ) = ધારો, કાયદો,
કાનુન, શિરસ્તો. રિવાજ, રીત, વહીવટ, દસ્તુર, આલ.

કુંધ લોકનાં લગ્ન.

કન્યાહરણ (સં.)—કન્યા = કુંવારી છોકરી + હરણ (હ = લઈ
જવું + અન = કિ. વા. પ્ર૦) = કુંવારી છોકરીને જોરથી
લઈ જવી તે.

બજાટકાર (સં.)—(બજાટ—એ બજ શબ્દની પાંચમી વિ.

—બજથી + કાર = કરવું) = બજથી મરજી ઉપરાંત કરાવવું તે.

ત્યાંવેર = ત્યાંસુધી.

કુંધ ગામોના દાસ.

યુદ્ધ (સં.) = લડાઈ, જંગ, સંગ્રામ.

સામિલ (આ.) — દાખલ, જોડાએલું, બજેલું.

કલાલ—મૂળ શબ્દ કલ્પપાલ—(કલ્પ = દારૂ + પાલ = રાખ-
નાર) = દારૂ રાખનાર, વેચનાર.

પતિત (સં.) — (પત્ = પડવું + ઇતિ = વાળો.) નાતમાંથી
પડેલો. નાત બહાર, વટલેલો, બ્રજ.

શેષ (સં.) — (શિષ્ = બાકી રહેવું + અ) = બાકી રહેલો. અવશેષ.

કુંધ લોકમાં નરમેધ.

નરમેધ (સં.) — (નર = માણસ + મેધ = ભોગ આપવો તે.)

—યજ્ઞમાં માણસનો ભોગ આપવો તે.

ગોત્ર (સં.) = વંશ, કુળ, અમુક રૂપિના કુળના માણસનું ગોત્ર
તે રૂપિના નામપરથી ગણાય. જેમકે, કૌશિક, બારદ્વાજ,
કાશ્યપ, અંગિરશ, પારાશર-ઈત્યાદિ

જ્ઞાતિ (સં.) — જુઓ જ્ઞાતિમિદ પૃ. ૧૪ (અપ. નાત.)

ફુકાળ (સં.) — (ફુઃ = ખરાબ + કાળ = વખત) = અસમાની સુલ-
તાની. આકૃતથી અનાજ વિગેરે બહુ મોઢું મળે તે—(અ-
પ. ફુકાળ, દકાળ એથી ઉલટું સુકાળ, સકાળ, સગાળ.)

બલિદાન (સં.) ્રફ = બલિ (એમાં બલ્ ધા૦ છે) = દેવતા-
એને ભોગ આપવો + દાન (એમાં દા ધા૦) આપવું ્રફ
—દેવતાએને ભોગ આપવો તે; ભોગ.

મિષ્ટાન્ન (સં.) ્રફમિષ્ટ = મીઠું + અન્ન (અન્ = ખાવું + ન
—ભૂ. કૃ. પ્ર.) = અનાજ. ્રફ મીઠું ખાવું—જમણું—ભોજન.

વધ (સં.) (વધ્ = કાપવું + અ) કાપવું. મારવું, નાશ.

કુંધલોકની બ્રિટિશ રાજ્યમાં હાલત.

બ્રિટિશ (ઇ.) — બ્રિટન દેશનું, અંગ્રેજી.

દાખલ (આ.) — આવેલું, પ્રવેશ થયો હોય એવું.

ચુજરી—અમુક વખતને અંતરે વેપારની ચીજો અમુક ઠે-
કાણે લાવી વેચે તે (અમદાવાદમાં દર શુક્રવારે ભરાયછે)
ત્રણ અનાર્ય કુળો.

પૂર્વ (સં.)=પહેલાં, અગાઉ, આગળ, અગાડી.

હેવાલ (આ.)—બિના, હકીકત, વર્ણન.

દંતકથા (સં.) લોક કથા, જનવાર્તા, આગલા વખતથી આ-
લતી આવેલી વાત.

અનાર્ય લોકનાં લક્ષણ.

સંગ્રામ (સં.) જીજ્ઞો યુદ્ધ પૃ. ૧૮.

પલટન (ફ્રેચ)—(સરકરના સિપાઈઓનું ટોળું.)

પંક્તિ (સં.)=હાર, ઓળ (અપંગ પંગત.)

- ❧ ❧ ❧ ❧ ❧ -

પ્રકરણ ૪ થું.

આર્યકુળ.

કુલીન (સં.)—(કુલ=એકું કરવું+ઇન=વાળું) ઉમદા કુ-
ળનું, ઊંચા વુખમનું, આનંદાન.

પ્રતાપિ (સં.)—(પ્ર=વધારે+તપ્=તપવું+ઇ=વાળું)=વધારે
તપવા વાળો, મોટો પરાક્રમી.

ઐતિહાસિક (સં.)—(ઇતિહાસ+ઇક=વાળું, નું) =ઇતિહાસ-
નું, તવારીખનું.

એજતા (સં.)— { એજ-(શ્રી=શોભાયમાન+ઇજ)=ઉચું, સ-
રસ+તા=પણું } =મોટાઈ, સરસાઈ.

અર્વાચીન (સં.)—(અર્વા=આગળ+અચ્=જવું+ઇન=વાળું)
=આગળ જવા વાળું, હાલના વખતનું, હમણાનું,
તાજું, નવું (પ્રાચીનથી ઉલટું); આધુનિક.

પોતાના મૂળ સ્થાનમાં આર્યલોકની અવસ્થા.

અનુમાન (સં.)—(અનુ=સાથે+મા=માપવું+ન=ક્રિ० વા० પ્ર०)=સાથે માપવું તે, અટકળ, સુમાર, આશરો, વિચાર, કલ્પના (પ્રત્યક્ષ, અનુમાન, શાબ્દ, ઊપમાન, અનુપલબ્ધી, ને અર્થાપત્તિ એ છ રીતે જ્ઞાન મળેછે, તે માટેલું એક અનુમાન કરવાથી; જેમકે અમુક જગ્યાએથી ધૂમાડો આવતો જોઈ આપણે એમ ધારીએ કે ત્યાં દેવતા હોવોજ જોઈએ; તો અહીં આપણને દેવતાનું જ્ઞાન જોવાથી નહીં પણ અનુમાનથી થયું.)

સ્મરણ (સં.)—(સ્મૃ=યાદ કરવું+અન=ક્રિ० વા० પ્ર०)=યાદ કરવું, યાદાસ્ત, સંભારણું.

દીર્ઘાધુષ્(સં.) {દીર્ઘ=લાંબુ(એમાં દહ્=વધવું ધા०)+આધુષ્-(એમાંઅધ્ જવું ધા०)=આવરેદા} લાંબી આવરેદા, ચિરંજીવી.

શતમ્ (સં.)=સો.

શરદ્મ્ (સં.) છ રૂ ૧૩ {૧ વસંત (ચૈત્ર, વૈશાક), ૨ ગ્રીષ્મ (જેઠ, અષાઢ), ૩ વર્ષા (આવણ, ભાદરવો), ૪ શરદ (આસો, કાર્તિક), ૫ હેમન્ત (માગસર, પોષ), ૬ શિશિર (માહા, ફાગણ)} માટેલી એક.

યુરોપની અને હિંદી બોલીઓ.

ફહિતા (સં.)—(ફહ્=દોહોવું ધા०)=દીકરી, છોડી.

ગ્રીક—યૂરોપખંડ માટેલા ગ્રીસ દેશના રહેવાશી, યવન, યુનાનદેશના રહેવાશી.

રોમન.—ઇટાલીમાં રોમ શહેરમાં મોટું રાજ જૂના વખતમાં હતું ત્યાંનું (રોમનું.)

યૂરોપી અને હિંદીધર્મો.

પુરાણ (સં) {૧૫૦ ધાંએ}જીનું. આગળની બિનાનું જેમાં વર્ણન કરેલું છે તે. સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ, નાશ, ફરી ઉત્પત્તિ. દેવતા, અસુર, શૂરવીર, ભક્ત વિગેરે સર્વંધી વ્યાસજીએ

બનાવેલાં હિંદુ ધર્મનાં પુસ્તકો, તે ૧૮ છે. તેનાં નામ—
 શ્રીમદ્ભાગવત, મત્સ્ય, ભવિષ્યોત્તર, અહ્મ, પદ્મ, વિ-
 બ્ધ, શિવ, ગરુડ, નારદ, અગ્નિ, સ્કંધ, ભવિષ્ય, અ-
 હ્મવૈવર્ત, માર્કંડેય, વામન, વરાહ, કૂર્મ ને અહ્મંડ.

કથા (સં.) (કથ્=કહેવું+આ=નાં ૦ જા ૦ પ્ર૦)=કહેવાએલી
 વાર્તા, વાત.

પ્રોટેસ્ટન્ટ—ખ્રિસ્તી ધર્મનો એક ફાંટો, રોમના પોપની સ-
 ત્તાને સામે થનાર પંથ માહેલા.

કાથોલિક—ખ્રિસ્તી ધર્મનો એક ફાંટો. (જે પોપની સત્તાને
 ધણું માન આપેછે તે.)

પ્રસ્થાન. (સં.)—(પ્ર=આગળ+સ્થા=ઉભા રહેવું+ન=ક્રિયા)
 =એક ગામથી બીજે ગામ જઈ ઉભા રહેવું તે; કૂચ
 કરવી, પ્રયાણ.

વિજય પૂર્વક (સં.) (વિજય+પૂર્વક=સાથે)=જીતથી, જીત ભ-
 રેલું, કૃતેહમંદ, કૃતેહ ભરેલું.

સુવાચાશક્તિ (સં.)—સુ=સારું+વાચા (વચ્=બોલવું+આ=
 નાં ૦ જા ૦ પ્ર૦)=વાણી, બોલી, બોલવાની+શક્તિ.)=
 સારું બોલવાની શક્તિ.

વિરામ (વિ=વિશેષે કરીને+રમ્=આરામ લેવો+અ) આ-
 રામ લેવો, આરામ પામવો, સુખે વસવું.

ત્રયગ્વેદ.

સ્મરક (સં.)—(સ્મર=સ્મરણ કરવું+અક=કરનાર)=સ્મરણ
 કરાવનાર, યાદ કરનાર.

પૂજનીય (સં.)—પૂજ્=પૂજા કરવી+અનીય=યોગ્ય.)=પૂજન
 કરવા યોગ્ય. પૂજવાલાયક, પૂજ્ય.

મંત્રગ્રંથ (સં.)—૧ મંત્ર+ગ્રંથ=(ગ્રંથ્=ગૂથવું+અ)=ગુંથેલું,
 પુસ્તક } =મંત્રનું પુસ્તક.

પૂરાવો—સાબિતિ, પ્રમાણ, શહાદત, ગવાહી, સિદ્ધતા.

અનાદિ (સં.)—અન=નહિ+આદિ=પહેલાં)=જેની શરૂ-
આત નથી તે; ઉત્પત્તિ વગરનું.

અગોળવિદ્યા (સં.) (અ=આકાશ+ગોળ=ગોળો+વિદ્યા)=
આકાશના ગોળા સંબંધી વિદ્યા.

ગૃહણાદિ (સં.) ૠ (ગૃહણ.)—(ગૃહ્=લેવું+અન=કિંવાં પ્ર૦)
આકાશી એક પદાર્થ ઉપર બીજા પદાર્થનો પડછાયો પડે
તેથી કે તે વચ્ચેમાં આવે તેથી ઢંકાઈ જાય કે કાળો પડે
ત્યારે ગૃહણ થયું કહેવાય+આદિ=વગેરે) ૠ =ગૃહણ વગેરે.

સંહિતા (સં.)—વેદનો મંત્ર ભાગ.

સૂક્ત (સં.)—(સુ=સારું+ઉક્ત=કહેલું)=સારી રીતે કહેલો વે-
દનો ભાગ.

વતની (આ.)=રહેવાશી, રહીશ, રહેનારા.

પુરોહિત (સં.)—(પુર=આગળ+ધી=ધારણ કરવું+ત=ભૂ૦
કૃ૦ પ્ર૦)=સૌથી આગળ કરેલો અથવા મનિલો; ગોર.

યજ્ઞયાગ (સં.)—(યજ્ઞ ધા૦)=હોમ હવન.

કુથળ (સં.)—(કુથ્=ભેટવું. ધા૦) હોંશીઆર, નિપુણ, અ-
દુર, જાણીતો, માહિતગાર.

પર્વ (સં.)—(પર્વ્=ભરવું+અ=કિંવાં પ્ર૦)=તેહેવાર, સપ-
રમો દહાડો, હિંદુ ધર્મને લગતો આશ્ચર્યનો દહાડો.

ધલકાય (આ.) પઢી, હોદ્દો, ખિતાબ, દરજ્જો.

સત્તારી—(સત્=સારી+તારી=સ્ત્રી.)=સારી સ્ત્રી.

દમ્પતી (સં.)=વર વહુની જોડી.

ઊપાસના (સં.)—(ઉપ+આસ્=પૂજા કરવી+અન+આ=ના૦
જા૦ પ્ર૦) ભક્તિ કરવી.

વિધવા (સં.)—(વિ=વિના+ધવ=ધણી+આ=ના૦ જા૦
પ્ર૦)=ધણી વગરની, રાંડીરાંડ, જેનો ધણી મરી ગયો
છે એવી સ્ત્રી.

પત્ની ધર્મ (સં.)— (પત્ની = સ્ત્રી + ધર્મ = ફરજ, કર્તવ્ય,
કામ)=સ્ત્રીની ફરજ.

વેદથી જાણાતો આર્ય લોકનો સુધારો.

વિગ્રહ (સં.)—(વિ=ઉલટું+ગ્રહ=લેવું+અ=ક્રિ०વા० પ્ર०)=

જોરથી સમાની પાસેથી લેવું તે. જુગ્મો ૦ પુરુષ. ૫. ૧૮

ગોમાંસ (સં.)—(ગો=ગાયનું+માંસ)=ગાયનું માંસ.

ખાન—ખાવાનું, ખાવું.

પાન (સં.)—(પા=પીવું+ન=ક્રિ० વા० પ્ર०)=પીવાનું.

લઘુ=મજબૂત, જોરાવર.

પ્રસર્યા (સં.) { પ્રસર (પ્ર=વધારે+સૃ=જવું+અ=ક્રિ० વા०
પ્ર०)=વધારે જવું } =ફેલાયા.

દૂય (ફા.)—ચાલવું, જવું.

ગૃહપિતા (સં.) { ગૃહ (ગ્રહ=ગ્રાહવું+અ=કરનાર)=ગ્રાહ-
નાર, ધર+પિતા. (પા=પાળવું+તા=કરનાર)=પાળનાર,
ખાપ } —ધરનો મુખ્ય પુરુષ.

ગોવારું—ઘોરનું ટોળું.

વેદના દેવો.

ઉત્કૃષ્ટ (સં.)—(ઉત્=અહાર+કૃષ્ટ=જેવવું+ત=ભૂંડું પ્ર०)
=અહાર જેવાંજેવું, ઉત્તમ, શ્રેષ્ઠ, ઉમદા.

આત્મનિષ્ઠા. (સં.)— { આત્મ=પોતાનું, પોતીકું, નિજ,
સ્વયં+નિષ્ઠા—(નિ=નાયે+સ્થા=બેસવું.) નાયે બેસવું ;

વિશ્વાસ, બરોસો. } પોતાનામાં બરોસો, વિશ્વાસ.

જ્યુપિતર—રોમન લોકનો મુખ્યદેવ, હિંદુનો બૃહસ્પતિ.

આવરણ. (સં.)—આ=મ. બ. આ. +વૃ=ઢાંકવું+અન=ક્રિ०
વા० પ્ર०)=મર્યાદામાં ઢાંકવું, ઢાંકણ, આચ્છાદન.

અમૂલ્ય (સં.)—(અ=નહીં+મૂલ્ય=કિમત.)=કિમત ન થઈ
શકે એવું, ઘણુંજ કિમતી.

સમૃદ્ધિ (સં.)=દોલત, પૈસો, દ્રવ્ય, ધન.

ઉધા. (સં.)—પ્રભાત, સવારનો પહોર, પરીડીજી થતા પ-
હેલાં બે ઘડીનો વખત.

સૂર્યોદય (સં.)—સૂર્ય+ઉદય=ઉગવું.)=સૂર્યનું ઉગવું, સૂર્યનું
પૃથ્વી ઉપર દેખાવું.

સ્વામી (સં.)—ધણી, માલિક.

સોમવદ્ધી (સં.)=એક જાતનો રોગો. જેનો રસ સોમયજ્ઞમાં
વાપરે છે તે.

આવાહન (સં.)—(આ=મ. બ. આ.+વહ્=લઈ જવું+
અન=ક્રિ० વાં ૩૦)=મર્યાદામાં લઈ જવું, માન્યકી
તેડું કરવું, બોલાવવું, મંત્ર બોલી દેવને મૂર્તિ કે મનમાં
તેડવો તે.

અંતરિક્ષ (સં.)—(અંતર્=વચમાં+ઇક્ષ્=જોવું+અ)=આ-
કાશમાં, અદર.

વેદમાં પરમેશ્વર વિષે વિચાર.

મર્મ—(સં.)જાની વાત, ભિદ, રહસ્ય, ગુહ્ય.

પ્રભાવ (સં.) મોટાઈ, પ્રતાપ, મહિમા.

પ્રકાશમાન (સં.)—(પ્ર=વધારે+કાશ્=દીપવું+અ+માન=વા-
ળું)=વધારે દીપવાવાળું, તેજવાળું, તેજોમય, દેદીપ્યમાન.

નિયંતા (સં.)—(નિ+યમ્=અટકાવવું.+તા=કરનાર)=અટ-
કાવનાર, બધા બ્રહ્માંડને નિયમમાં રાખનાર.

ઉદાહરણ—(ઉત્=બાહાર+આ=મર્યાદા દે. આ.+કૃ=લઈ
જવું+અન=ક્રિયા ૦ વાં ૩૦)=મર્યાદામાં બહાર કહાડવું
=સમજાવવાને કે કહેલું સાબિત કરવાને જે કાંઈ કરી-
કહી બતાવવું તે. દાખલો, દૃષ્ટાંત, માસલો, નમુનો.

પ્રસંગ (સં.)—(પ્ર=ઉત્કૃષ્ટ રીતે + ષન્=ભિગાથવું+અ)=
અનુક વખતે ભિગા થવું તે-વખત, સમય, અવસર.

વેદનો એક મંત્ર.

સુવર્ણ(સં.) { (સુ = સારું + વર્ણ = રંગ(એમાં વર્ણ = રંગવું.
ધાં) } = સારા વર્ણવું, સારા રંગવું, સોનું, હેમ,
કંતક, હાટક.

સર્વસ્વ (સં.) બધું.

હવિ (સં.)—(હૂ = હોમવું ધાં)—હોમવાના પદાર્થ, બજિ-
દાન, ભોગ.

અર્પણ (સં.)—(અર્પ = અર્પણ કરવું + અન = ક્રિ.વા.પ્ર.)
= આપવું.

પ્રાણદાતા(સં.)—(પ્રાણ = જીવ + દા = આપવું + તા) = પ્રાણ
આપનાર.

માન્ય (સં.)—(માન્ = માન આપવું + ય) = કમૂલ, અંગીકાર,
સ્વિકાર, પત.

અમર (સં.)—(અ = નહિ + મૃ = મરવું + અ = ક્રિ.વા.પ્ર.) =
મરે નહીં તે.

બલકે (આ.)—માત્ર, એટલુંજ નહીં પણ વધારે, તે ઉ-
પરાંત, વિશેષ.

મુડદાં બાળવાનો ચાલ.

ચિતા. (સં.)—(ચિ = એકઠું કરવું + તા.) = ઢગલો કરવો; ચહે.
સિધાર-જા, રવાને થા.

પિતૃ (સં.)—પિતર.

જમરાજ (અપ.) (મૂ. શ. યમ) મૂઆ પછી માણસનો
ન્યાય કરનારો જે દેવછે તે ધર્મરાજ.

અપૂર્ણતા (અ = નહીં + પૂર્ણતા (પૂ = પૂરવું + તા) = પૂર્ણપાણું
નહીં તે, ખામી, ખોડ.

સ્વધામ (સં.)—(સ્વ = પોતાનું + ધા = ધારણ કરવું + મ =
ક્રિ.વા.પ્ર.) પોતાનું ધારણ કરવાનું ઠેકાણું; પોતાનું
ઠેકાણું—રહેઠાણ.

અદૃષ્ટ (સં.) { અ = નહીં + દૃષ્ટ (દૃશૂ = દેખાવું + ત = બૂ.
કૃ.પ્ર.) = દીઠેલું } નહિ દીઠેલું, નશીબ, બાગ્ય, તાલે, બાવી,
પ્રારબ્ધ.

પુનર્જન્મ (સં.) (પુનઃ = ફરીથી. જન્ = જન્મવું + મ) = ફરીથી
જન્મવું, ફરીથી અવતરવું.

ત્રરષિ (સં.)—પ્રાક્ષણ, તપસ્વી, મુની (એના ત્રણ વર્ગ છે.
પ્રક્ષર્ષિ, દેવર્ષિ અને રાજર્ષિ).

વક્રતા (સં.)—(વક્ર = વાંકું + તા = પછું) વાંકાશ, વાંકાઈ, આડાઈ.
અજન્મ (સં.)—(અ = નહિ + જન્મ = જન્મવું) = ન જન્મે-
લું, અજાત.

પાછલાં વેદશાસ્ત્રો.

તૃપ્તિ (સં.)—(તૃપ્ = સંતોષ પામવું + તિ = પછું) = સંતોષ
પામવાપછું, ધરાવું, સંતોષ.

અનુજ્ઞાન (સં.)—(અનુ = પછાડી + જ્ઞા = ઉભા રહેવું + ન = ક્રિ.
વા. પ્ર.) = કોઈપણ કામ ઉપર મંડીને બેસવું, મંત્રનો
પ્રયોગ શરૂ કરવો, અમુક દેવ કે ગ્રહની શાંતિ માટે ક્રિયા
કરવી તે.

ધૃતિરપ્રેરિત (સં.)—(ધૃતર + પ્રેરિત = આપેલું, મોકલેલું) ધૃ-
તિરે રચેલું—આપેલું = કરેલું.

અર્થાત્ (સં.)—એટલે, તાત્પર્ય.

ગદ્ય (સં.)—(ગદ્ = બોલવું એ ધાં છે) કવિતામાં નહિ એવું
સાધારણ બખાણ.

આવૃત્તિ (સં.)—(= મર્યાદામાં + વૃત્ = વળવું + તિ = પછું) =
મર્યાદામાં વાળવાપછું, ફરીથી થવું તે.

પ્રાક્ષણ નામે ગ્રંથો.

પ્રાક્ષણ (સં.)—ચાર વેદ માહેલા દરેકના સંબંધમાં. લ-
ખાણના ગ્રંથ. (જેમાં યજ્ઞ કેમ કરવો તે તથા પુરોહિ-

તના કામ વિશે ખુલાસો છે, કોઈ કોઈ ઠેકાણે સંહિતા-
માંથી મંત્ર લઈ તેના અર્થ કરેલા છે. સંહિતાના પછી
કાળને લગતા ઇશ્વર જ્ઞાન વિશેના નિબંધ.)

ઉપનિષદ્ (સં.)—(ઉપ = પાસે+નિ = માટે+ષદ્=બેસવું) =
વેદની પાસે બેસનાર. એમાં વેદના વખતના સમ્રાજા ધર્મ
સંબંધી તત્ત્વજ્ઞાન (ફિલસુફી)નો સંગ્રહ છે. વેદાંત એ-
ટલે વેદનો અંતભાગ. જેમાં વેદનો તમામ હેતુ (તાત્પર્ય)
છે તે. શાસ્ત્ર. એક ઇશ્વરજ્ઞાન.

એ પુસ્તકની ખરોખરી કરી શકે એવાં પુસ્તક હિંદુ-
સ્તાનમાં તો બીજાં નથી પણ આખી દુનિઆનાં સાહિ-
ત્યમાંએ કોઈ નથી એમ પંડિત મોક્ષમૂલર કહેછે.

અરણ્યક (સં.)—વનમાં વસનાર મનુષ્યો માટે પુસ્તક, વન
પોથી (આશ્રણ તથા તે પછીના સૂત્રોમાં વર્ણવેલાં કંઈ
પણ ઠાઠમાઠ વિના માત્ર મનનાજ ચત્તથી, યજ્ઞ કરી
શકે એવું તેમાં દેખાડેલું છે.

વૈરાગી {વૈરાગ= (વિ= નહોં+રાગ= પ્રીતિ (રંગ ધાં છે)+
ઈ=વાળો} =સંસારનું અનિત્યપણું તથા પોતાનું પરતં-
ત્રપણું જાણીને બધા વિષયમાંથી પોતાનું મન ઉઠાડી
નાખનાર. સંસાર ઉપરથી જેની પ્રીતિ જતી રહીછે તે.

સ્મૃતિ (સં)—(સ્મૃ=યાદ કરવું+તિ= પાણું) = વેદને યાદ રા-
ખીને જે પછીથી લખેલું જ્ઞાન તે - ધર્મશાસ્ત્રને સ્મૃતિ
અને વેદને સુતિ કહેછે. સુતિ કરતાં સ્મૃતિનું પ્રમાણ
ઓછું મનાયછે. તે અઠાર છે; તેનાં નામ—મનુ, અત્રિ,
વિષ્ણુ, હારીત, યાજ્ઞવલ્ક્ય, ઉસનસ્સ્મૃંગિરા, યમ, આ-
સ્તંબ, સમ્વર્ત, કાત્યાયની, શંખલિખિત, ગૌતમ, વશિષ્ઠ,
બૃહસ્પતિ, પરાશર, શાતાતપ, વ્યાસ, દક્ષ.

ચાર નાતો બની.

દરમીઆન (કા.)-વચે, એ અરસામાં, વચમાંના વખતમાં.
 ક્ષત્રી (સં.)- {ક્ષત (એમાં ક્ષણ = હણવું ધા.) ધા+ત્રી
 = રક્ષણ કરનાર} આર્યલોકની બીજી જાત જેનું કામ
 લડાઈ વગેરે કરવાનું હતું.

વૈશ્ય (સં.)-(વિશ્ = પેસવું ધા.) = અમુક ધંધામાં પેઢેલા,
 આર્યની ત્રીજી જાત જેનું કામ ખેતી, વેપાર, અને હુ-
 નર વગેરે કરવાનું હતું.

દ્વિજ (સં.)-(દ્વિ = બેવાર+જ = જન્મેલું) = બેવાર જન્મેલું.
 બ્રાહ્મણ ક્ષત્રી અને વૈશ્ય એ આર્ય જાતોને એ નામ
 અપાય છે (એકવાર જન્મ થયો તે, અને બીજીવાર
 જનોઈ લે ત્યારે જન્મ થયો ગણાય છે.

શૂદ્ર=ચાર મુખ્ય જાતિમાંની એક જેનું કામ સેવા કરવાનું
 હતું. એ પ્રથમ તો અનાર્ય પણ પાછળથી આર્યોએ
 પોતામાં દાખલ કરેલા એમ અર્ચાઓન વિદ્વાનોનું મત છે.
 સંતા (સં.) સમ્ = સુંદર રીતે+તા = જાણવું) સુંદર રીતે
 જાણવું, શાસ્ત્રમાં મર્યાદાપૂર્વક બ્યાખ્યા સાથે નામ પા-
 ડેલ હોય છે.

બ્રાહ્મણ તાતિની વડાઈ.

બાહુ (સં) = હાથ.

જંગ (મૂ-શ. જંઘા) = સાયળ.

અધિકાર (સં.)-(અધિ = ઉપર+કૃ = કરવું+અ = ક્રિ.વા.
 પ્ર.)=ઉપર કરવું. હોદ્દો, દરજ્જો, પદ્વી, અખત્યાર હક,
 ઉપરીપણું, સ્વામીત્વ.

સ્થાપન (સં.)-(એમાં+સ્થા = ઉભા રહેવું ધા.) સ્થાપવું,
 થાપવું, ઠરાવવું, કાયમ—મુકરર—સિદ્ધ કરવું.

ધર્માચાર્ય (સં.)- {ધર્મ (ધૃ = ઝાલી રાખવું+મ = ક્રિ.નું.

૩.) પરલોક અને પરમેશ્વર સંબંધી જોધી જ્ઞાન થાય તે+આચાર્ય (આ = મર્યાદા+ચર્ = જવું+ય) = મર્યાદા-માં ચલાવનાર } ધર્મમાં ચલાવનાર, ધર્મગુરુ.

ઉપદેશક(સં.)—(ઉપ = પાસે+દિશ્ = બતાવવું+અક = કર નાર)= પાસે બતાવનાર, ઉપદેશ કરનાર, શીખામણ—બોધ શિક્ષા આપનાર.

કર્તવ્ય (સં.)—(કૃ = કરવું+તવ્ય = બવિ.કૃ.પ્ર.) = કરવાનું; જે અવશ્ય કરવું જોઈએ તે. કરજ. ધર્મ.

બ્રાહ્મણના જન્મનારના ચાર આશ્રમ.

બ્રાહ્મવસ્થા (સં.)—(બ્રાહ્મ = બચપણની+અવસ્થા = ઉ-મર.)=બચપણની ઉમર. પાંચ વર્ષ સુધીની ઉમર.

કિશોર (સં.) દશથી પંદરવર્ષ સુધીની એટલે બચપણ અને જુવાની વચ્ચેની અવસ્થા.

તરણાવસ્થા (સં.) (તરણ+અવસ્થા.) જુવાની, યુવાવસ્થા.

પ્રત્યક્ષર્ચાશ્રમ(સં.) {પ્રત્યક્ષર્ચ—(પ્રત્યક્ષ = વેદ+ચર્ = જવું+ય)= જ્ઞાન તરફ જવું. પ્રત્યક્ષવિદ્યા બહુવી+આશ્રમ = ઉ-મર પ્રમાણે જીંદગીના મજ્જ, ટપો. } જનોઈ લીધા પછી.

કુંવારા રહી૧૨ વર્ષ લગી, વેદાધ્યયનમાં કાળ કાઢવો તે.

ગૃહસ્થાશ્રમ(સં.) {ગૃહસ્થ. (ગૃહ = ઘર+સ્થ (સ્થા-રહેવું ધા.) ઘર માંડીને રહેનાર+આશ્રમ) ગૃહસ્થનો આશ્રમ. }

વાનપ્રસ્થ (સં.)—ગૃહસ્થાશ્રમ બોગવ્યા પછી સ્ત્રી સહિત વનમાં કુંદમૂળકે ફળ ખાઈ વધારે બાવથી ધર્મ સાધના કરવાનો ત્રીજો આશ્રમ.

સંન્યાસી (સં.)—(સન્ = સુંદર રીતે+નિ = બહાર+અસ્ = ફેંકવું+ઈ = વાળો.)= સુંદર રીતે બહાર ફેંકવા વાળો.જેણે સંસારનો કેવળ ત્યાગ કીધો છે. એવો, જેને પરમેશ્વરનું ચિંતન કરવાનું જ મુખ્ય કામ છે.

ફળાહાર (સં.)— {ફળ+આહાર (આ=મ.ખ.આ.+હ =
લેવું+અ=ક્રિ. વા. પ્ર.) આવું} = ફળ ખાવાં.

ભાવ (સં.)—ભૂ=હોવું+અ=ક્રિ. વા. પ્ર.) = આસ્થા,
પ્રીતિ, પ્રેમ.

ત્યાગ (સં.)—ત્યજ્=હોડવું+અ=ક્રિ. વા. પ્ર.) = તજવું,
જોડી દેવું.

આશક્ત (સં.)—પ્રીતિથી ચોટી રહેનાર; અનુરક્ત, ચાહેના
રાખનાર; પ્યાર રાખનાર, આશક.

પરહેજગારી (ફા.)—ખરાખર નિયમસર વર્તવું તે; કોઈપણ
બસતથી દૂર રહેવાપણું.

મદ્યપાન (સં.)—૬ મદ્ય—(મદ્=મસ્ત થવું+ય)—મસ્તિ કરે
એવો—દારૂ+પાન (પા+ન=પીવું) = દારૂ પીવો.

ઇંદ્રીયદમન (સં.)—૬ ઇંદ્રીય—જ્ઞાન મળવાનાં તથા ક્રિયા ક-
રવાનાં સાધન+દમન. (દમ્=દાખવું+અન) = ઇંદ્રિ
ઓને રૂંધવી, નિયમમાં રાખવી.

પ્રહ્લપિ (સં.)—(પ્રહ્લ+ત્રપિ) = પ્રાહ્લણુ વર્ગનો ત્રપિ.
(વશિષ્ઠ વગેરે.)

હમણાના પ્રાહ્લણુ.

આત્મ અભ્યાસ (સં.)—૬ આત્મા—(અત્=જવું+મન્-મા
=વાળો)=જવાવાળો, પ્રાણુ, જીવ, શરીરમાં જે સમજવું,
ચૈતન્ય તે, અમર એવો પદાર્થ તે+અભ્યાસ(અભિ=
પાસે+આસ=હોવું+અ=ક્રિ.વા.પ્ર.)=અધ્યયન-
ચિંતન) = આત્માનું જે ચિંતન-મનન-ધ્યાન તે.

ઇંદ્રિયજીત (ઇંદ્રિય=ઇંદ્રિઓ+જી=જીતવું+ત=ભૂ. કૃ.
પ્ર.) = ઇંદ્રિઓ જીતેલી વશ કરેલી-એવો.

કેળવણી—ખાળકના તન અને મનની સર્વે શક્તિઓને
મોટી કરવી, અને મનને સુનાતિને માર્ગે ચડાવવું તે,
શિક્ષા, તાલીમ.

મિતાહાર (સં.)—(મિત = માપેલું + આહાર) = માપેલું
 ખાવું; નિયમમાં રહીને ખાવું તે અલ્પ ભોજન; માફકસરે ખાવું.
 પરિણામ (સં.)—પરિ = ચોતરફથી + ભૂમ્ = નમવું + અ =
 ક્રિ. વા. પ્ર.) = ચોતરફથી નમીને આવેલું, છેવટ, ફળ.
 શિક્ષાચાર (સં.)— = શિક્ષ + આચાર (આ = મર્યાદા + ચર =
 જવું + અ = ક્રિ. વા. પ્ર.) = ચાલતે ચાલતે બંધાઈ ગયેલી
 મર્યાદા } = સુધરેલી રીતભાત, વિવેક, શિક્ષ-મહાપુરુષોનો
 જે સદ્વ્યવહાર તે.

લય (સં.)—(લી = ગળી જવું + અ = ક્રિ. વા. પ્ર.) = નાશ.
 સંપાદન (સં.) = મેળવવું.

સ્વદેશી (સં.)—(સ્વ + દેશ + ઈ) = પોતાના દેશ-વાળા-ના-માં
 રહેનારા.

તત્વજ્ઞાની (સં.) (તત્વજ્ઞાન જુઓ પૃ. ૩૨+૪૦) તત્વ જ્ઞ-
 જ્ઞાનારો, ફિલસુફ.

પાષાણયુગ (સં.) (પાષાણ = પથ્થર + યુગ = જમાનો.) = પ-
 થ્થરનો જમાનો, ભૂસ્તર વિદ્યામાં માણસની હયાતીના
 ત્રણ યુગ ઠરાવ્યા છે, તે માંહેલો એક યુગ; જેમાં મા-
 ણસો કેવળ પહાણાનાં હથિઆર જ વાપરતા.

બ્રાહ્મણની ધર્મવિદ્યા.

કલ્પના (સં.)—(કલ્પ = કલ્પના કરવી + અન = ક્રિ. વા.
 પ્ર. + આ = ના. જ્ઞ. પ્ર.) = અટકળ.

સર્વોપરિ (સં.)—(સર્વ = બધું + ઉપરી = ઉપર) = બધાનો ઉપરી,
 શ્રેષ્ઠ, સર્વોત્કૃષ્ટ.

આદિકારણ (સં.)—મૂળ કારણ, પહેલું કારણ = જેમ
 ઘડો ઉત્પન્ન થવાનું મૂળ કારણ માટી છે. તો તે તેનું
 આદિકારણ કે ઉપાદાન કારણ કહેવાય. તેમ જગતનું
 આદિકારણ પરમેશ્વર છે.

અનાદર (સં.) (અન = નહિ + આદરે = માન, સત્કાર) = માન નહિ તે, અપમાન.

વિનયપૂર્વક (સં.)—(વિ+નય = લઈ જવું + અ + પૂર્વક) = વિનયથી.

અપ્રૈત (સં.)—(અ = નહિ + પ્રૈત = બેપાણું =) બેપાણું નહિ તે. એકબેપાણું—એટલે જીવ અને પરમેશ્વર જૂદા નથી પણ એકજ છે એવો મત. (એથી ઉલટુંજ નહીં તે)

લોકસમુદાય (સં.)—(લોક + સમુદાય = જથ્થો) = લોકોનો જથ્થો—સમુહ.

હિંદુના ત્રણ મુખ્ય દેવ.

ગુણદર્શક (સં.)— { ગુણ + દર્શક = (દેશ = જોવું + અક = કરનાર } = ગુણ દેખાડનાર.

ત્રિપુટી (સં.)—ત્રણનો જથ્થો.

વિષયાતીત (સં.)— { વિષય = ફનીઆના પદાર્થો + અ-તીત (અતિ=પેલી તરફ + ઈ = જવું + ત = ભૂ. કૃ. પ્ર.) = હદની બહાર ગએલા, ભિન્ન, પર, જૂદા } = વિષયથી જુદા-નિરાળા ભિન્ન-છૂટા.

લાકિક (સં.)—(લોક + ઇક = નું) = લોકનું, મન અને ઇંદ્રિઓનો વિષય થાય એવું.

બ્રાહ્મણનું તત્વજ્ઞાન.

તત્વજ્ઞાન (સં.)— { તત્વ+જ્ઞાન) = જગતના પરમાણુંઓનું જ્ઞાન, જીવ, જગત અને હૃદય સંબંધી જોવામાં જોયું જ્ઞાન, તત્વ શોધન, વિજ્ઞાન, ફિલસૂફી, મહાજ્ઞાન, કાર્ય કારણ શાસ્ત્ર.

પાણિની—સિદ્ધાંત કૌમુદી બ્યાકરણના કર્તાત્રયિ.

પ્રાકૃત—સંસ્કૃત ઉપરથી બગાડેલી બાષા.

મૃત (સં.)—(મૃ = મરવું + ત ભૂ. કૃ. પ્ર.) = મરેલી, બોલાતી બંધ પડેલી. ૨ મરેલું, મુએલું, નિર્જીવ, અતચેત.

હિંદની વિદ્યા.

પદ્ય (સં.)—(એમાં પત્ = ૫૩૫ ધાન) = કવિતામાં લખાણ હોય તે, રચના પદ્યબંધ.

બ્રાહ્મણનું જ્યોતિશશાસ્ત્ર.

જ્યોતિશશાસ્ત્ર (સં.) = આકાશી પદાર્થોની ગતિ વગેરે સંબંધી શાસ્ત્ર.

વાર્ષિક (સં.)—(વર્ષ + ઈક = નું)—વરસનું, દર વરસનું.

સૌરવર્ષ (સં.)—પૃથ્વી પોતાની ધરી ઉપર ફરવાની સાથે સૂર્યની આસપાસ ૩૬૫ દિ. ૫ અ. ૪૮ મિ. ૪૭ સેકન્ડમાં ફરી રહે છે તે.

અધિકમાસ (સં.)—વધારાનો મહિનો, પરસોતમ માસ, મળમાસ.

કળા (સં.)—ચંદ્રનો પ્રકાશ વધતો ઓછો થાય તે.

રાશિચક્ર (સં.)—(રાશિ + ચક્ર = પટો) = સૂર્યને ફરવાનો જે દેખીતો માર્ગ (ક્રાંતિ વૃત્ત) તેના દરેક બાજુએ આઠ આઠ ઓંચ સુધીમાં પટો છે તે. (એની પેલીબર ગ્રહો જતા નથી.

રાશિ—(સં.)=સૂર્યને ફરવાના (દેખીતા માર્ગના ૧૨ સરખા ભાગ ક્યાં છે એ.

તરજુમો (આ.)—એક ભાષામાંથી બીજી ભાષામાં આવવું તે, ભાષાંતર.

અગોળવેત્તા (સં) { = અ + ગોળ + વેત્તા (વિદ્ = જાણવું + તા = કરનાર } = અગોળ વિષે સારું—સાન ધરાવનાર—જાણનાર, વિદ્વાન જ્યોતિષી, જ્યોતિષરી, જ્યોતિર્વેદ.

નિરીક્ષા સ્થળ (સં.)=(નિઃ= અંદર+ઈક્ષ્ = જોવું+આ= તા. જ. પ્ર.)—નળીકા યંત્ર વડે બરાબર તપાસીને જોવું તે+સ્થળ=ઠેકાણું)=નિરીક્ષા કરવાનું ઠેકાણું, વેધશાળા.

પ્રાઘણોનું વૈદ્યક શાસ્ત્ર.

વૈદ્યક શાસ્ત્ર (સં.)—(વૈદ્યક (વિદ્ = જ્ઞણવું ધા૦) + શાસ્ત્ર (શાસ્ = શીખવવું + ત્ર = સાધન) = શીખવવાનું સાધન) = દાકતરી વિદ્યા, વૈદ્યક, હકીમું, વૈકું.

શરીરે વ્યવચ્છેદ (સં.)—(શરીર + વિ = વધારે + વ્યવ + છિદ્ = કાપવું + વ્ય = ક્રિ. વા. પ્ર.) = શરીરને કાપરૂપ કરવાની વિદ્યા, શરીરશાસ્ત્ર, મુડદાં ચીરવાનો હુન્નર.

વિદ્યા (સં.)—(વિદ્ = જ્ઞણવું + ય = યોગ્ય + વ્યા = ના. જ્ઞ. પ્ર.) = જ્ઞણવા યોગ્યતે—જ્ઞાન મેળવવા માટે વિદ્વાનોએ દરેક સત્યતાની એક પછી એક પાયરીબંધ ગોઠવણ કરેલી હોયછે તે.

ઉપવેદ (સં.)—(ઉપ = ઊતરતા દરજ્જાનું + વેદ) = વેદથી—ઊતરતા દરજ્જાનું, જેમકે આયુર્વેદ, ધનુર્વેદ ગાંધર્વવેદ, સ્થાપત્ય (શિલ્પ શાસ્ત્ર.)

વ્યાધિ (સં.)—(વિ + વ્યાધિ = (એમાં ધી = ખાલી રાખવું ધા૦) = રોગ, (તેણુ પ્રકારનાં દુઃખ-તાપ, આ જગતમાં કહેવાય છે. ૧ (વ્યાધિ = મનનું દુઃખ) ૨ વ્યાધિ (શરીરનું દુઃખ) ૩ ઉપાધિ—(બહારથી આવી પડેલું દુઃખ.)

ઉપચાર (સં.)—ઉપ = પાસે + ચર્ = જવું + વ્ય = ક્રિ. વા. પ્ર.) = કોઈ વસ્તુની પાસે જવું, તે વસ્તુ મેળવવાનો ઉપાય કરવો; ઊપાય, ઇલાજ.

બાષાંતર (સં.) બાષા (બાષ્ = બોલવું + આ = ના. જ્ઞ. પ્ર.) = બોલાએલી + અંતર = બદલવું) = એક બાષામાંથી બીજાબાષામાં લાવવું તે, તરજુમો.

મધ્યયુગ (સં.)—વચ્ચેનો જમાનો.

વૈદ્ય (સં.)—વિદ્ = જ્ઞણવું + ય = કરનાર) = વૈદ્યક વિદ્યામાં જ્ઞણનારતે, રોગની દવા જ્ઞણનાર દાકતર, હકીમ, તખીમ.

ચરક—એક મુની જેણે કેટલાએક વૈદ્યકના ગ્રંથોનો સાર લઈ, ચરક નામનો ગ્રંથ બનાવ્યો છે.

ઇસુખ્રિસ્ત—જીઝસ, ક્રાઇસ્ટ, ખ્રિસ્તીધર્મનો મૂળ પુરુષ—
પેગમ્બર, જેણે ખ્રિસ્તીધર્મ સ્થાપી ચલાવ્યો તે. તેના મા મરીયમ (મેરી) હતી, તે પુત્રના નામના સૂતાર સાથે પરણી હતી. પણ કહે છે કે તે ત્યાં ગયા પહેલાં, તેને ગર્ભ રહ્યો હતો તેથી તેણે એને રાખવા ન માંડી. ત્યારે એક ફિરસ્તાએ આવી કહ્યું કે એ પવિત્ર આત્માના પે-
ટનોછે. તેનો જન્મ એશિઆઈ તુર્કસ્તાનના પાલેસ્તાઇન પ્રાંતના બેન્થલેહેમમાં થયો હતો.

હિંદુ વૈદ્યક વિદ્યાની પડતી.

ધર્માદા, (સં.) ધર્મ સાર બંધાવેલી, જેમાં દવા વગેરે દર-
દીને મફત મળે એવી.

ઔષધ શાળા (સં.)—(ઔષધ = ઓસડ + શાળા = જગ્યા)
= ઓસડ આપવાની જગ્યા, દવાખાનું; ડિસ્પેન્સરી,
હોસ્પિટલ, વૈદ્યશાળા, વૈદ્યકશાળા, દવાશાળા.

હકીમ (આ.)—જીઓ વૈદ્ય પૃ. ૩૪

હિંદી સંગીતશાસ્ત્ર.

સંગીતશાસ્ત્ર—(સમ્ = સુંદર રીતે + ગા = ગાવું + ત = ભૂ. કૃ.
પ્ર.) = સુંદર રીતે ગાએલું + શાસ્ત્ર) ગાયનવિદ્યા. (ગાયન,
નાચ, અને વાજીં એ ત્રણેનો એમાં સમાસ થાયછે.)

કમ (કા.)—ઓછું, થોડું, કમળી.

પદ્ધતિ (સં.) એમાં હત્ = મારવું ધાળ, રીતિ, ગોઠવણ,
બ્યવસ્થા, ક્રમ.

સ્વયંકૃત (સં.) મૂળનું, આરંભનું, પ્રથમનું, અંસલ.

નિધા (કા.) = તજર.

મનોરંજક (સં.) (મનઃ = મન + રંજ્—ખુશ કરવું + અક =

કરનાર)=મનને ખુશ કરનાર, દિલને પસંદ આવે એવું.
સ્વદેશહિતકારો(સં.)—(સ્વ= પોતાનો+દેશ+હિત=ભલું+કૃ+
પ=વાળો.)=પોતાના દેશનું કલ્યાણ કરવાવાળો, સ્વદેશ
પ્રીતિવાળો, સ્વદેશાભિમાની.

સજીવનકર્તૃ (સ=સાથે+જીવન (જીવ્=જીવવું ધા°)=જીવતું
કર્તૃ, અહિં સુધારું, બનાવું.

બ્રાહ્મણોના કાયદા.

ધર્મશાસ્ત્ર (સં.)—કાયદા, સ્મૃતિ, બ્યવહાર, શાસ્ત્ર, ચારવર્ણ
અને ચાર આશ્રમના ધર્મ વિષે ગ્રંથ, વારસા, લેણદે-
ણ, અપરાધ, નીતિ, આચાર, રાજધર્મ, પ્રજાધર્મ,
સંબંધી જે શિક્ષા તે.

ગૃહસ્થ,—ધર સંસાર સંબંધી, નીતિનું પુસ્તક, એ જૂ-
નામાં જૂનું ધર્મશાસ્ત્ર છે.

મનુ—બ્રહ્માનો પુત્ર, સૃષ્ટિનો વધારી કરનાર, માણસને ધર્મ
શીખવનાર, મર્વંતરનો મૂળ પુરુષ.

મનુસ્મૃતિ(સં.)—મનુએ બનાવેલી સ્મૃતિ. (જેમાં ઉત્તર હિં-
દની રીઠીઓનો સંગ્રહ છે.)

યાતવશ્કય (સં.) એક મોટો બ્રહ્મજ્ઞાની ત્રણ, એણે જનક
રાજાને ત્યાં સર્વ બ્રાહ્મણોને બ્રહ્મજ્ઞાનમાં જીત્યા હતા.

તપ (સં.)—(તપ્=તપવું +અ =ક્રિ.વા.પ્ર.) દેહને બાળવો,
કુખ દેવું; ભક્તિ કરવામાં કાળ કાઢવો, સારા કામનો
વિચાર કરવો તથા તે કરવાં, કાયાકષ્ટ.

સ્મૃતિકાર (સં.)—સ્મૃતિ—વેદ સિવાય બીજા ત્રણેયોના
વાણી, જુઓ પૃ. ૨૭ + કૃ+અ) = સ્મૃતિના કરનાર
—રચનાર—બનાવનાર.

સંમતિ (સં.)—(સમ્= સાથે+મત્=વિચારવું+તિ=પણું)=
સાથે વિચારવાપણું, અભિપ્રાય, મત, વિચાર.

દેશાચાર—(દિશ્+આચાર)=દેશની રીત-ચાલ-રિવાજ.

સથાશ્વ (સં.)=કાયદા પ્રમાણે.

બ્રાહ્મણોની કવિતા.

ચરિત્ર (સં.)—(ચર = જવું + ઈત્ર = સાધન)= અમુક માણસે કરેલાં કામોનું વિગતવાર વર્ણન કરવું તે.

માહામારત (સં.) [મહા=મોટું+મારત {મારત (ભૂ=ભરવું ધા.)=રાજાનું નામ+અ=તે યુક્ત} ભરતનું, ભરત સં-અંધી)=ભરતના વંશજોની-પાંડવ કૌરવની કથાનું પુસ્તક. (તે બાસે બનાવેલું છે અને એ પુસ્તક બહુ મોટું હોવાથી મોટાઈ બતાવવા એ શબ્દ ઉપમા તરીકે વપરાય છે, તે પાંચમો પેઢ કહેવાય છે.)

મહામારત.

હોમર—પ્રાચીન પ્રખ્યાત ગ્રીક કવિ.

ઇલીયદ—એક વીરરસકાવ્ય જેનો નાયક એકીલીસ છે.

વર્જિલ—રોમન કવિ તે આગસ્ટસ સીઝરના વખતમાં થઈ ગયો છે.

ઇનીદ—વર્જિલનું બનાવેલું વીરરસકાવ્ય. જેનો નાયક ઇનીયસ છે.

મુખ્ય કથા.

ગર્ભવાર્તા (સં.) = પેટાંની વાત.

ધૃતરાષ્ટ્ર (સં.) પાંડુનો ભાઈ. (તે જન્મથી આંધળો હતો. તેની સ્ત્રી ગાંધારી હતી તે વર વહુએ દુર્યોધનને પાંડવો સાથે લડાઈ ન કરવાનું ધાણું કહ્યું તોપણ તેણે માન્યું નહોતું. એનો ભાઈ વિદુર હતો.)

અરણ્યવાસ. (સં.)—(અરણ્ય = જંગલ+ વાસ = રહેવું + અ=ક્રિ. વા. પ્ર.)=જંગલમાં રહેવું.

નદીનું પાત્ર—જે જગ્યામાંથી નદી વહેતી હોય તે.

વાલી (આ.) રક્ષણ કરનાર, ત્રાતા, રક્ષક.

યુવરાજ (સં.)—(યુવ=યુવાન+રાજ=રાજ)=યુવાન રાજ.

એક રાજની પછી જેનો ગાદીએ બેસવાનો હક છે તે અથવા જેનો તે હક જાહેર કરવાની ક્રિયા કીધી છે તે. ટિલાત, પાટવીકુંવર, ગાદીનો વારસ.

સહજ સાર.

સ્વયંવર (સં.) (સ્વયં=પોતે+વર (વ=પસંદ કરવું+અ=ક્રિ. વા. પ્ર.) પરણનારે પોત પોતાને માટે વર પસંદ કરવો તે, ઇચ્છાવર કરવો તે.

પરાક્રમ (સં.)—(પરા=ધણું+ક્રમ્=પગલાં ભરવાં+અ=ક્રિ. વા. પ્ર.)=વધારે પગલાં ભરવાં. બહાદુરીનાં કામ.

હરીક (આ.)—અરોઅરીઆ, સ્પર્ધા કે સરસાર્ધ કરનાર. પ્રતિસ્પર્ધી.

પાટનગર (સં.)—પાટ=રાજ્યગાદી+નગર=શહેર.)=રાજ-ધાનીનું શહેર-જેમાં રાજ રહે તે.

દૂત (સં.)—(દૂત્=રમવું ધા. +અ=ક્રિ. વા. પ્ર.) જુ-ગટું. જુગાર.

સ્વાધીન (સં.) (સ્વ=પોતાને+આધિન=તાબે.)=પોતાનેતાબે.

અશ્વમેધ (સં.)—(અશ્વ=ગેડો+મેધ=ભોગ આપવો)—જ્યારે કોઈ રાજ સર્વ ક્ષત્રીને જીતી રહે, ત્યારે તે એક ઘોડાને છૂટો મૂકી દે. તેને જેનામાં સામે થવાનું જોય તે બાંધી રાખે. તેવા બધા પાસેથી મૂકાવી લાવીને પછી તે અશ્વને જે યજ્ઞમાં મોટી ધામધૂમથી હોમતા તે.

અકર્વતી—(સં.)=સામ્રાજ, સૌથી મોટો રાજ. મંડળીક—ખડીઆ રાજનો ઉપરી. એક સમુદ્રથી બીજા સમુદ્ર સુધીના પ્રદેશનું રાજ કરનારો તે. જેને બીજા સર્વ રાજ્યો અંડણી આપતા હોય તે રાજ; સાર્વભૌમ.

મહારાજધિરાજ (સં.) (મહા=મોટા+રાજ+અધિ=ઉપર
+રાજ)=મોટા રાજ એનો ઉપરી રાજ, ચક્રવર્તીરાજ.

પશ્ચાત્તાપ (સં.)—(પશ્ચાત્=પછીથી+તપ્=તપવું+અ) અ-
રાજ કામ કર્યા પછી દુઃખી થવું તે. પસ્તાવો, ખેદ,
દિલગીરી, વિમાસણ.

શોકાતુર (સં.)—(શોક=દિલગીરી + આતુર=પીડાતું)=
દિલગીરીથી પીડાતું, ખિન્ન, દુઃખી, દિલગીર, ગમ-
નાક, આશુરદે.

પ્રવાસી (સં.)—(પ્ર + વસ્ + ઈ) = મૂસાફર.

બ્યેષ્ટ (સં.) = મોટો, વડો.

આમંત્રણ—(સં.) (આમન્ત્ર=બોલાવવું + અન=કિં
વાં પ્રવૃત્તિ)=બોલાવવાનું તેડું, નોતરું.

મયત (સં.) મરી ગયેલ, મરહૂમ.

માયા (સં.) = મોહ, અવિદ્યા, ભૂડી જંઝળ, ભ્રમણા.

એકત્ર (સં.) = એકઠી, સંઘાયે.

અનન્ત (સં.) (અન=નહિ + અન્ત=છેડો) = જેનો છેડો
નથી એવું, ધણુંજ.

રામાયણનો સાર.

વૃત્તાંત(સં.)—(વૃત્ત=વળવું+તંત્ર=ભૂં કૃં પ્રવૃત્તિ+અંત=છેડો)

બનેલી વાત છેડા સુધી કહેવી તે, ખિના, વર્ણન, હકીકત.

મહાશક્તિવાન (સં.)—(મહા+શક્તિવાન) મોટી શક્તિ-
વાળો, મોટા સામર્થ્ય-જોરે-મળવાળો.

જનાનો (કા.) જનાનખાનું, અંતઃપુર, જૈરાને ખાનગી

ખેસવાનો ખાસ ઓરડો, તોસાખાનું, ઓઝાપડદો.

આશ્રમ (સં.)—(આ + શ્રમ્=મહેનત કરવી + અ=

કિં વાં પ્રવૃત્તિ)=ધર્મસબંધી શ્રમ કરવાની જગ્યા,

અથવા જ્યાં સંસારી અમની મર્યાદા આવી રહેછે તે.

સાધુ, ત્રયષિ-વિગેરે ત્યાગી લોકોને રહેવાની જગ્યા.

કાળ (સં.) મૃત્યુ, મરણ, મોત, અવશાન.

સ્થાનિક (સં.)—(સ્થાન + ઇક) = તે ઠેકાણાનું, અમૂક ઠેકાણાનું.

કાંતિ (સં.) કમ્ = ચહાવું + તિ = પાછું = ચહાવા લાયકપાછું
અુઅસુરતી, રૂપ, શોભા, તેજ.

કપિ = વાંદરો, વાનર.

સેનાપતિ (સં.)—(સેના = લશ્કર + પતિ = ઉપરી) = લશ્કરનો ઉપરી; મુખ્ય સરદાર.

હનુમાન (હનુ = નાશ કરવો + ઉ = કરનાર + માન = વાળો) = મારવાવાળો, રામનો ભગત. વાનર (એની માનું નામ અંજની ને આપ વાયુ હતો. તે પરણ્યાજ નથી પણ તેને મકરધ્વજ નામનો પુત્ર હતો એમ પુરાણોમાં કહેલું છે.)

સેતુ—પાજ, પૂજ, સંક.

આદમ—ખ્રિસ્તી અને મુસલમાન લોકોના મત પ્રમાણે સૌથી પહેલું એક જીવંતું જોમાંથી માણસ જાતનો વંશ વધ્યો. તે મહિલો પુરુષ આદમ ને તેની સ્ત્રીનું નામ હવ કે હવા.

પતિવ્રત (સં.) (પતિ + વ્રત) પોતાના પતિ સિવાય પંર પુરુષમાં પ્રીતિ ન કરવાનો નિયમ તે, પોતાના પતિને વિષેજ પૂજ્ય ભાવ.

મુક્ત (સં.)—(મુક્ત્ = મૂકવું + ત = ભૂં ૩૦ પ્ર૦) મૂકા-એલું, છૂટેલું, છૂટું થયેલું.

અગ્નિધીજ (અગ્નિ + ધીજ) = અગ્નિમાંથી પ્રવેશ કરી બહાર નીકળવું તે.

જયપૂર્વક (સં.)—(જય્ = જીતવું + અ + પૂર્વક) = વિજય-થી, ક્તેહ, જીત કરીને.

વાલ્મીકિ (સં.) = એક ત્રરષિ, રામાયણના કવિ, આદિ કવિ.
 (એ પહેલાં લૂઠારાનો ધંધો કરતા તેમાંથી નારદમૂનીના ઉપદેશથી ત્રરષિ થયા ને રામાયણ રચ્યું, રામ વનવાસ ગયા ત્યારે ચિત્રકૂટ પર્વતપર તેના આશ્રમમાં રહ્યા હતા. રામે સીતાને વનમાં મૂકેલ તે એમને ત્યાં રહ્યાં હતાં. ને લવ કુશને એ રૂપિએ વેદ તથા ધનુર્વિદ્યા શીખવ્યાં હતાં.)

પછીથી થયેલાં સંસ્કૃત વીરરમ કાવ્યો.

રઘુ (સં.) અયોધ્યાના સૂર્યવંશી રાજા દિલીપના પુત્ર (એણે દિગ્વિજય કર્યો હતો.

કાર્તીકેય—શિવના ગણપતિથી નાના પુત્ર, યુદ્ધના દેવ, સ્વર્ગના સેનાપતિ.

સંસ્કૃત નાટક.

ભરત(સં)દુષ્યંતનો શકુન્તલાથી થયેલો પુત્ર, જે ચંદ્રવંશનાં મહાભારતમાં પરાક્રમ વર્ણવ્યાં છે તેનો સ્થાપનાર ચક્રવર્તી રાજા.

બીજાં નાટકો.

શકટ (સં.) ગાડું.

અંકી (અંક = નાટકનો ભાગ, પ્રકરણ + ઇ.) = પ્રકરણવાળું.

નિરપરાધી(નિ: = નહિ + અપરાધ = ગુ-હો + ઇ = વાળો)

વાંક વગરનો, બેચુનાહ, દોષ વગરનો.

પશુવાર્તા.

લોકપ્રિય (સં.)—(લોક + પ્રિય = વહાલું) લોકને વહાલું.

પંચતંત્ર (સં.) વિષ્ણુસર્મા પંડિતનો ખતાવેલો પશુવાર્તાનો નીતિનો ગ્રંથ.

બ્રાહ્મણોની સત્તા.

બ્રાધાન્ય (સં.)—(પ્રધાન + ય) = પ્રધાનપણું, પ્રમુતા, મોટો અધિકાર, સરદારી, મુખ્યપણું.

પ્રકરણ ૫ મું.

બુદ્ધ ધર્મનો ઉદય.

પ્રતિસ્પર્ધી (સં.)—(પ્રતિ = સામે + સ્પર્ધા + ઈ) સામી હરીફાઈ—સ્પર્ધા—રાખનારો, સામાવાળીઓ, વેરી.

બુદ્ધત્વં પુર્વ ચરિત્ર.

પુત્ર (સં.)—પાકો, પાકટ.

નિદ્રાવશ (સં.)—(નિદ્રા = ઊંઘ + વશ = તાબે) = ઊંઘને તાબે—આધીન, ઊંઘાએલું.

ચરવાદાર—ઘોડાની ચાકરી કરનાર, ઘોડા વાળો, રાવત, સાણી.

રાજકીય (સં.)—(રાજ + કીય = વાળું, નું) = રાજનું, રાજને શોભે એવું, બાદશાહી ઠાઠ-ભપકા-વાળું.

વૈભવ (સં.)—(વિ = વિશેષ + ભ = હોવું + વ્ય) = વિશેષ પછે રહેવું. બધા રહે છે તેથી સારી રીતે રહેવું તે, મોજશોખ, એશઆરામ.

મહાવૈરાગ્ય (સં.)—(મહા = મોટું + વૈરાગ્ય) = કુનિઆના તમામ પદાર્થોપરથી મન ઉતારી લેવું તે, મહા ત્યાગ, અસ્થિકાર, અનંગિકાર, ધનિકાર.

બુદ્ધનો વનવાસ.

મુનિ (સં.)—(મન = વિચારવું + ઈ = વાળો) વિચાર (પરમેશ્વર સંબંધી) કરનારો, ત્રષિ.

સ્વક્રયાકષ્ટ (સં.)—(સ્વ + ક્રયા + કષ્ટ) પોતાના શરીરને કુઃખ દેવું તે.

માર (સં.)—સ્ત્રી પુરુષમાં પરસ્પર પ્રેમનો વિકાર કરાવનારો દેવ, વિષય વાસના પેદા કરનાર દેવ, સ્મર, મનમથ, મન્ત્રેજ, અનંગ, કામદેવ, કંદર્પ.

સદેહ (સં.)—(સ + દેહ) શરીર સાથે (દેખા દેખે).

આકુળ (સં.) (વિ + આ + કુલ્ = એકદું કરવું + અ) =
વધારે ગભરાએલો.

ભ્રમણ (સં.) (ભ્રમ્ = ભ્રમવું + અત્ = ક્રિ० વા० પ્ર०) =
ભ્રમવું, ફરવું, ભટકવું.

પુષ્કવું મરણુ અને તેના છેડલા બોસ.

દૃઢ (સં.)—મજબૂત, અચળ.

નીતિ (સં.)—(ની = લઈ જવું + તિ = પાણું) = સંસારમાં
સદા સુખને પહોંચાડનારો રસ્તો, સદાચરણ. દુનિ-
આમાં વર્તવાની રીતિ તે.

ભવસાગર (સં.)—(ભવ = સંસાર + સાગર) = સંસારનો
દરિયો (અહીં સંસારને એ ઉપમા આપીછે.)

દૈવી (સં.)—દિવ્યરી ચમત્કાર વાળું.

મુક્તિ (સં.)—(મુચ્ = મૂકવું + તિ = પાણું) = મૂકવાપાણું,
આ દુનિઆમાંથી મૂકાવું તે, મોક્ષ, જન્મ મરણથી
છૂટવું તે.

નિર્વાણ (સં.)—હમેશને આરામ, આત્માનો અંત આ-
વવો તે, વિરામ.

મોક્ષ (સં.)—(મુચ્ = મૂકવું ધા०) = માયાના પાસમાંથી
છૂટવું, જ્ઞાનમાં મળી જવું તે.

કર્મનો નિયમ.

આત્મોદ્ધાર (સં.)—આત્મા + ઉદ્ધાર = મોક્ષ = આત્માનો
મોક્ષ-કલ્યાણ-સદ્ગતિ.

કરણી (સં.)—(કૃ = કરવું ધા०) = કરવું, કામ, ક્રિયા.

મધ્યસ્થ (સં.)—(મધ્ય + સ્થા = રહેવું + અ) = એ પક્ષની
વચ્ચે રહેનાર.

તરીકે—પ્રમાણે, રીતે.

અનિવાર્ય (સં.)—(અ = નહિ + નિ + વૃ. + ય.) = અટકાવી
નહિ શકાય એવું.

અકત (સં.)—ખુલ્લું, દેખાય એવું, ઇંદ્રિય ગોચર, સ્પષ્ટ.

અખિલ (સં.)—આખો, સમગ્ર.

પ્રયક્ (સં.)—જૂદો.

પરિતાપ (સં.)—(પરિ = ચોતરફથી + તપ્ = તપવું + અ
= ક્રિ० વા० પ્ર०) = ચોતરફથી તપવું, ચિંતા.

ધર્મશીલ (સં.)—(ધર્મ + શીલ) = ધર્મી, ધર્મમાં ચાલ-
વાના સ્વભાવવાળું.

આશ્ચર્ય (સં.)—ખુદે ચલાવેલા ધર્મને માનનારા.

સન્માર્ગ (સં.)—૧ સન્ = સારો + માર્ગ (મૃગ્ = ખોળવું
+ અ) = રસ્તો } = સારો—સાચો રસ્તો.

સંયમ (સં.)—(સન્ + યમ્ = અટકાવવું + અ) = પોતાની
ઇંદ્રી તથા મનને વશ રાખવું.

ઐશ્વર્યમત્તુ ધર્મપ્રસારક રૂપ.

માનવ (સં.)—(મન્ = વિચારવું ધાતુ ઉપરથી મનુ + અ)
= મનુથી ઉત્પન્ન થયેલા તે, માણસ, મનુષ્ય, જન.

પહેલી અંતે બીજી સભા.

અનુસરનારા (સં.)—(અનુ = પાછળ + સૃ = જવું + અ
+ નારા० ગૂ० પ્ર०) = પાછળ ચાલનારા, માનનારા,
અનુયાયી, અનુગામી.

અશોક.

આશ્રય (સં.)—(આ + શ્રિ = જવું + અ) = કોઈની હદ-
માં જવું—મદદ માગવી. આશરો, મદદ, સહાય, ટેકો પુષ્ટિ.

મૂળતત્વ (સં.)—(મૂળ + તત્વ) = મૂળસાર—બીજ-સિદ્ધાંત.

પ્રમાણિક (સં.)—૧ પ્રમાણ—(પ્ર + મા = માપવું + ન = ક્રિ०

વા૦ પ્ર૦) + ઇક = વાળું = પ્રમાણ-આધારવાળું, સ-
પ્રમાણ, સાચું, અદલ.

અશોકનાં કૃત્ય.

આસાપત્ર (સં.)—(આસા = હુકમ + પત્ર) = હુકમનો કા-
ગળ-લેખ, જાહેરનામું.

ત્રાસદાયક (સં.)—(ત્રાસ = ભય + દા = આપવું + ય +
અક) = ભય કરનાર, ભયંકર.

નિન્દિત (સં.)—(નિન્દ્ = નિંદવું + ઈત = વાળું) = નિંદા-
એલું, ગુસ્સા, હલકું.

સ્વરાજ્ય (સં.)—(સ્વ + રાજ + ય) = પોતાનું રાજ.

અનવરોધક (સં.)— { અન = નહિ + અવરોધક (અવ
+ ર્ધ્ = રોકવું + અક) = રોકનાર } = અટકાવ કર-
નાર નહિ એવું, કરે તેમ કરવા દે એવું.

પુનઃશોધન (સં.)— { પુનઃ = ફરીથી + શોધન (શુધ્ = શુદ્ધ
કરવું + અન-ક્રિ૦ વા૦ પ્ર૦)શોધક } ફરીથી શોધ કરવો તે.

બૌદ્ધમત પ્રજ્ઞાનો સામાન્ય ધર્મ.

ઉચ્છેદ (સં.)—(ઉત્ = બહાર + છિદ્ = કાપવું + અ =
ક્રિ૦ વા૦ પ્ર૦) = ઉખેડવું, નાશ, મૂળમાંથી કાઢી નાખવું.

બુદ્ધનાં અસ્તિત્વનો ઈનકાર.

કપિલ—સાંખ્યશાસ્ત્રના કર્તા. (એ વિષયના ૨૪ અવતાર-
માંના એક ગણાય છે. કલકળાની પાસે એનું સ્થાનક
છે ત્યાં લોકો જાત્રાએ જાય છે.)

સાંખ્ય (સં.)—૭ શાસ્ત્રમાંનું એક, (વેદના જ્ઞાનકાંડનો
અભિપ્રાય લઈ કપિલમુનિએ બનાવેલું છે. એમાં પુ-
રૂપ અને પ્રકૃતિનો વિવેક બતાવ્યો છે. અને તે બેને
અનાદિ સિદ્ધ ગણેલાં છે.)

લાક્ષણિક (સં.)—(લક્ષણ + ઇક = વાળું)લક્ષણવાળું, લ-

ક્ષણાથી જણાય એવું. (અર્થ એ પ્રકારના છે. ૧ વાચ્ય-
ર્થ ૨ લક્ષ્યાર્થ. મૂળ શબ્દાર્થ ઉપરથી બીજી જૂદો અર્થ
નિકળતો હોય તેવું. જેમકે “જીજી કાગડા ન આવે”
એમ કહેવાથી આપણે ઉપરથી સમજીએ કે કોઈપણ
પક્ષી ન આવે. “ગંગામાં ગાયો” = ગંગાને કાંઠે ગાયો.)
દંતકથિત (સં.)—(દંત + કથા + ઈતિ) = દંતકથા-લોક
વાર્તામાં કહેલું.

સંયુક્ત (સં.)—(સમ્ = સાથે + યુજ્ઞ = જોડવું + ત-ભૂઃ
કૃ૦ પ્ર૦) = સાથે જોડાયેલું.

સીલાદિત્યની સભા.

પ્રતિપાદન (સં.)—(પ્રતિ + પદ્ = જવું + અન) = કોઈની
તકરારની સામે કંઈ વાત સિદ્ધ કરી આપવી તે, સ્થા-
પન, મંડન.

સંવાદ (સં.)—(સમ્ + વદ્ = બોલવું + અ) = સાથે બોલવું,
સામસામી તકરાર કરવી.

દમાક—ઠાકમાક, ભપકો.

બ્રાહ્મણ ધર્મનો જય.

ઉપદ્રવ (સં.)—હરકત, પીડા, દુઃખ, આપદા.

પતન (સં.)—(પત્ = પડવું + અન) = પડતી, પડવું, પડી
ભાગવું, અસ્ત, અવનતિ.

જીર્ણતા (સં.)—(જૂ ધા૦) જૂનું થવાપણું, વૃદ્ધપણું.

દેશનિકાજ થયેલો બૌદ્ધ ધર્મ.

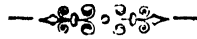
જન્મસ્થાન (સં.)—(જન્મ = પેદા થવું + સ્થાન) = પેદા થ-
વાનું ઠેકાણું, જન્મભૂમિ.

બાદ્ય (સં.)—બહારના.

પ્રતિમા (સં.)—(પ્રતિ + મા) = સામે માપવું, તેના જેવીજ
છત્રી કાઢવી તે, મૂર્તિ, પૂતળું, બાવલું.

બ્રાતૃભાવ (સં.)—(બ્રાતૃ + ભાવ) ભાઈચારો, અંધુરવ.
 પ્રતિષ્ઠા (સં.)—(પ્રતિ = સામું + ઠા = જાણવું) = સામાનું
 ખરો ખોટાપણું જાણવા માટે સોગત દેવા તે, કસમ.
 વૈજ્ઞાનિક (સં.) (વિજ્ઞા (વિશ્ = પેશવું ધાવ) + જ્ઞા) = વિ.
 જ્ઞાને માનનારો.

ઉપહાસ (સં.)—(ઉપ + હાસ = હસવું + અ) = મસ્કરી.

પ્રકરણ ૬ કું.

હિંદના ઇતિહાસનાં અધ્યયનનાં સાધન.

આડકતરો—સીધો નહિ તે.

હિન્દુ—યાહુદી લોકની પવિત્ર ભાષા.

બાઈબલ—ખ્રિસ્ત ધર્મ પુસ્તક.

અલ્પ (સં.)—થોડું, નાનું.

આમેહૂમ (આ.)—જેવું હોય તેવું, ખરેખર, તાદશ.

વિજેતા—જીતેલો. વિજયી પૃ ૧૧

મોસમનો પવન—(મલય ભાષાના મોન્સૂન શબ્દ ઉપરથી મો.
 સમ = રૂપ) = અયન પવન. (વિદ્વાનોએ પવનની મુખ્ય
 ત્રણ જાત ઠરાવી છે. તે માહેલા નિયમિતવાહી પવનનો
 એ મુખ્ય વિભાગ છે.).

દિગ્વિજયી (સં.)—(દિક્ = દિશા + વિજયી પૃ ૧૧ = અધી
 દિશામાં જીત કરનાર.

સંભવિત (સં.)—(સમ્ + ભૂ + ઇત) = સંભવવાળું, માનવા
 લાયક.

સિ કુંદર સિંધમાં.

રક્ષક (સં.)—(રક્ષ = રક્ષણ કરવું + અક) = અચાવ-રક્ષણ
 કરનાર, અચાવનાર.

ચંદ્રગુપ્ત.

એળગી (તુફી)—વફીલ, રૂતંત્ર મોઠા રાજવાળા એક ખી-
જના દરબારમાં પોતાના તરફથી આડનીઓ રાખે છે તે.

ઈ. સ. પે. ૩૦૦. હિંદની સંસારી હાલત.

સાનન્દાશ્વર્ય (સં.)—(સ = સાથે + આનંદ + આશ્વર્ય) =
આનંદ-હર્ષ સાથે નવાઈ.

ગ્રામ (સં.) —ગામ.

પ્રજ્ઞસત્તાક (સં.)—(પ્રજ્ઞ = રેયત + સત્તા + ક = વાણું) =
જ્યાં વંશપરંપરાના એક રાજાની અથવા કોઈપણ એક
જોરાવર પુરૂષની સત્તા નથી મનાતી પણ દેશના સર્વ
લોક પોતાના એકત્ર વિચારથી ધારા બાંધી તેને અમ-
લમાં લાવવા જોઈતી ગોડવણ કરે છે એવું રાજ.

ઉદ્ભિજ્જ (સં.)—(ઉત્ = બહાર + બિદ્ = ફાડવું + જ =
જન્મેલું) = જમીન ફાડીને બહાર નીકળેલું તે, વનસ્પ-
તિ. (જ પ્ર૦ ના દાખલા-અંડજ, શ્વેદજ, જરાયુજ,
અનિજ ઇ૦)

વર્તારો—(વૃત્ = વરતવું ધા૦) = જોશીએ વરતેલું ભવિષ્ય.

મૌનવૃત્ત (સં.)—ચૂપ-મુંગા રહેવાનો નિયમ.

પાછલા સમયમાં થએલી ગ્રીક સંવાસીઓ.

પૌત્ર (સં.)—૧ પુત્ર (પૂ = યોજ્યું કરવું + ત્ર = સાધન =
યોજ્યું કરવાનું સાધન (અથવા પૂ નામના નર્કમાંથી તા-
રનાર) + અર્ક = દીકરાથી ઉત્પન્ન થએલો, પોતરો.

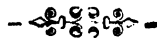
પર્વત—(સં.)—(પરિ + અંત) = સુધી, લગી.

પ્રકરણ ૭ મું.

જારી (આ.)—ચાલુ, ચાલવું, ચર.

સાન અવેજી (આ.)—કોલકરાર બરાબર બજાવવાની જા-

મીનગીરી દાખલ દુશ્મનને સ્વાધીન કરેલું માણસ.
 વિક્રમ (સં.) (વિ = વિશેષ + ક્રમ = ડગલું ભરવું + અ =
 ક્રિ० ક૦) = આગળ ડગલાં ભરનાર સાધારણ માણ-
 સથી ન થઈ શકે તેવું કામ કરનાર, ઉજ્જનનો પ્રખ્યાત
 રાજા જેણે ધણા પરમાર્થ કર્યાછે; તે વિદ્વાનોને ધણો
 આશરો આપતો. તેની સભામાં નવ રત્ન (મોટા પંડિત)
 હતા તેનાં નામ—ધન્યંતરી, ક્ષપણક, અમરસિંહ, શંકુ,
 વૈતાળબદ્ધ, ઘટ કર્પર, કાલિદાસ, વરાહ મિહિર, અને
 વરરચિ. (કોઈ બીજી રીતે નામ પણ આપેછે.)
 ધખારત (આ.) —ખોલવા લખવાની—ઢખ—થેલી—ર-
 ચના—શુકિત.

પ્રકરણ ૮ મું.

આર્ય અને અનાર્ય લોક.

દાનવ (સં.)—જુઓ દૈત્ય પૃ. ૪

દાયભાગ (સં.)—(દા = આપવું + ય + ભાગ) = આપ-
 વાનો ભાગ, સ્મૃતિઓમાં મરનારની મિથકત કોને કોને
 આપવી એ પ્રકરણને દાયભાગ કહેછે. વારસા પ્રકરણ.

પુરાણા (સં.) = શક લોક જુઓ પ્રાચીન પૃ. ૬

આર્યકૃત સુધારાનાં કામો.

વિરોધ (સં.)—(વિ = વધારે + ર્ધ્ = અટકાવવું. + અ)
 = વિશેષ અટકાવેલું લડાઈ, કળઓ.

સગુણ (સં.)—(સ = સાથે + ગુણ = સત્ત્વ, રજ, અને તમ
 એ ત્રણ ગુણ) ગુણવાળો—(એથી ઉલટું નિર્ગુણ.)

અષ્ટા (સં.)—(અષ્ટ = પેદા કરવું + તૃ-તા = કરનાર) =
 પેદા કરનાર.

ઐક્ય (સં.) એકતા, એકપણું.

હિંદુ ધર્મનો બેવડો પાયો.

બવસ્થા (સં.) (વિ + અવસ્થા) = ગોઠવણ, રચના, ગોઠવણી, બંધાવસ્ત.

શાતિભેદનો પાયો.

વર્ણશંકર (સં.)—(વર્ણ + શંકર) = એક જાતની સ્ત્રી અને બીજી જાતના પુરુષથી ઉત્પન્ન થએલો. (હાફકાસ્ટ) — મિશ્ર વર્ણનો.

સહભાગીઆ = સ.થેના ભાગીઆ.

જાતોની ગુંચવણ.

વસ્તુતઃ(સં.)—વાસ્તવિક, વાજબી, ખરી, સાચી, સત્ય રીતે.

વદન (સં.) મોઢું, ચેહરો.

સભ્ય (સં.)—(સભા + ય = યોગ્ય) = સભામાં બેસવા યોગ્ય, વિવેક ભરેલું, વિવેકવાળું.

નાત એ ધંધાનું મહાજન છે.

અનુભવી (સં.)—(અનુ + ભૂ + ઈ) = અનુભવ વાળી, અનુભવથી મળતી.

લખ્પો—જરે જેટલા રેશમ સાથે, નરદમ કસાય ભરી બનાવેલું જે જરનું વસ્ત્ર તે.

સ્ટાંપના કાગળ—(સ્ટાંપ (ઇં.)—છાપ, મોહોર, સિક્કો)

અમુક જાતના કરાર માટે સરકારી સિક્કા વાળા કાગળ વપરાય છે તે.

દસ્તૂરી (ફા.) દસ્તુર મુજબ લેવાતી રકમ.

લવાજમ (આ.)—ઉચ્કરકમ.

હરાજ (આ.) લીલામ.

બૌદ્ધ ધર્મની અસર.

ઉદાર (સં.)—સખી, ઉદારતા ભરેલો, દાતાર, દાતા, હાથનો છૂટો, મોટા મનનો, દાનશૂર, દાનવીર.

ઉત્સાહ (સં.)—(ઉત્ + સહ + અ)—કોઈ કામ પાર પાડવાનો પ્રીતિનો જીરસો-ઉલટ, હાંશ.

રથોત્સવ (સં.)—(રથ + ઉત્સવ=ઓડવ)=રથનો ઓડવ.

અનાર્ય લોકથી થયેલી અસર.

ઉત્પાદક (સં.)—(ઉત્ + પત્ + અક) = ઉત્પન્ન, પેદા કરનાર.

ગહન (સં.)—સમજી ન શકાય એવું, કઠણ, મુશ્કેલ.

અતિશયોક્તિ (સં.) { અતિશય = બહુજ + ઉક્તિ. (વચ્ચ = બોલવું + તિ = પાછું.) = વાણી } જોઈએ તેના કરતાં વધારે કહેવું.

શિવ અને તેની પત્નીનાં સ્વરૂપ.

સૂચક (સં.)—(સૂચ્ + અક) = સૂચવનાર, દેખાડ બતાવનાર.

અવસ્થાંતર (સં.)—(અવસ્થા + અંતર) = અવસ્થાનું બદલવું, હાલતનો ફેરફાર.

દેવકોટિ—(સં.)—સર્વ દેવતા. (દેવ + કોટિ = સમુહ, જથ્થો.) દેવગણ.

દારણ (સં.) (દ = બીવું + ઉત =)—ભયંકર, ભયાનક, ખીહામણું, ત્રાસજનક, ત્રાસદાયક.

ભીમ (સં.)—(ભી = બીહીવું + મ) = બીવડાવનારો દેવતા.

પુનરુત્પત્તિ (સં.)—(પુનઃ + ઉત્ + પત્ + તિ) ફરીથી પેદા થવું.

પ્રજ્ઞોત્પાદક (સં.)—(પ્રજ્ઞ + ઉત્પાદક = પેદા કરનાર) = પ્રજ્ઞ પેદા કરનાર.

દંડ (સં.) લાકડી.

મનોહરી (સં.)—(મન + હૃ + ઈ) = મનને હરીત એવી.

શિવપુજનાં એ રૂપ.

ધ્વજસ્વ (સં.) (ધ્વજ + સ્વ) = ધ્વજપણું.

આરાધના (સં.)—(આ + રાધૃ = પુશ કરવું + અન + આ) = સ્તુતિ, પૂજા.

આવેશ (સં.)—(આ + વિશૃ = પેશવું + આ) = વિચારે અ-
થવા જ્ઞેશમાં ચિતનું જે રોકાઈ જવું તે; જ્ઞેસ્તામાં
આવેલી હાલત-જ્ઞેશ.

સ્તેશન (ઇં.)—ઠેકાણું, સ્થળ, અહીં આગગાડીમાં ચડવા
ઉતરવા માટે જે ઠેકાણું કરેલ હોય છે તે.

નિયમિત (સં.) (નિયમ + ઇત = વાળું) = નિયમવાળું.

ગુઠાર્થ (સં.)—(ગુઠ + અર્થ) = ગુપ્ત અર્થ.

તેર શૈવ પંથ.

સ્માર્ત (સં.) (એમાં સ્મૃ ધા૦) સ્મૃતિ પ્રમાણે ચાલનાર.

દંડી સન્યાસી (સં.)—દંડ ચાલનાર સન્યાસી.

ત્રિમૂર્તિ (સં.) (ત્રિ = ત્રણ + મુર્તિ) = ત્રણ મૂર્તિ—બ્રહ્મા,
વિષ્ણુ ને મહેશ. એ ત્રણ હિંદુના દેવતા.

દીક્ષા (સં.)—ધર્મ સંબંધી ઉપદેશ આપી કોઈ પંથમાં દા-
ખલ કરવાની ક્રિયા.

રંગ (સં.)—(રંગૃ = રંગવું + ત = ભૂં કૃ૦ પ્ર૦) = રંગાએલું
લાલ રંગનું લોહી.

યોગી (સં.)—(યુજ્ = જોડવું + ઇ = વાળો) = બ્રહ્મની સાથે
જોડાઈ જવા વાળો.

સમાધિ (સં.)—(સમ + આ + ધિ-) = એકાગ્ર ચિત્તે જાંડું
ધ્યાન ધરવું તે. યોગનું આઠમું અંગ; પ્રાણવાયુને અ-
ડાવી બ્રહ્માંડમાં સ્થિર રાખવો તે. (એમ કહેવાય છે કે
સમાધિથી, માયાં, તાળવાં, સિવાય બધું શરીર મુડદા
જેવું થાય છે; માત્ર તે હાલે છે.)

અનૈહિક (અન = નહિ + નૈહિક = આ લોકનું) = આ લોકનું
નહી તે, આ લોક સંબંધી નહીં તે.

યોગાભ્યાસ (સં.)—૬યોગ (યુજ્ + અ) = અભ્યાસની સાથે જોડાઈ જવાની વિદ્યા, અર્થ દશાએ પહેંચવું + અભ્યાસ (અભિ = પાસે + આસ્ = ખેસવું + અ = ક્રિા વાં પ્રત્યય) = કોઈ વસ્તુની પાસે મંડીને ખેસવું. વારેવારે તેજ કામ કરેવું તે, મનન, ચિંતન કે = યોગ સાધના કરવી તે. સમાધિથી પ્રાણનું પરમાત્મા સાથે જે ઐક્ય કરવું તેનો અભ્યાસ.

અધોરી (સં.)—અધોર પંથ (મસાણામાં રહેવું, મુડાંનું અથવા જીવતા માણસનું માંસ ખાવું; મૂતર પીવું, નરક ખાવું વિગેરે હીણા આચાર પાળનાર કેટલાક ગોસાંઈનો કહેવાતો ધર્મ-પંથ) પાળનાર.

સૌંદર્ય (સં.)—(સુંદર + ય) = સુંદરતા, સુંદરપણું, રૂપ, ખૂબ સુરતી.

માનુષ્ય (સં.)—(મનુષ્ + ય) = માણસ જેવા ગુણનું, મનુષ્ય, ધર્મ, માણસ જાતને લગતું.

પરશ્રદ્ધા (સં.)—(પર = મોટો + શ્રદ્ધા) = મોટોશ્રદ્ધા, પરમેશ્વર.

આત્મઘાત (સં.)—(આત્મ + હન્ + ત) = પોતાને હાથે પોતાનો જીવ કહાડવો તે; આત્મહત્યા, આપઘાત.

પરમાત્મા (સં.)—(પરમ + આત્મા) = પરમેશ્વર.

ત્રૈયુક્તી (સં.)—(ત્રૈયુ + અ + કૃ + તા.) = પુસ્તક બનાવનાર. પુસ્તક-ચોપડી કરતા.

અદ્વિતીય (સં.)—(અ + દ્વિતીય) = જેના સરખું બીજું કોઈ નથી તેવું; અનૂપ, અગુણ્ય.

અનાદ્યંત (સં.)—(અન + આદિ + અંત) = આરંભ અને અંત જેને નથી તે.

અનુકૂલ (સં.)—(અનુ + કૂલ + અ) = માફક આવે એવું.

વૈષ્ણવ ઉપદેશકો-રામાનુજ.

આચાર્ય (સં.)—(આ + ચર + ય) = મર્્યાદામાં ચલાવનાર,

ધર્મ-શાસ્ત્ર-મત ચલાવનારો, મંત્ર ઉપદેશ આપનાર.
 સમ્પ્રદાય(સં.)—(સમ્+પ્ર+દા+ય)=સારી રીતે કુંઠપિણુ આપ
 વું તે. કોઠપિણુ આચાર્ય આપેલો પંથ, માર્ગ, મત, ફિરકો.
 સર્વમય (સં.)—(સર્વ + મય)=બધાં વાળું, સર્વ વ્યાપક, બ-
 ધામાં છે એવું.

અંતર્યામી (અંતર્ = માંહે + યમ્ = અટકાવવું + ઈ =
 વાળો) = માંહેથી અટકાવવાવાળો, આ બહાર છે કે ખોટું
 છે તે માંહેથી આપણને હમેશાં કહે છે તે. સાક્ષીભૂત
 પરમાત્મા, પરમેશ્વર, અંતરની વાત જાણવાવાળો.

રમઝાન (આ.)—મુસલમાની ૯ મો મહિનો.

ચૈતન્ય. ઈ૦ સ૦ ૧૪૮૫ થી ૧૫૨૭.

કૌતુક (સં.)—અદ્ભૂત બનાવ, ઈશ્વરી ચમત્કાર.
 અભિપ્રાય(સં.)—(અભિ+પ્ર+અય્+અ)= કોઈ કામ કરવા
 સંબંધી મનની જે ધારણા. મનોર્થ, હેતુ, આશય, મત.
 નિઃસંશય (સં.)—(નિસં=તહિ + સંશય) = સંશય—શંકા—
 વહેમ વગરનું.

અસ્તિત્વ (સં.)—(અસ્ = હોવું + તિ + ત્વ) = હોવાપાણું
 છે એવી જે હાલત તે. હયાતી.

દોષ (સં.)—(દુષ્ = ભૂલ કરવી + અ) = મનની નબળા-
 ઈથી નીપજતા—ગુનાહ, ચૂક, ભૂલ.

ચૈતન્ય પંથ.

બ્રહ્મચારી (સં.)—(બ્રહ્મચર્ય + ઇ) = બ્રહ્મચર્ય વૃત્ત પાળ-
 નારો. કુંવારો રહી વેદાધ્યયનમાં કાળ કાઢનારો.

કૌટુંબિક (સં.)—(કુટુંબ + ઇકિ=વાળું) = કુટુંબનું.

ઉપપંથ (સં.)—(ઉપ+પંથ) = ઉતરતા દરજ્જાનો—પેટાનો-
 પંથ-ધર્મ-માર્ગ.

આત્મજ્ઞાન (સં.)—(આત્મ + જ્ઞાન) = આત્માના સ્વરૂપ સમંધી જે જ્ઞાન તે.

સ્તવન—(સં.)—(સ્તુ=વખાણ કરવા+અન)=વખાણ કરવા, સ્તોત્ર, સ્તવ.

ખૂજ (ફા.) કદર, ગુણસપણું, ગુણસતા.

વદલભસ્વામી. આશરે ૬૦ સં ૧૫૨૦.

ઉદ્ધાર (સં.)—(ઉત્ + કૃ + અ.) = બહાર કહાડવું; સંસાર સમુદ્રમાંથી બહાર કાઢવું, મોક્ષ, મુક્તિ, છૂટકારો.

કાયાકષ્ટ (સં.) = શરીરે દુઃખ સહન કરવું, દેહદમન.

ગોપ (સં.) = ગોવાળીઓ.

ગુહ્ય (સં.)—(ગુહ્ = સંતાડવું + ય) = સંતાડેલું, છાતું, ગુપ્ત, ગૂઢ, મર્મમાં રહેલું.

મક્ષા (સં.)—વિશ્વાસ, ભરોસો, ઇતખાર, અકીન.

કૃષ્ણાની ભક્તિ.

ક્રીડા (સં.)—(ક્રીડ્ = રમવું + આ = નાં જાં પ્ર૦)
રમત, ગમત.

કુંજ (સં.) = ગાડોની ઘરા, બગીચો, ઉપવન.

વિહારી (સં.)—(વિ = વિશેષે કરીને + હ = લઈ લેવું + અ + ઈ) = રમવાવાળો. મજા કરવાવાળો. (અપ-વિહારી.)

શૃંગાર (સં.) = શણગાર, ધરેણાં. (શૃ = જવું ધાં)

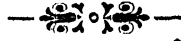
હિંદુઓનું ધર્મ અંધન.

એકેશ્વરી (સં.)—(એક + ઈશ્વર + ઈ) = એક ઈશ્વરવાળું, એક ઈશ્વરને માનવાવાળો.

ઈષ્ટદેવતા (સં.)— { ઈષ્ = ઈચ્છવું + ત = ભૂં કું પ્ર૦ } = ઇચ્છેલું, વહાલું, પ્રિય + દેવતા } = ઇચ્છેલો દેવતા.

તત્ત્વ વિવેકાર્થ (સં.)—(તત્ત્વવિવેક = ફિલસુફીનું, તત્ત્વજ્ઞાન

સઅંધી + અર્થ = આશય, અભિપ્રાય = ફિલસુફીનો
અર્થ. તત્વના જ્ઞાનનો યથાર્થ તાત્પર્ય.

પ્રકરણ ૯ મું.

જ્યુવાળ.—ભરતી, વેળ, દરિઆના પાણીનું ચડવું. (ચ-
ડેલું પાણી ઉતરે તેને ચોટ કહેછે)

પ્રથમ થએલા મુસલમાન રાજવંશો.

કાળાનુક્રમ (સં.)—(કાળ + અનુક્રમ) = વખતનો અનુક્રમ.
નોકાસેના (સં.)—(નોકા = વહાણ + સેના=લશ્કર-) = વ-
હાણનું લશ્કર.

અકિત (સં.) દિગ, અજ્ઞયજ્ઞ, આશ્ચર્યવાળું, નવાઈ પામિલું.
મુસલમાનો જીતવા આજ્યા તે સમયનો ભરતખંડ.

નવચંદ પતાકા(સં.)—બીજનાચંદ્રજેવી આકૃતિવાળોવાવટો.
પટાવત—ખંડિઆ, અમુક એક ઉપરીને તામે રહી ખં-
ડણી ભરનારા.

રણશૂર (સં.)—(રણ=લડાઈ, શૂર=શૂરા)=લડાઈમાં શૂરવીર.
હિંદુ લોકની પ્રતિરોધ કરવાની શક્તિ.

પ્રતિરોધ (સં.)—(પ્રતિ = સામે + ર્ધ્=રોકવું + અ = ક્રિ०
વા० પ્ર०) = અટકાવ, સામે થવું તે, નડતર, પ્રતિખંધ.

પુનર્જીવન (સં.)—(પુનઃ + જીવ્ + અન) = ફરીથી જીવવું.
ફરીથી પોતાના ઢેકાણાસર—ઉલટપર આવવું તે, જડ
સ્થિતિમાંથી સારી સ્થિતિમાં લાવવું તે.

રાજનીતિષ્ઠ (સં.)—(રાજ + નીતિ + ષ્ઠા = જાણવું +
અ = ક્રિ० વા० પ્ર०) = રાજ ચલાવવાની રીત જાણનાર,
રાજ્યનીતિમાં કુશળ.

સુદૃઢ (સં.)—(સુ = સારી રીતે + દૃઢ = મજબૂત.) = સારી
રીતે મજબૂત.

આધિપત્ય (સં.)—(અધિપતિ + ય=પણું)=અધિપતિપણું.

ઉપરીપણું, ધણીપણું, મુખ્યપણું, મોટાઈ.

ઉત્તરાધિકારી(સં.)—(ઉત્તર=પાછળ+અધિકાર+ઈ=વાળો.)

=પાછળ થનારો અધિકારી, પછીથી ગાદીએ બેસનાર.

મુસલમાની જીત માત્ર અપૂર્ણ અને અસ્થાયી હતી.

અસ્થાયી (સં.)—(અ = નહિ+સ્થાયી = કાયમ રહેનાર) = કાયમ રહે નહિ એવું.

પ્રચાર (સં.)—(પ્ર=વધારે+ચર = જવું+અ)=વધારેફેલાવું.

ગમન (સં.)—(ગમ્=જવું+અન=ક્રિ० વા० પ્ર૦)=જવું.

જમાનો = (ફા.) = વખત.

રાજકૌશલ્યતા (સં.)—(રાજ + કૌશલ્ય = કુશળપણું, હુંશિ-

આરી+તા = પણું = રાજ ચલાવવાની હુશિઆરી.

પહેલી તુફી સ્વારીઓ.

દર્હામ—પા રૂપિયા.

મલેચ—પવન, મુસલમાન, પરદેશી.

મહમુદ ગજનવી.

દેહેશત (આ.) ભય, બીક.

પરાભવ(સં.)—(પરા = ઉલટું + ભૂ = હોવું + અ = ક્રિ० વા० પ્ર૦) = ઉલટું હોવું. જીતથી ઉલટું હાર.

સોમનાથનું ખેદાનખેદાન.

બળવત્તર (સં.)—(બળવત્ = જોરવાળું + તર = વધારે બ૦ પ્ર૦) = વધારે બળવાન (સંસ્કૃતમાં એકથી વધારે બીજું છે એમ બતાવવા વિશેષણને તર અને સૌથી વધારે બતાવવાને તર્મ પ્રત્યય લાગેછે.)

આધુનિક (સં.)—જુઓ અર્વાચીન. પૃ. ૧૬

નિષા (સં.)—જુઓ આત્મનિષા પૃ. ૨૩

પ્રહાર (સં.)—(પ્ર + હ + અ) = ફટકો, ધા.

નિર્લોભી (સં.)—(નિઃ = નહિ + લુભ્ = લોભ કરવો + ઇ = વાળો) = લોભવાળું નહિ તે. લોભ વગરનું.

મહામુદ વિષે વાતો.

કાફલો (આ.) = મુસાફરોનું ટોળું, વણજારા પોક.

ઉપહાસક (સં.)—ઉપ + હાસ + અક = મશ્કરી કરાવનાર, ખોડખાંપણ ઉઘાડી પાડનાર.

કૃપાદાન (સં.)—(કૃપા + દાન) = મહેરબાની કરી આપેલું તે, સખાવત, બક્ષીશ, ઇનાયત, નવાજીશ, ઇનામ.

દૂત (સં.)—ચાકર, પેગામ લઈ જનાર, હલકારો.

કબરસ્તાન(આ.)—(કબર = ઘોર + સ્તાન = ઠેકાણું.) = મુસલ-માનોનાં મડદાં જ્યાં દાટતા હોય તે ઠેકાણું, ઘોરવાડો.

ઘોરવંશ.

કદી—હડહડતી, ખૂબ જોસભરી.

મથહૂર (અ.) પ્રખ્યાત, નામીયું, વિખ્યાત, વધારે જાણીતું.

આઘ (સં.)—પાણીનો વહેણો, રેલો, જથો.

મહામુદ ઘોરીને સામે હિંદુ પ્રતિરોધ.

કલહ (સં.)—કળ્યા, કુસંપ, કલેશ, કંકાસ.

સ્પર્ધા (સં.)—હરીફાઈ, બરોમરી, સરસાસરસી.

મહોત્સવ (સં.)—(મહા + ઉત્સવ) = મોટો યોગ્ય.

તત્પર (સં.)—તૈયાર.

મંડળીક (સં.) જુઓ પટાવત પૃ. ૫૬

દરવાન (ફા.)—ચોકીદાર, પહેરેગીર.

પલાયન (સં.)—નાશવું, જતા રહેવું.

અપમાન (સં.)—(અપ + માન) = માન નહિ તે. અપ્ર-તિજા, બેઆબરૂ, અનાદર.

રજપૂતોની વ્યવસ્થા.

પુસ્તો—નદીમાં અથવા ખારામાં મોજાનું જોર ભાંગી ના-
ખવાં બાંધેલી દોવાજા અથવા પથ્થરનો ગડકો, બાંધો.
સામત (સં.) સરદાર, પોદ્દા.

સ્વદેશભિમાન (સં.)—(સ્વ + દેશ + અભિમાન)= પોતાના
દેશનું અભિમાન, પોતાના દેશ ઉપર પ્રીતિ રાખી તેને
સારી હાજતમાં જોવાનો મનનો જોસ્સો; પોતાના દેશની
મમતા, દેશજનતા.

કુતચુદ્દીન.

ફુવાઈ (આ.)—આણ. હુકમ.

નકશીદાર (આ.)—(નકશી = કોતરકામ + દાર) = કોતર
કામવાળું.

કુરાન (આ.) = મુસલમાની ધર્મનું મૂળ પુસ્તક.

શંકુઆકાર—ગાજર જેવા આકારનું.

ફુનિઆદારી (આ.) સંસારી જીંદગી.

પ્રારંભ (સં.)—(પ્ર + આરંભ) = શરૂઆત.

રજઆબેગમ.

ખારીક (ફા.)—મામલાનો, અણીનો, અડાઅડીનો.

. મુબલોની ચડાઈ અને રજપૂતોનાં બંડ.

સ્કરતા (સં.) = ચેતના.

બલખન.

અનર્થ (સં.)—(અન + અર્થ) = ખરાબ પરિણામ.

ફુર્ધટ (સં.)—ફુઃ + ધટ) = સખ. વિકટ, મુશ્કેલ.

તેની દક્ષિણ હિંદમાં જીત.

સ્વસ્થ (સં.)—ઠેકાણે પડેલું, સ્થિરતાવાળું.

હિંદમાં મુસલમાની રાજ્યનો વિસ્તાર.

કારસ્તાન—છળમેદ, કપટ, પ્રપંચ, ખરાબ ધુક્તિ.

કખીલો (આ.) કુટુંબ.

અમિતાહાર—(સં.) {અ + મિત (મા = માપવું + ધતિ = વાળું) = માપેલું + આહાર = ખોરાક} = માપેલો ખોરાક નહિ, તંદુરસ્તિના નિયમ પ્રમાણે ખાવું નહિ તે, બ-દ્ધરહેજી.

ધર્મભટ્ટ હિંદુ પાદશાહ.

મુરખી (આ.) = પાલનાર, પાલક, આપ્ય આપનાર જે મોટો પુરૂષ તે.

દુર્બસની (સં.)—(દુઃ + બસત + ધિ) = ખરાબ ટેવવાળો.

કુલકુલા (આ.)—સમગ્ર કરનાર, જેને સમગ્રો અખતાર હોય તે; મુખ્ય કારભારી.

ઉપદેશસ્થાન—(સં.) {ઉપદેશ (ઉપ + દિશ્ = અતાવવું + અ) = બોધ + સ્થાન = (સ્થા = ઉભારહેવું + ન) = ઠેકાણું} = બોધ કરવાનું ઠેકાણું.

માનભંગ (સં.)—માન + ભંગ (ભંગ્ = ભાંગવું ધાત) = માન ભાંગવું, અપમાન, અનાદર.

મહામહ તુષુલક.

પ્રવીણ (સં.)—હોશીઆર, ચતુર.

યોજના (સં.) (એમાં યુજ્ = જોડવું ધાત) = ગોઠવણ.

દેશાંતર (સં.)—(દેશ + અંતર) = બીજે દેશ, પરદેશ, દેશાવર.

પ્રાંતોનાં બંડ.

કુરાગ્રહી (કુઃ = ખરાબ + આગ્રહ + ધ) = મનમાં જે આ-વું તે કરવુંજ કરવું, એવી જે મનની વૃત્તિ તે, ખરાબ, -આગ્રહ વાળો.

ગવર્નર (ઇ.)—હકિમ, સૂમો, (મુખ્ય તથા મદ્રાસ હિલા-કાના જે મુખ્ય હકિમ છે તે.)

દ્વિસાદ (આ.) બંડ, બખેડો. ટંટો.

રાજદ્રોહી (સં.)—(રાજ + દ્રોહ + ઈ.) = રાજનું ખરાબ-
અથવા-અનિષ્ટ ઇચ્છનારા.

મહામદ તથાલખનો કર વેરા લેવામાં જીતમ.

મૃગયા (સં.)—શિકાર.

ફિરજશાહ તથાલખ.

સાર્વજનિક (સં.)—સર્વ + જન + ઇક) = બધા માણસનું,
બધા માણસને ઉપયોગી. સર્વ લોકોપયોગી, જાહેર, સૌના
વાપરવામાં આવતું.

મુસાફરખાનું (આ.)—(મુસાફર + ખાનું) = મુસાફરોને ર-
હેવાની જગ્યા. ધર્મશાળા, સરાહ.

મદ્રેસા (ફા.)—પાઠશાળા, જિંઓ કેળવણી આપનારીશાળા,
કોલેજ.

તિમૂરનિ સ્વારી.

આભાર પૂર્વક (સં.)—(આભાર = ઉપકાર + પૂર્વક) = ઉપ-
કારની સાથે.

દક્ષિણનાં હિંદુ રાજ્યો.

અભંગ (સં.)—(અ + ભંગ્ = ભાગવું. + અ) = ભાગલ
નહીં તે, અખંડ, આણું.

રાજ્ય ભક્તિભાવ (સં.)—(રાજ્ય + ભક્તિ + ભાવ) = રા-
જ્યને માન આપવાની ઇચ્છા, રાજ્ય અથવા તેના કે-
ળનાં માણસો ઉપર પ્રજાની જે ભક્તિ તે.

રાજ્યાસન (સં.)—(રાજ્ય + આસન = ગાદી) = રાજ્ય ગા-
દી, તખ્ત.

વિજયનગરનું રાજ્ય.

સપ્રમાણ (સં.)—(સ = સાથે + પ્રમાણ) = પ્રમાણ સાથે,
પ્રમાણ સહિત, માનવા લાયક.

વિજયનગરના હિંદુ રાજ્યનું પતન.

પ્રભુત્વ (સં.)—(પ્રભુ + ત્વ = પણું) = ધણીપણું = ઉપરીપણું,
મોટાઈ.

અસ્વસ્થ (સં.)—(અ + સ્વસ્થ) = અલેખ પહોંચેલું, બે-
ચેની ભરેલું, અસ્થિર.

—ૐૐૐૐ—

પ્રકરણ ૧૦ મું

જંગ (ફા.)—જંગલો. યુદ્ધ, પૃ. ૧૮

રાજપ્રતિનિધિ (સં.)—(રાજ + પ્રતિનિધિ) = કોઈની વતી
રાજ્ય ચલાવનાર.

મહાન અકબર.

પેન્શન (ઇ.)—મેઠો પગાર આપવો તે.

હજ (આ.)—મુસલમાનની જાત્રા (મક્રે જવું.)

અકબરનાં કૃત્યો.

સ્નેહભાવ (સં) મૈત્રીભાવ, મિત્રાઈ, પ્રીતિ ભરેલું વલણ.

પુષ્ટિ (સં.)—(પૂષ્ = પોષણ કરવું + તિ = પાણું) = જોર,
ટેકો. મદદ, સહાય.

હિંદનાં મન મેળવ્યાં.

જમાવંધી—(જમા(આ.) + વંધી (ફા.)—વસુલ, વસુલાત.

મોજહી (મ.)—જમીનની માપણી, જરીફ, જરીમ.

જજઆવેરો (આ.)—કોટનું જીવાનીમાં નીકળવું હાડકું.

જેને નીકળ્યું હોય ને તે મુસલમાન ન હોય તો તેના
પાસેથી લેવાતો કર.

પદ્વી (સં.) હોદ્દો, અધિકાર, દરજ્જો.

મુસલમાની સંસ્થાનોને તાબે કર્યા.

કાર્યસાધક (સં.) (કાર્ય = કામ + સાધ્ = મેળવવું + અક)
= કામ સાધનાર. જેથી કામ પાર પડે એવું; ઉપ-
યોગી, કામનું.

સનદ (આ.)—પદ્દો.

કોશિશ (ફા.) તજવીજ, પ્રયત્ન.

એક્ય (સં) એકતા, એકપણું.

અશાશ્વત (સં.)—(અ + શાશ્વત)—હમેશનું નહિ તે; ક્ષ-
ણિક, થોડી મુદતનું, અનિત્ય, અનિશ્ચિત, ક્યારે ને શું
થશે તે કહી ન શકાય એવી હાલત તે.

અકબરનું મરણ.

બદયાલ—(કા.) (બદ = ખરાબ + ચાલ) = ખરાબ વર્તણૂક.
એકારક (સં) પસ્તાવો થાય એવું.

શિલા (સં) = પથ્થર.

લાશ (કા.)—મુડક.

અકબરનો નવો ધર્મ.

વિત્રાંતિ (સં.)—(વિ + ત્રમ્ = ત્રમ લેણો + તિ = પાછું) =
વિસામો, આરામ, કુરસદ.

અગ્નિપૂજક (સં.)—(અગ્નિ + પૂજ્ + અક) = અગ્નિને
પૂજનાર.

નાસ્તિક—(ન + અસ્ = હોવું + તિ = પાછું + ક = વાળું)
= પરમેશ્વર છે નહિ એવું માનવાવાળો.

નિષ્પક્ષપાતપણું (સં)—(નિઃ = નહિ + પક્ષપાત + પાછું)
= કોઈની તરફદારી ન કરવી તે.

જન્મચરિત્ર (સં.)— { જન્મ (જન્ = જન્મવું + મ) + ચ-
રિત્ર—(ચર્ + ઇત્ર) } = કોઈની જીંદગીના બનેલા બ-
નાવનું ખરું વર્ણન, જીવનચરિત્ર, આખ્યાન.

સ્વેચ્છિક (સં.)—(સ્વ + ઇચ્છા + ઇક) = પોતાની મરજી
પ્રમાણે કરી શકે એવું.

અષ્ટિપ્રાપ્ય ઇશ્વરજ્ઞાન (સં.)—(અષ્ટિ + પ્રાપ્ય = મળેલું +
ઇશ્વર + જ્ઞાન) = કુદરત-અષ્ટિ ઉપરથી મળતું ઇશ્વર
સંબંધી જ્ઞાન.

પ્રમુખ (સં)—(પ્ર = આગળ + મુખ = મોઢોડું) = મોઢા

આગળ-મોખરે ખેસનાર સભાનો મુખી, અધ્યક્ષ,
સરનશીન, પ્રેસીડેન્ટ.

સંશય (સં.) થક, બહેમ.

નમન (સં.)—(નમ્ = નમવું + અન) = નમવું, નમસ્કાર.

અકબરની રાજ્ય રચના.

વતનદારી (આ.)—(વતન = જાગીર, વંશ પરમપરા ભોગ-
વટામાં આબ્યા કરે તે + દારી) = જાગીરદારી.

માજિસ્ટ્રેટ (ઇંગ્.)—ફોજદારી કામનો ન્યાય કરનાર અમલદાર.

અકબરના પ્રધાનો.

અસરકારક (સં.)—(અસર + કારક) = અસર કરે એવું.

મનોરંજક (સં.)—(મન : + રંજ્ = ખુશ કરવું + અક) = મ-
નને ખુશી કરનાર.

જહાંગીર પાદશાહ.

સાહ્યકારક (સં.)—(સહાય = મદદ + કારક = કરનાર) = મ-
દદ કરનાર.

બેગમ તૂરજહાન.

સત્તાધારી (સં.)—(સત્તા + ધૃ = ધારણ કરવું + ઈ = વા-
ળો) = સત્તા ધારણ કરનાર, કર્વી હર્વી, સત્તાવાળા,
જેનું અણણ બહુ હોય તે.

તરણી (સં.) = જીવાન સ્ત્રી.

રાજમંદિર (સં.)—રાજમહેલ.

જહાંગીરનાં લક્ષણ.

નીશો (આ.) = કેફ.

મનોવિકાર (સં.)—(મન : + વિકાર) = મનમાં થતો ફેરફાર.

જીઆફત (આ.)—ઉજાણી.

પરવાનગી (ફા.) રજા, આજ્ઞા.

શાહજહાન પાદશાહ.

ઢેરો = જાહેરનામું.

દરમાયો (ફા.)—દર મહિનાનો પગાર, માસિક પગાર.
 નિર્દોષ (સં.)—(નિ: = નહિ + દોષ (કુષ્ = ભૂલ કરવી ધા.)
 છે) = દોષ વગરનું, તિષ્ઠાપ.
 શાહજહાનની ઇમારતો.

અનુપમ (સં.)—(અન + ઉપમ) = ઉપમા આપી ન શકાય એવું.

રોનકદાર (ફા.)—ભપકાદાર.

મેહેરોબદાર—(આ.)—ધૂમટવાળું, ગોળના વાંકના આકારનું
 જે ચણતર તે.

દીવાનખાનું (ફા.)—ઘરનો સુંદર મોટો બેઠકકે કચેરીનો ખંડ.
 ગોથિક—ગોથ લોકોનું—ઝંઝા અને નોકદાર મહેરોબની એક
 બતની બાંધણીનું.

શિષ્પકળા (સં.)—ઇમારતો બાંધવાનો હુબર-કળા.

કિમ્વા (સં.)—અથવા, અગર, નહિંતો.

નાજીક (ફા.) = કોમળ.

શાહજહાનના રાજની પેદાશ.

ક્ષય (સં.)—(ક્ષય્ = નાશ પામવું + અ) = નાશ.

વિસ્મય (સં.)—નવાઈ, આશ્ચર્ય.

મયૂરાસન (સં.)—(મયૂર = મોર + આસન) = મોરના આ-
 કારનું આસન; તખ્તેતાહિસ.

માણિક (સં.)—મૂ. શ માણિક્ય) = ઘેરા લાલરંગનું રત્ન.

નીલમ (ફા.)—આસમાની રંગનું રત્ન.

પાનું—લીલારંગનું રત્ન.

તેજમય (સં.)—(તેજ + મય - વાળું) = તેજવાળું, તેજસ્વી.

શાહજહાનના ઔરંગઝેબનો બળવો.

પ્રેમાળ (સં.)—પ્રેમ + આળ = વાળું = પ્રીતિવાળું.

ઔરંગઝેબના અમલનો વરસવાર સાર.

નજરકેદ (આ.)—બેડી વગેરેનું બંધન નહિ પણ મુકરર ક-

રાયલી જગ્યાએથી ખસાએ નહીં એ રીતે કેદ.
ઔરંગજેખ પોતાના ભાઈઓની હત્યા કરેછે.

ઉદ્ધત (સં.)—ઉન્નત.

શિરઁછેદ (સં.)—શિર = માથું + છિદ્ = કાપવું + અ =
માથું કાપવું, મારીનાખવું.

ધર્માનુસાર(સં.)—(ધર્મ + અનુસાર = પ્રમાણે.) = ધર્મપ્રમાણે.
અશક્ત (સં.)—(અ + શક્ત) = નિર્બળ, નબળું, રોગી.

દક્ષિણ હિંદમાં ઔરંગજેખની લડત.

મારફતે. (આ.) દ્વારે, યોગ્યે કરીને.

વૃદ્ધિ (સં.)—(વૃધ્ = વધવું + તિ = પાણું.) = વધારે.

દક્ષિણ હિંદ ધીમે ધીમે જતાયું.

પરાકાષ્ટા (સં.)—(પરા = મોટી, છેલ્લી + કાષ્ટા = સિમા) =
કોઈક વાતની છેલ્લી મર્યાદા; હદ, (જેની પેલી પાસ વ-
ધાયજ નહીં.)

રાજ્યાભિષેક. (સં.)—(રાજ્ય + અભિષેક (અભિ + સિચ્ =
છાંટવું + અ.) = રાજગાદીએ ખસાડવાની ક્રિયા.

રણક્ષેત્ર (સં.)—(રણ + ક્ષેત્ર) = લડાઈની જગ્યા.

ઔરંગજેખ ઘેરાઈ ગયો.

લોપ (સં.)—(લુપ્ = નાશ કરવો + અ) = દેખાતા ખંધપડવું.

ઔરંગજેખનું મૃત્યુ.

વશ્તિ = (સં.) = સલાહનું કહેણ.

અત્યાનંદ (સં.) (અતિ + આનંદ) = ધણોજ હર્ષ.

અવદશા (સં.)—(અવ = ખરાબ + દશા) = ખરાબ હાલત.

માઠી વણે.

ભિન્નિત (સં.) = મળેલું.

નાવ (સં.) વહાણ, નૌકા.

મીરજીજ્ઞાની આસામ ઉપર સ્વારા.

પત—કપૂલ, માન્ય, સ્વીકાર, અંગીકાર.

અૌરંગઝેબનાં લક્ષણ.

સુરસ (સં.)—(સુ + રસ)—રસાલું, સારા રસવાળું, રસિક,
અલંકારિક, પ્રોહ.

દક્ષિણ અને અયોધ્યાની સ્વતંત્રતા.

સોદાગર (ફા.) વેપારી, સાહુકાર.

હિંદુઓનાં બંડો.

એજાળી—મશ્કરી, હઠા, મજાક, ચાળા પાડવા, હાંસી, ડે-
કડી, ટોળ.

ઉચ્છેદ (સં.)—(ઉત્ = છિદ્ + અ) = નાશ, નાશ કરવું.

મધ્ય એશિયામાંથી આવેલી સ્વારીઓ.

નિર્ગત(સં.)—(નિઃ = નહિ + ગત) = ગતિવગરનું, છેક લોથ
પોથ થએલું, છેક શક્તિ અટકી પડેલું, ઢગલો થઈ પડેલું.

અંગછેદન (સં.)—(અંગ + છિદ્ = કાપવું + અન = ક્રિ०
વા० પ્ર०) = શરીરના અવયવ કાપવા.

પ્રાંતોની ખરાબી.

ફર્સબંદી. ફર્સ (આ.) બંદી(ફા.)—ચિરેબંદી; જમીન ઉપર
પથ્થર, ઇંટનું જે ચણતર તે, પથ્થર બેસાડેલા એવી
જે જમીન તે.

પાદશાહતનું પતન.

અંધાધુંદી (હિં.)—અંધિર રાજ, અવ્યવસ્થા, ગેરબંદોબસ્ત.
બંગારો—બાંગ્યાતૂટ્યાં વાસણની કૂટ (અહીં બાદશાહીની).
રાજ સમુદાય (સં.)—(રાજ + સમુદાય)—રાજનો જથો.

પ્રકરણ ૧૧ મું.

શિવાજી.

ક્ષણ (સં.)—પલ, નિમિષ.

સત્કાર (સં.) માન, આદરભાવ.

રાજનીતિ નિપુણ (સં.)—(રાજ + નીતિ + નિપુણ) =
રાજકારભાર ચલાવવામાં હોશિઆર રાજનીતિસ, કુ-
શલ, રાજ્યકારભારી.

આયુષ્ય (સં.)—(ઈ-અય્ = જવું એ ધા૦ છે)—આવરણ,
ઉમર, જિંદગી, જીવતર.

ઐરસ (સં.)—પરજોલાં સ્ત્રી પુરુષથી ઉત્પન્ન થએલું છો-
કરું, ખરો હકદાર, વારસ. (એથી ઉ. અનૈરસ =
રાખેલીના પેટનું).

પાંચ મરાઠા રાજ્ય વંશ.

સાંપ્રત (સં.)—હમણાનું, હાલનું.

મીર—હાર, ઐાજ, પંક્તિ.

વિશ્વાસઘાત (સં.) { વિશ્વાસ—(વિ + શ્વસ્ + અ.) = બ-
રોસો + ઘાત. (હન્ = મારવું + ત = ભૂ૦ કૃ૦ પ્ર૦) =
તોડવું કે = ભરોસો તોડવો તે.

સિંધીઆ અને હોદ્દકર.

સજડ—ખરેખરી, ખૂબ, કચડધાણ નીકળી જાય એવી.

ઘાતક (સં.)—(હન્ + ત + અક) = નાશકારક, ધણા જી-
લે એવું, કારી.

વડોદરાના ગાયકવાડ.

સહાયકારી (સં.) { સહાય (સહ + અય્ + અ) = મદદ +
કારી. (કૃ + ઈ) = કરનાર કે = મદદ કરનાર.

કમિશન (ધં.)—જે શખ્સોને અમુક કામ માટે અખત્યારે
આપ્યો હોય તેવા શખ્સોની મંડળી.

સભાસદ (સં.)—સભામાં બેસનાર, સભા-મંડળીમાંનો
એક જણ.

દરિદ્રાવસ્થા (સં.)—(દરિદ્ર = કુંગાળ + અવસ્થા = હાલત) =
કુંગાળ—ગરીબ—ફુઝી—તંગદસ્ત—હાલત.

ચહેલો મરાઠી વિગ્રહ.

તહનામું (ફા.)—સલાહના કોલકરાર, કરારનામું, એકદ-
નામું, સલાહનામું.

બીજો મરાઠી વિગ્રહ.

અન્વયે (સં.)—(અનું + અન્ = જવું + અ) = પ્રમાણે,
રુએ, મુજબ.

છેલ્લો મરાઠી વિગ્રહ.

દત્તપુત્ર (સં.) { (દા, દદ્ = આપવું + ત = ભૂં કૃપ્ર૦)
= આપેલું + પુત્ર } = દત્તક કરી લીધેલો, ખોળે બે-
સાડેલો. છોકરો.

પ્રકરણ ૧૨ મું.

લડાયક—લડાઈ કરનાર, લડવૈયા.

ઉત્સુક (સં.)—હેંશીલું, ઊમેંગી, ક્રોડથી, આતુર.

પ્રથમ આવેલા પોર્ટુગીઝ ગવર્નરો.

પોપ—ખ્રિસ્તી લોકનો મુખ્ય ધર્મગુરુ.

અધીશ (સં.)—(અધિ = ઉપર + ઈશ્ = હુકમ કરવો +
અ) = ઉપરી.

જળપર્યટન (સં.) { જળ + પર્યટન (પરિ + અટ્ = ફરવું +

અન = ક્રિ० વા० પ્ર०) = દરિઆ માર્ગે — સમુદ્ર વાટે મુ-
સાફરી કરવી તે.

નૌકાગમન (સં.) — (નૌકા = વહાણું + ગમન = જવું.) =
વહાણું મારફતે જવું.

ભરતખંડમાં પોર્ટુગીઝનાં ધાતકી કૃત્યો.

રાજકીય (સં.) — રાજ મામલા, રાજકારભારને લગતું.

સ્વાત્મલક્ષણ (સં.) — (સ્વ = પોતાનું + આત્મા + લક્ષણ)
= પોતાના આત્માના ગુણ.

અવશ્ય (સં.) — જરૂર, અગત્ય.

મૂર — આફ્રિકાના ઉત્તર કિનારાના રહેવાસી.

પૂજ્યભાવ (સં.) — (પૂજ્ય + ભાવ) = માન્ય ખુદિ, પૂજવા
યોગ્ય આસ્થા.

ભરતખંડમાં પોર્ટુગીઝની પડતી.

ત્વરા (સં.) — (તુર = ઝપટ કરવી ધાં) = ઝડપ, ઉતાવળ.
હિંદમાં વસંદા.

એકહથુ — એક હાથે રહેલો, બીજાને બંધ કરી અમુક મા-
ણસને ચલાવવા આપેલ હોય તે.

અયુઝ — એસ્ટેન્ડ અને ધ્રૈષ્ટને જોડનારી ખાડી ઉપર એ શે-
હેર બેલુઅમમાં છે.

પરિક્રમણ (સં.) — (પરિ = એ તરફ + ક્રમ્ = જવું + અન
= ક્રિ० વા० પ્ર०) = એ તરફ જવું, ફેરો દેવો, પ્રદક્ષિણા.

જળપ્રવાસ (સં.) — { જળ = પાણી + પ્રવાસ (પ્ર + વસ +
અઙ્ = દરિઆ માર્ગે મુસાફરી, દરિઆઈ સફર.

અગ્રેસર (સં.) — (અગ્ર = આગળ + સૃ જવું + અ) = આ-
ગળ જનાર, મોવડી, મોખરે રહેનાર.

કેપ ઓવ ગુડહોપ (ઈ.) — (કેપ = ભૂશિર + આવ = નું + ગુડ =
સારું + હોપ = આશા) = સારી આશાની ભૂશિર. (વા-

સ્કોડી ગામાને મુસાફરી કરતાં હિંદની બાળલાગથે, એવી
આશા બંધાવાથી એ નામ પડ્યું.

ઈસ્તિ ઇંડિયા કંપની—(ઈસ્તિ = પૂર્વ + ઇંડિઆ = હિંદુસ્તાન +
કંપની = ભાગીદારોની મંડળી) = પૂર્વ હિંદમાં વેપાર ક-
રવાને સ્થપાયેલી મંડળી.

પૂર્વ સમુદ્રોમાં વસંદાની સર્વોપરિ સત્તા.

સ્મરણીય (સં.)—(સ્મૃ = યાદ કરવું + અન + ઇય) = યાદ
રાખવા જોગ.

અનરેજ (ફા.)—લોહી લોહીયાણુ, ધાતકી, ખૂની મરકી
વાળી, ખૂની.

વસંદાની અદૂરદર્શી રાજ્યરીતિ.

અદૂરદર્શી (સં.)—(અ = નહિ + દૂર + દર્શ = જોવું + ઇ =
વાળી) = છેટે જોવા વાળી નહિ તે; ટુંકા વિચારની.

અર્થશાસ્ત્ર (સં.)—(અર્થ—દ્રવ્ય, દોલત + શાસ્ત્ર)—દેશની
દોલત શી રીતે પેદા થાય, વધે તથા તે સંબંધી હાલત સારી
નરશી થાયી થાય વિગેરે બાબતનું જ્ઞાન આપનારું શાસ્ત્ર.

સહવાસ (સં.)—(સહ = સાથે + વસ = વસવું + અ) = સાથે
રહેવું, સમાગમ.

પહેલપહેલાં સાહસિક ઇંગ્રેજો.

વર્જિતિઆ—ઉત્તર અમેરિકામાં ખ્રિષ્ટીઓએ પહેલું વસાવેલું
સંસ્થાન. કુંવારી (ઇંબાષામાં વર્જિત) રાણી હલિઝાબે-
થના નામ ઉપરથી એ નામ પડ્યું.

ફૌજી (સં.)—(ફુઃ = ખરાબ + ભાગ + ઇ) = ખરાબ નથી-
બવાળો, કમનશીબ, મંદભાગ્ય.

ક્રોબિશર—એ નામનો ઉપસાગર કાનદા હલિકામાં છે.

અવિનાશી (સં.)—(અ + વિ + નાશ (નશ્ = નાશ પા-
મવું + અ) + ઇ = નાશ પામ્યા વાળું નહિ તે. ◌

અરમાર (ઇં.—આરમેડા ઉપરથી)—વહાણનો કાફલો, વહાણનું લશ્કર, નૌકા-સેના-સૈન્ય.

સરનશીન (ફા.)—સભાનો ઉપરી-મુખી માણસ, જુઓ પ્રમુખ. પૃ. ૧૩-૧૪

કમાન (ઇં.)—લશ્કરી સરદારની એક પદ્વી, પાયદળ અને ઘોડેસ્વાર લશ્કરની ટૂકડીનો ઉપરી. ૨. વહાણનો કમાન. સર (ઇં.)—મૂળ અર્થ સાહેબ, પણ કોઈ નામની પહેલાં મૂકાય ત્યારે તે એક ખિતાબ ખતાવેછે. એ અમીર વર્ગનો સૌથી ઉતરતો ખિતાબ છે.

શૌર્ય (સં.)—શૂરવીરપણું, બહાદૂરી.

આઝમોયનાની કતલ.

પરિસીમા (સં.)—(પરિ + સીમા = હદ)—હદ, અવધી.

પ્રત્યારોપ (સં.)—(પ્રતિ = સામે + આરોપ = વાંક) = સામું —ઉલટું—તહોમત મૂકવું—દોષ મૂકવો—બદલામાં બદનામી મૂકવી—આળ ચઢાવવું.

બંગાળામાં ઇંગ્રેજનાં પહેલપહેલાં થાણાં.

શસ્ત્રવૈદ્ય (સં.)—શસ્ત્ર = હથિઆર + વૈદ્ય (વિદ્ = જાણવું ધા.) = વહાડ કાપવું કામ જાણનાર વૈદ્ય.

જમ (આ.)—(જમ = પકડવું)—સરકાર કબજે કરવું, ટાંચદેવી. નૌકા સેનાપતિ (નૌકા + સેના + પતિ) = વહાણના લશ્કરનો ઉપરી.

બીજી ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીઓ.

માહિતી (આ.)—વાકેફગારી, ખબર.

પ્રકરણ ૧૩ મું.

મુખતેસર (કા.)—રૂંકું, મુખ્ય મુખ્ય, સંક્ષિપ્ત.

લાડ—અમીર, ઉમરોવ.

અર્જ—ખ્રિષ્ટિય ઉમરાવનો માર્કીસથી ઉતરતો અને વાઈ-કૌટથી ચઢતો ત્રીજી પદ્ધતીનો એક ખિતાબ.

વાઈકૌટ—અર્જથી ઉતરતી અને બારનથી ચઢતી અમીરની પદ્ધતી.

માર્કિસ—વિલાયતમાં ડ્યૂક કરતાં ઉતરતી અમીરની એક પદ્ધતી.

દક્ષિણમાં ફ્રેંચ અને ઇંગ્રેજ.

સિતારો (કા.)—નશીબ, ભાગ્ય.

ઇંગ્રેજનો કાર્યુટકેમાં ૧ લો વિચક.

એડમિરલ (ઇં.)—દરિઆઈ સેનાપતિ, અરમારનો સરદાર, અમીર હલખહાર.

મેજર (ઇં.)—કમાનની ઉપરનો અને લેફ્ટેનન્ટ કર્નલથી ઉતરતો દરજ્જો ધરાવનાર લશ્કરી અમલદાર.

દુપલે.

ઈશ્વરદત્ત (સં.) ફૂઈશ્વર (ઈશ્ + વર) + દત્ત (દદ્ + ત) = આપેલું = ઇશ્વરે આપેલું.

સ્વરક્ષણ (સં.)—(સ્વ = પોતાનું + રક્ષ = બચાવવું + અન = ક્રિ० વા० પ્ર०) = પોતાનો બચાવ કરવો.

આશ્રિત (સં.) = આશરે રહેલો.

બંગાળના દેસી હાકેમો:

ઉત્કર્ષપણું (સં.) (ઉત્ + કર્ષ્ + અ + પણું) = ઉમદાપણું, મેજતા.

અપહરણ (સં.) (અપ = ખોટી રીતે + હ = લેવું + અન = ક્રિ० વા० પ્ર०) = ખોટી રીતે લઈ લેવું, હક ન છતાં

દખાવી પડવું તે, છીનવી-લૂટી લેવું તે.

કલકતાનું કારાગૃહ.

કારાગૃહ (સં.)—અંધીખાનું, અંધીશાળા, કેદખાનું, ટુરંગા
જેલ (ઇં).

મિરજાફર.

પ્રતિવાર્ષિક (સં.)—(પ્રતિ = દર + વર્ષ + ઇક) = દર વર-
સનું—સાલનું.

મેમ્બર (ઇં.)—સભાસદ, મિજલસી.

કર્નલ (ઇં.)—પેદલ અથવા ઘોડેસ્વારે પલટનનો મુખ્ય
સરદાર, (તે કપ્તાન, મેજર, અને લેફ્ટેનન્ટ કરનલથી
અડતા દરજ્જાનો ગણાય છે.)

મનસ્વી (સં.)—મનમોજી, મનમાં આવે તેવું, સ્વેચ્છિક.
ચોવીસ પરગણાનું દાન.

યાવત્ચંદ્ર દિવાકરો (સં.) (યાવત્ = જ્યાં સુધી + ચંદ્ર +
દિવાકર = સૂર્ય) = જ્યાં સુધી સૂર્ય અને ચંદ્ર રહે ત્યાં
સુધી એટલે હમેશ સુધી.

મીરકાસમનો બળતો.

મુલકી—ગામખાતાનું, દિવાની.

કનિષ્ઠ (સં.)—નહાનું, ઉતરતા દરજ્જાનું (ઉપમ, મધ્યમ,
અને કનિષ્ઠ એ પાયરીમાંનું ત્રીજું.

કમાઈવની બીજીવારની હકુમત.

કૌન્સિલ (ઇં.)—મસલહત કરવા મળેલી સભા, મંડળી.

ખારેન (ઇં.)—વાઈકૌંટથી ઉતરતા દરજ્જાની અમીરની
પદ્ધતી. તેથી ઉતરતા દરજ્જાને ખારોનેટ અને તેથી ઉત-
રતાને નાઇટ કહેવાય છે.

સકારણ (સં.) (સ + કારણ) = બ્યાજબી, યોગ્ય, માફક-
સર, ઠીક, ૨ કારણ સહિત.

અંગાજાની દિવાની મળી.

દ્વિરાજસત્તા(સં.) દ્વિ=બે + રાજ+સત્તા)=બે રાજ્યની સત્તા.

દ્વિસત્તા પદ્ધતિનો વહીવટ.

ડરેક્ટર (ઇં.)—કારભાર ચલાવનાર, કંપનીનો વહીવટ કરનાર.

કલેક્ટર (ઇં.)—દરેક જિલ્લામાં વસુલાત ઉઘરાવનાર સર-કારી અમલદાર હોયછે તે.

રેગ્યુલેટીંગ આક્ટ (ઇં.)—(રેગ્યુલેટીંગ = રાજ ચલાવવાનો + આક્ટ = કાયદો, ધારો) = રાજ્ય ચલાવવાનો કાયદો જે ૧૭૭૩ માં પસાર થયો. જેથી ગવર્નર જનરલની નિમણૂક થઈ તે.

ઇંગ્લાંડમાં હેસ્તિંગ્સ ઉપર ચાલેલો મુકરદમો.

હાઉસ ઓવ કોમન્સ (ઇં.) (હાઉસ = સભા + ઓવ = નું + કોમન્સ = સાધારણ લોક) - ઇંગ્લાંડની પાર્લામેન્ટનો એક ભાગ જેમાં સાધારણ એટલે જેને ખીતાબ નથી એવા લોકો આવેછે તે, આમની સભા, દિવાને આમ.

હાઉસ ઓવ લોર્ડસ (ઇં.) (હાઉસ + ઓવ + લોર્ડસ = ઉ-મરાવ) = ઉમરાવની સભા, દિવાને ખાસ.

યથાવિધિ (સં.)—(યથા = જેમ + વિધિ = રીત) = રીત મુજબ, ધોરણ મુજબ, રીતસર.

હેસ્તિંગ્સનું નખજું બહાનું.

તીવ્રપ્રત્તિ (સં.)—(તીવ્ર = તીવ્ર + પ્રત્તિ) = તીખી પ્રત્તિ, હરેક કામમાં જલદી સમજણ પડે એવી મતિ.

હાર્ડ કાર્નવાલીસ.

સિવિલસર્વેન્ટ (ઇં.) = મુલકી પરીક્ષા ઇંગ્લાંડમાં થાયછે તેમાં પાસ થએલો માણસ.

સુપ્રીમકોર્ટ (ઇં.)—(સુપ્રીમ = સહુથી શ્રેષ્ઠ, સદર, વરિષ્ઠ, મોટી + કોર્ટ = અદાલત) = સદર અદાલત.

બંગાળાની વસુક્ષાતની જમાબંધી.

ચિરંકાળ (સં.)—(ચિર = લાંબો + કાળ) = લાંબો વખત.

લાડ વલેસલેય.

દીર્ઘદષ્ટિ (સં.)—(દીર્ઘ = લાંબુ + દષ્ટિ = નજર) = લાંબી નજર, દુરંદેશી.

વૈરભાવ (સં.)—શત્રુપણું, દ્વેષબુદ્ધિ, દુશ્મની, શત્રુતા.

પરિપૂર્ણતા (સં.)—(પરિ = ઓતરફથી + પૂર = પૂરવું + તા) = ઓતરફથી ભરેલાપણું.

નિબંધ જોડે કરાર.

તળાવટ—શુકિત, તજવીજ.

મહેસુર જોડે ૩ જો વિગ્રહ.

સહાયભૂત (સં.) સહાય કરનાર, મદદ કરનાર.

મરાઠી રાજ્ય.

પ્રવૃત્ત (સં.)—(પ્ર = વધારે + વૃત્ = વળવું + ત = ભૂં કૃં પ્ર૦) = વધારે વળેલા, તૈયાર.

ખીજો મરાઠી વિગ્રહ.

નિર્ણયકારક (સં.)—(નિર્ણય + કારક) = નક્કી કરે એવું.

બૃહદ્પૂર્વક (સં.)—સંક્ષેપે મળખૂતીથી કરેલી, લડા-
ખની મળખૂત રચના કરેલ.

પાછીપાની—પાછું વળવું, નાસવું, ભાગવું.

—***—

પ્રકરણ ૧૪ મું.

નેપાળ જોડે વિગ્રહ.

ત્રાસજનક (સં.)—(ત્રાસ = ભય, ખીક + જન્ = પેદા કર-
વું + અક = કરનાર) = ખીક પેદા કરનાર, ભયંકર,
ભયાનક, ખીહામણું.

પિંડારી વિગ્રહ.

ખાટરી (ધં.)—મોરચા ઉપર ઝોડવેલી તોપો.

સંયોજના (સં.)—(સમ્ = સાથે + યુજ્ = જોડવું + અન

=ક્રિ० વા० પ્ર० + આ = ના० જા० પ્ર०) = સાથે
જોડેલું, યોજનાથી કરેલી ગોડવણી, સારી રીતે કી-
ધેલી રચના.

રાગ (સં.) પ્રીતિ.

છેલ્લો મરાઠી વિગ્રહ.

રેસિડંસી (ઇ.) રેસીડંન્સી છાવણી.

આશ્રય સ્થાન(સં.)—(આશ્રય + સ્થાન) = આશરાનું ઠેકાણું.

લોર્ડ વિલિયમ બેન્ટિનક.

ચિંતન(સં.)—(ચિન્ત્ = વિચારવું + અન) = વિચારવું, ધારણા.

બેટિંગના વસૂલાતખાતામાં સુધારા.

બિહગ—રૈયતના હક જાળવવા તથા વધારવાને અંતે નવા
સુધારા કરવા મેહેનત કરનાર રાજદ્વારી મંડળ, લિખ
રહ. (રાજની સત્તા વધારવાને આણે રીત રિવાજ
કાયમ રાખવા ધમ્ચનારા મતવાળાને ઠોરી કે કાનસ-
રવેટિવ કહેછે.)

સતી થવાનો ચાલ બંધ પડ્યો.

પુણ્યવંત (સં.)—પુણ્યવાળું, પુણ્ય થાય એવું.

ઉલ્લંઘન(સં.)—(ઉત = બહાર + લંઘ્ = ઓળંગવું + અન)
ઓળંગવું, તોડવું.

મનુષ્યવધ (સં.) મનુષ્ય = માણસ + વધ = નાશ, માણ-
સને મારવું = નાશ કરવો.

મૈસૂરપર જમિ બેસાડી અને કુર્ગને ખાલસા કર્યું.

કુર્મતિ (સં.)—(કુઃ = અરાખ + મતિ = છુદ્ધિ) = અરાખછુદ્ધિ.

ગેરબંદોબસ્ત (કા.) ગેર = ઉલટું + બંદોબસ્ત = બંદોબ-
સ્તથી ઉલટું, ગેરબવસ્થા, ગેરવહીવટ, અરાખ-વહીવટ-
કારબાર, અંધાધૂંધી-અંધેર કારબાર.

અફઘાનિસ્તાનમાંથી ઇંગ્રેજનું પાછું વળવું.

અધમ (સં.)—પાપી, સૌથી હલકું એ અર્થનું વિશેષણ છે. જેમકે ઉત્તમ, મધ્યમ, અધમ.

પોલિટિકલ એજન્ટ (ઇ.)—(પોલિટિકલ = રાજદ્વારી + એજન્ટ = આડતીઓ) = ઇંગ્રેજ સરકાર તરફથી દેશી રાજ્યમાં રાજકીય બાબત માટે આડતીઓ રહે છે તે, રેસીડેન્ટથી ઉતરતા દરજ્જાનાં રાજકીય અધિકારી.

જનરલ (ઇ.)—લશ્કરનો ઉપરી, સેનાપતિ, સેનાધિપતિ, સરદાર. સિવિલિયન (ઇ.) મુલ્કી—ગામખાતાનું કામ જોનાર.

આંતરેખલ (ઇ.)—નેકનામ, નામદાર, (મોટી પદ્ધતિ ધરાવનારા શખ્સોને માત્ર આપી બોલાવવાનો એ ઇલ્કાબ છે.)

બાહિધરી—જમીનગીરી, હામી.

વેરવાળનારી ફોજ.

અરિષ્ટ (સં.)—ખરાબ, નેષ્ટ.

બેડસાઈ—બડાઈ, ખોટી પતરાજી, શેખી.

નાટકીય (સં.)—નાટક જેવું.

ભાડું હાડિંગ.

ભ્રમિત (સં.)—(ભ્રમ્ + ઇત) = ભ્રમવું, સંશયવાળું, ગે-ભીલું, ચંકાશીલ.

રણુજીતસિંહ.

પ્રતિપક્ષી (સં.) (પ્રતિ = સામે + પક્ષ + ઇ.) = સામી પક્ષવાળા, વિરુદ્ધ.

કલહ (સં.) કજીઓ, કંકાસ.

અર્લ ઓવ ડેલહૌસી.

રાજનીતિ પુરંધર (સં.) { રાજ + નીતિ + પુરંધર (પુરં = ઘોસરી + ધૃ = ધરવું + અ = કરનાર) = આગેવાન }

રાજકારભારમાં પ્રવીણ—હૌશિઆર થએલો માણસ.

અપેક્ષા (સં.) (અપ + ઇક્ષ્ = જોવું + આ = ના. જા.

- પ્ર૦) = કોઈ સીજની આથા રાખવી તે, ઈચ્છા.
 માન સોનતિ (સં.) મનસ્ = મનની + ઉત્તિ = ચઢતી) =
 મનની ચઢતી, મનુષ્યનાં મનમાં નીતિ વિગેરેનો વ-
 ધારો કરવો તે.
- પબ્લિક વર્ક્સ ડિપાર્ટમેન્ટ (ઇ.)—(પબ્લિક = જાહેર +
 વર્ક્સ = બાંધકામ + ડિપાર્ટમેન્ટ = ખાતું) = જાહેર
 બાંધકામ ખાતું.
- ખાતમુહૂર્ત (સં.) ્ખાત (ખત્ = ખોદવું + ત = ભૂં કૃ૦
 પ્ર૦) = ખોદવાનું મુહૂર્ત = પાપો નાંખવાનું મુહૂર્ત.
- કમનશીય (કમ (કા.) + નશીય (આ.) = ઓછા નશીય
 વાળો, મંદ-હીણભાગ્ય, દુર્ભાગ્યવાન.
- પંચામયું શાંતિકરણ.
- શાંતિકરણ (સં.) સમાધાની.
- વક્ષદાર ્વક્ષ (આ.) + દાર (કા.)} = નીમકહલાલ,
 બરોસો રાખવા લાયક, કૃતજ્ઞ.
- લોર્ડ ડેલહૌસી ઍને દેશી રાજ્યો.
- કરણી (સં.) = (કૃ = કરવું ધા૦) = કૃત્ય, આચરણ, કામ.
- સિદ્ધાંત (સં.)—(સિધ્ = સિદ્ધ કરવું + ત = ભૂં કૃ૦ પ્ર૦ +
 અંત) = સિદ્ધ કરેલાંનો છેડો, પોતાના મેળે માલમ પડે
 એવી સમ્યાહ, પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ.
- હાનિકારક (સં.)—(હાનિ—હત્ = હણવું ધા૦) = નુકસા-
 ન + કારક = કરનાર) = નુકસાન કરનાર.
- વિરુદ્ધ (સં.)—(વિ = વધારે + ર્ધ્ = અટકાવવું + ત—
 ભૂં કૃ૦ પ્ર૦) = વધારે અટકાવેલું, ઉલટું, પ્રતિકુળ.
- રામભાવ (સં.)—એક બીજની દાઝ જાણવી તે, દિલ-
 સોજી.
- પ્રેાસંસ્કાર (સં.) ઉત્તરક્રિયા. મૂએલાની છેલી ક્રિયા, મુ-
 એલા પાછળ ક્રિયા કરેછે તે.

ઉચિત (સં.)—યોગ્ય, લાયક, જોઈએ તેવું.

વારસ નહિ હોવાથી સરકારને મળેલાં દેશી રાજ્યો.

ખિન વારસ (આ.)—(ખિન = નહિ + વારસ = વંશજ) =
જેનો વંશજ કોઈ નહિ તે.

અયોધ્યાને ખાલસા કર્યું.

લંપટ = વિષયી, રંડીબાજ, છીનાળવો, અભિચારી, રાં-
ડોનો ચોર.

હિતેચ્છુ (સં.) { હિત = ભલું + ઇચ્છુ (ઇષ્ = ઇચ્છવું +
ઉ = કરનાર) = ભલું ઇચ્છનાર, શુભેચ્છુ, શુભેચ્છક,
શુભ—ભલું ચહાનાર, શુભ વાંછક.

ખાલસા કરવાનાં કારણ.

અપીલ (ઇ.)—એક કોર્ટના કરેલા ફેસલા ઉપર નારાજ
થઈ તેથી ઉપરની કોર્ટમાં ફરિઆદ કરવી તે.

અર્લ કાન્નિંગ.

ભવિષ્ય સૂચક (સં.) { ભવિષ્ય (ભૂ = હોવું ધાત્વ) + સૂચક
= સૂચવનાર) = ભવિષ્ય બતાવનાર.

અસ્ત (સં.)—(અસ્ = લેવું + ત = ભૂં કૃં પ્ર૦) = લઈ
લીધેલું, કચરી—ખૂડાડી નાંખેલું.

પ્રકરણ ૧૫ મું.

સર્વોત્કૃષ્ટ (સં.)—(સર્વ + ઉત્કૃષ્ટ) = સહુથી ઉમદા, ધણુંજ
સરસ.

સંકલ્પ (સં.)—(સમ્ + કલ્પ્ = કલ્પના કરવી + અ) = વિ-
ચાર, ઠરાવ, નિશ્ચય.

બળવાનો ફેલાવ.

મદદનિશ (આ.)—મદદકરનાર, મદદગાર, આરિ સ્ટે.

ધમિનદાર (આ.)—વિશ્વાસ—આકીતવાળું, વફાદાર, નિ-
મકહજાલ, કૃતસ, ભરોસો રાખવા યોગ્ય,
ધોતાળ—ઉડાઉ, બહુખરચાળ, હાથનો છૂટો, સંખી.
લકંઠો.

કારી (કા.)—નાશકારક, મરણ થાય એવું, મરણતોલ.
કુંપનીના પટાનો સાર.

બિલ (ધં.)—કાયદાનો મુસદ્દો—ખરડો.
બોર્ડ એવ કંટ્રોલ (ધં)(બોર્ડ = સભા, મંડળી + એવ = તું
+ કંટ્રોલ = હકુમત ચલાવનાર, = હકુમત ચલાવનાર
મંડળી (ઇંગ્લાંડમાં કુંપનીના ડાયરેક્ટર ઉપર દેખરેખ
રાખનાર સભા ૧૭૮૪ માં નીમાણતે.)

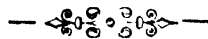
આકટ (ધં.)—કાયદો, ધારો, કાનુન.

લોકમિથન (ધં.)—(લો = કાયદો + કમિથન જુઓ ૫૦ ૬૨)
= કાયદો કરનાર કમિથન.

રાજ્યગાદીના તાખામાં હિંકનો મુલક આપ્યો.

વાક્ચતુરાઈ (સં.)—(વાક્ = વાણી + ચતુરાઈ) = વાણી-
ની ચતુરાઈ.

રોયલસરવિસ (ધં.)—(રોયલ = રાજાનું, બાદશાહી + સર્વિ-
સ = નોકરી) = બાદશાહી નોકરી.

પ્રકરણ ૧૬ મું.

માગ્નાચાર્ટી (માગ્ના = મોટો + ચાર્ટી = પદ્ધતિ) = મોટોપદ્ધતિ,
સનદ, ઇંગ્લાંડની હાલની રાજ્યવ્યવસ્થાનો મૂળ પાપો,
(એ ત્યાંના જોતરાજના વખતમાં ૧૨૧૫માં મંજૂરથયો.
લોર્ડ એલગિન.

ભૂમિદાહ (સં) (ભૂમી = જમીન + દાહ) = જમીનમાં દાખલ

તે, મુએલા માણસને દફલાવવું (દાહપ્રત્યયના દાળલા-
અગ્નિદાહ = બાળવું, ભૂમિદાહ, = દાટવું સર્થદાહ = પા-
રસીઆં કરે છે, તે, જળદાહ.

લોડ લારેન્સ.

વેસ્ટમિન્સ્ટરઆબી—લંડનમાં આ એક મોટું દેવળ પાર્લા-
મેંટના મહેલની પડોશમાં છે. તેનું બાંધ કામ ઘણુંજ
જોવા લાયક છે. તેમાં ઇંગ્લાંડના રાજા, રાણી, મોટા
ધર્મગુરૂ, નામાંકિત વિદ્વાન, કવિઓ વિગેરેનાં પૂતળાં,
અને કબરો છે.

લોડમેયો.

શરેતોરે—કૃતેહમંદીથી.

સ્થાનિક સ્વરાજ્ય (સં.) {સ્થાનિક(સ્થાન+ ઇક) = અમુક
ઠેકાણા સંબંધી + સ્વરાજ્ય = પોતાનું રાજ્ય) = અમુક
ઠેકાણાનો પોતાનો કારભાર પોતાની મેજે કરવો તે.
પ્રદીપ(સં) (પ્ર = વધારે + દીપ્ = બળવું + ત-ભૂં કૃંપ્ર૦)
= પ્રગટ, ખુલ્લું.

હાજત (ફા.)—તંગી, જરૂરી જોઈતું હોય તે.

લોડ જિટન.

અનાવણિ (સં)—વરસાદ ન વરસે તે.

આપર્તિ (સં.)—આ = મર્યાદામાં + પત્ = પડવું + તિ =
પાણું) = મર્યાદામાં પડવાપાણું, આકૃત, માઠો અનાવ.

સત્વર (સં.)—જલદી, તુરંત, ઝટપટ, તાબડતોબ.

સૂચીપત્ર (સં.)—જે દેખાડે છે-જણાવે છે તે, સાંકળીઝં,
અનુક્રમણિકા.

શુદ્ધિ પત્ર.

પૃષ્ઠ.	બીટી.	અશુદ્ધ.	શુદ્ધ.
૧	૨૪	ઉતું.	ઊતું.
૨	૨	સમ્.	સમ.
૨	૨૪	સમ્.	સમ.
૩	૧૩	નેત.	મેત.
૪	૪	રેલ.	રેલે.
૪	૭	કર્યપ.	કર્યપની.
૫	૧૭	ધૂ.	ધૂં.
૬	૧૪	જુનું.	જૂનું.
૮	૧૨	ખિટીશ.	ખિટિશ.
૯	૧૩	લાર્ડ કીમ્બલીછી.	સર રીમ્બડકાસછે
૯	૨૨	નોત.	નોત.
૯	૨૩	પ્રોવિન્સિ.	પ્રોવીન્સિસ.
૯	૨૬	ક્રમ	ક્રેમ
૧૧	૨૭	સમાવેશ	સમાવેશ(સં.)
૧૦	૬	કમતાકત	કમતાકત
૧૨	૨૦	રસ.	રસ્.
૧૫	૧૨	હતિ.	હિ.
૧૫	૧૭	દિવ્ય.	દિવ્.
૨૧	૨૧	રમર.	રમરૂ.
૨૨	૨૩	ઊપાસના.	ઉપાસના.
૨૩	૧૮	કૃ.	કૃ.
૨૪	૨૨	કૃ	હં
૨૬	૨૩	(= મર્યાદામા	(આ=મર્યાદામાં
૩૦	૧૪	દાખવું.	દાખવું.
૩૦	૨૦	સમજવું.	સમજવું.

પૃષ્ઠ.	લીટી.	અયુક્ત.	યુક્ત.
૩૨	૭	(જ નહીં તે)	કૈ.
૩૨	૧૧	દેશ.	દેશ.
૩૨	૧૮	લાકિક.	લોકિક.
૩૩	૨૦	આવધું	આણવું.
૩૩	૨૪	જ્યોતિપરી.	જ્યોતિષત.
૩૩	૨૪	જ્યોતિર્વેદ.	જ્યોતિર્વિદ.
૩૭	૧	દિશ.	દેશ.
૩૭	૨૫	વાસુ.	વસ.
૩૮	૧૨	સ્પરધા	સ્પર્ધા
૩૮	૨૫	ખડીઆ.	ખંડીઆ.
૪૦	૨૨	પૂજ્ય.	પૂજ્ય.
૪૨	૬	(સં)	(ફા.)
૪૪	૧૦	બાહ્યમાર્ગી.	બૌદ્ધમાર્ગી.
૪૫	૨૩	અક.	એક.
૪૯	૨૧	વિશેષ.	વિશેષ.
૫૦	૬	વર્ણસંકર.	વર્ણસંકર.
૫૨	૧૩	મુર્તિ.	મૂર્તિ.
૫૪	૧૫	નિસ	નિમ્-નિ:
૫૫	૭	કૃ (ધાતુ)	ધૃ (ધાતુ)
૫૭	૧૧	હુંશિઆરી.	હુશિઆરી.
૬૬	૬	ધર્માનુસાર.	ધર્માનુસાર.
૬૭	૧	સ્વારા	સ્વારી
૬૯	૧૧	અનુ	અનુ.
૭૧	૯	અનરેજી	અનૂરેજી.
૭૧	૯	ખૂની મરકી.	ખૂના મરકી.
૭૧	૨૩	ક	ક.

ખપ્પર.

હંટરકૃત હિંદનો ઇતિહાસ વિદ્યાર્થીને સમજવાને વિકરદ્યે તે સહેલથી સમજવાને આ ચોપડી એક શિક્ષક તરીકે ગ-
રજ સારશે, એટલુંજ નહીં પણ વાંચતમાળાના ઘણાક
જાણવાળેગ શબ્દોની વ્યુત્પત્તિ, પર્યાય અને અર્થનું સ્ત્રાન
મજાવવાનો હેતુ પણ તેથી અછી રીતે પાતાડશે.

ક્રીમત ઉપરાંત પોસ્ટેજનો અર્ધો આનો, બહારના ગ્રા-
હકે આપવો પડશે.

દેશાવરતા ગ્રાહક પાસેથી છૂટક નકલના પોસ્ટેજ સહિત
ક્રીમતના રૂ-૭-૦ લેવામાં આવશે. પરંતુ સામગ્રી લેનારને
નીચેને ભાવે કમીશન આપવામાં આવશે.

રોકડે લેનારને કમીશન.

નકલ.	ટકા.	પોસ્ટેજ.
૧૦ થી ૨૫ સુધી.	૧૦	માફ.
૨૫ થી ૫૦	૧૨.૫	"
૫૦ થી ઉપર.	૧૫	"

અગાઉથી પૈસા મોકલ્યા વગર મંગાવનારને પુસ્તકો વે-
લ્યુપેબલ પારસલથી મોકલવામાં આવશે.

આ ચોપડી નાચે લખેજ ઠેકાણેથી રોકડી ક્રીમતે મળશે.
અમદાવાદ—૨૧. હરીવલ્લભદાસ જીરલીધર ફીમ્લ ટ્રે. કો.
ના પ્રેક્ટીસીંગ સ્કુલના હેડમાસ્ટર.

મુંબઈ— પંડિત જ્યેષ્ઠારામ મુકુંદજી ઇશ્વરદાસ લાયબ્રેરી.
શાજકોટ—૨૧. હરીલાલ વલ્લભરામ ગૂં શાળાપતની ઓફીસ.
કચ્છબુજ—૨૧.૨૧. જગન્નાથ જ્ઞાજ્ઞાલ ડે.એ.ઈ. સાહેબ પ્રાં.
કચ્છ. બુકસેલર સંજવેધર ચતુર્જીની દુકાન.

અંબાર—લખનાર પાસેથી.

લી. દવાશંકર શામજી.

